

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK
LİSANS
TEZİ**

**1939-1953 YILLARI ARASINDA
TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİNDEKİ
DEĞİŞİMİN TÜRK BASININA
YANSIMASI**

GÜLTEN EFE

**TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI**

MART 2015

**1939-1953 YILLARI ARASINDA TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİNDEKİ
DEĞİŞİMİN TÜRK BASININA YANSIMASI**

Gülten EFE

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

ŞUBAT 2015

ONAY

Gülten EFE tarafından hazırlanan “1939-1953 Yılları Arasında Türk-Sovyet İlişkilerindeki Değişimin Türk Basınına Yansıması” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİğİ / ~~OY OKLUğU~~ ile Gazi Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Doç. Dr. İhsan şerif KAYMAZ

Tarih Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum.~~

Başkan: Prof. Dr. Mehmet Akif TURAL

Tarih Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum.~~

ye: Doç. Dr. Serdar SARISIR

Tarih Anabilim Dalı, Ankara Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum.~~

Tez Savunma Tarihi: 13/03/2015

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Hikmet KAVRUK

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Gülten EFE

13.03.2015

1939-1953 YILLARI ARASINDA TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİNDEKİ DEĞİŞİMİN TÜRK BASININA YANSIMASI

(Yüksek Lisans Tezi)

Gülten EFE

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Mart 2015

ÖZET

Milli Mücadele'nin başlamasıyla Sovyetler Birliği ile diplomatik ilişkiler geliştirilmiş ve yirmi yıl boyunca bu ilişkiler belli bir düzeyin üstünde tutulmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte, ikili ilişkilerde Sovyetlerin tutumundan kaynaklanan bozulma süreci başlamış, Türkiye görüşmeler yoluyla Sovyetler Birliği ile yakınlığını koruma çabaları sonuç vermemiştir. İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin amacı savaşın dışında kalmaktır. Türkiye, bu politikasında kararlılık gösterirken İngiltere ve Fransa'yla ittifak ilişkisine girmesine karşın Almanya'ya karşı da net bir tavır almaktan kaçınmıştır. Sovyetler Birliği ise savaş boyunca değişkenlik gösteren bir siyaset izlemiş, Türkiye'ye karşı duruşunda da savaş öncesine göre önemli değişiklikler yapmıştır. Savaşın devletler arası güç dengesini kapsamlı biçimde değiştirmesiyle Türk - Sovyet dostluğu, Türkiye üzerinde Sovyet baskısına dönüşmüştür. Bunun üzerine savaş sonrası Türkiye, Sovyetler Birliği'nden gelen tehditten korunmak için ABD ve İngiltere ile yakınlaşmak zorunluluğunu duymuştur. Türkiye'nin bu tutumu, Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerinin tehlikeli bir gerginlik içine girmesine neden olmuştur. 1939'dan 1953'e kadarki süreçte savaş, baskı, değişen dengeler bağlamında Türk - Sovyet ilişkilerinin basına yansımaları farklı şekillerde gerçekleşmiştir. Bu çalışmada, Türk - Sovyet ilişkisinin incelenen dönemde nasıl geliştiği ve bunun Türk basınına nasıl yansıdığı dönemin basın yayın organları üzerinden incelenmiştir.

Bilim Kodu : 1101.2.138
Anahtar Kelimeler : Türkiye, Sovyetler Birliği, Türk Basını, İkinci Dünya Savaşı,
Türk Dış Politikası
Sayfa Adedi : 125
Tez Danışmanı : Doç. Dr. İhsan Şerif KAYMAZ

**THE REFLECTION OF THE TURKISH-SOVIET RELATIONS BETWEEN 1939-
1953 YEARS OF CHANGE INTO THE TURKISH PRESS**

(Master Thesis)

Gülten EFE

GAZİ UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL OF NATURAL AND APPLIED SCIENCES

March 2015

ABSTRACT

Diplomatic relations with the Soviet Union had been developed at the beginning of the Turkish War of Independence. These relations were kept at a high level for more than 20 years. However, at the outbreak of the Second World War relations began to deteriorate because of the Soviet attitude and the efforts of Turkey to save the proximity by means of bilateral talks proved to be ineffective. Turkey's main aim was to stay out of the war. While expressing determination on this policy Turkey signed alignments with both Britain and France, abstaining from taking a negative attitude against Germany. Soviet Union on the other side pursued a variable policy during the war and made considerable changes in its stand towards Turkey. As the war made comprehensive alterations in the balance of power between the nations Turkish - Soviet friendship turned into a Soviet pressure over Turkey. Thereupon Turkey compulsorily approached Britain and the United States in order to save herself off the Soviet threats. This caused the relations went under a dangerous tension. The reflections of the Turkish - Soviet relations on the Turkish press between 1939 and 1953 had realized in different forms depending upon the war conditions, Soviet threats and changing power policies. In this work process of the Turkish - Soviet relations and its reflections on the Turkish press during the period under examination has been searched .

Science Code : 1101.2.138

Key Words : Turkey, Soviet Union, Turkish press, Second World War, Turkish foreign policy

Page Number : 125

Supervisor : Assoc. Prof. Dr. İhsan Şerif KAYMAZ

TEŞEKKÜR

Çalışmalarım boyunca yardım ve katkılarıyla beni yönlendiren, benden desteğini esirgemeyen, kıymetli tecrübelerinden faydalandığım danışman hocam Sayın İhsan Şerif KAYMAZ'a, Ankara Milli Kütüphane ve Türk Tarih Kurumu çalışanlarına, manevi destekleriyle beni hiçbir zaman yalnız bırakmayan çok değerli aileme ve arkadaşlarıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	i
ABSTRACT	ii
TEŞEKKÜR	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	vii
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN BAŞLAMASINDAN ALMANYA'NIN SOVYETLER BİRLİĞİ'NE SALDIRISINA KADAR GEÇEN DÖNEMDE TÜRK BASININDA TÜRK-SOVYET İLİŞKİSİ (1939-1941)

1.1. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINA GİDEN YOL	11
1.2. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI BAŞINDA TÜRKİYE	15
1.3. TÜRKİYE'NİN BATI İLE İTTİFAK ARAYIŞLARI VE SOVYETLER BİRLİĞİ	17
1.3.1. İngiltere ve Fransa ile Deklarasyon	17
1.3.2. Alman - Sovyet Saldırmazlık Anlaşması ve Türkiye	19
1.3.3. Şükrü Saraçoğlu'nun Moskova Ziyareti	22
1.3.4. Türk - İngiliz - Fransız Üçlü Yardım Antlaşması	29
1.4. SAVAŞIN İLK İKİ YILINDA TÜRK - SOVYET - ALMAN - İNGİLİZ İLİŞKİLERİ	31

2. BÖLÜM

ALMANYA’NIN SOVYETLER BİRLİĞİ’NE SALDIRISINDAN İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI’NIN SONUNA KADAR GEÇEN DÖNEMDE TÜRK BASININDA TÜRK-SOVYET İLİŞKİSİ (1941-1945)

2.1. ALMAN - SOVYET SAVAŞI (BARBAROSSA HAREKATI).....	45
2.2. TÜRKİYE’NİN MİHVER DEVLETLERİYLE İLİŞKİSİ VE SOVYETLER BİRLİĞİ.....	49
2.3. MÜTTEFİK ZAFERLERİ VE TÜRKİYE.....	51
2.4. SAVAŞ KONFERANSLARI VE TÜRKİYE.....	52
2.4.1. Casablanca Konferansı	53
2.4.2. Adana Konferansı	55
2.4.3. Washington Konferansı	59
2.4.4. Quebec Konferansı.....	60
2.4.5. Moskova Konferansı	61
2.4.6. Birinci ve İkinci Kahire Konferansı	64
2.4.7. Tahran Konferansı	67
2.5. TÜRKİYE’NİN MÜTTEFİKLER İLE İLİŞKİLERİNİ DÜZELTME ÇABASI....	68
2.5.1. Almanya ile İlişkilerin Kesilmesi	69
2.5.2. Yalta Kararları ve Türk - Sovyet İlişkileri	73
2.5.3. Almanya ve Japonya’ya Savaş İlan Edilmesi.....	75
2.5.4. Türk - Sovyet İlişkilerinin Düzeltilmesi Yolunda Girişimler ve Artan . Sovyet Baskısı	77

3. BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDAN SONRA TÜRK BASININDA TÜRK - SOVYET İLİŞKİSİ

3.1. SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN TÜRKİYE'DEN TOPRAK TALEPLERİ	83
3.1.1. Birinci Sovyet Notası ve Türkiye'nin Cevabı	89
3.1.2. İkinci Sovyet Notası ve Türkiye'nin Cevabı.....	93
3.2. SOVYET TEHDİDİ KARŞISINDA AMERİKAN YARDIMLARI	96
3.2.1. Truman Doktrini	98
3.2.2. Marshall Planı.....	102
3.3. TÜRKİYE'NİN NATO'YA GİRİŞİ VE SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN TEPKİSİ .	104
3.4. STALİN'İN ÖLÜMÜ VE TÜRK - SOVYET İLİŞKİLERİNDE NORMALLEŞME	111
SONUÇ	115
KAYNAKLAR.....	121
ÖZGEÇMİŞ	125

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış bazı kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklama
A.g.e.	Adı Geçen Eser
A.g.m.	Adı Geçen Makale
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
ev.	Çeviren
Der.	Derleyen
Haz.	Hazırlayan
No.	Numara
S.	Sayfa
Yay.	Yayınları

GİRİŞ

Tarihin iki büyük devleti, Osmanlı ve Rusya İmparatorlukları, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda birbirlerine karşı defalarca savaşmışlardır. Birinci Dünya Savaşı'nda da her iki devlet, ayrı bloklarda karşı karşıya gelmişlerdir. Ancak savaş sonrası koşulları, tarihsel düşmanlığı doğal müttefikliğe dönüştürmüştür. Rusya'da 1917 Ekim Devrimi ve Türkiye'de 1919 - 1922 yılları arasında yaşanan Kurtuluş Savaşı, iki komşu ülke arasında yüzyılların düşmanlığı ile yapılmış "Çin Seddi'ni" yıkmıştır.¹ Savaş sonrası dönemde komşularıyla dostluğu temel alan bir dış politika anlayışını benimseyen Türkiye, Sovyetler Birliği'ni bu politikasının merkezine yerleştirmiştir. Tevfik Rüştü Aras'ın belirttiği gibi "böyle bir yolculuğa yeni Türkiye ile yeni Rusya birlikte çıkmıştır."² Atatürk'ün büyük önem verdiği Türk - Sovyet dostluğunun temelini, sağduyu ve mantığa dayanan güvenlik öncelikleri oluşturmuştur.

Temmuz 1919'da Erzurum'da, Eylülde ise Sivas'ta, Mustafa Kemal başkanlığında Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kongreleri tarafından Misak-ı Milli'ye temel oluşturacak ilkelerin hazırlandığı sırada, Kemalcilerle Bolşevikler arasında ilk temas başlamıştır.³ TBMM'nin açılışından üç gün sonra Mustafa Kemal, 26 Nisan 1920'de Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin'e yazdığı bir mektupta Milli Mücadele'nin başarıya ulaşması için faydalı olabileceğini düşünerek, "siyasi ve askeri nitelikte bir ittifak içerisinde" Sovyetler Birliği ile işbirliği yapmak istediğini bildirmişti. Mustafa Kemal bu mektupta, "her iki memleketi de tehdit eden emperyalizme karşı birlikte mücadele etmeyi" teklif etmişti. Çiçerin ise verdiği cevapta askeri yardım ve ittifaktan bahsetmeden iki devlet arasında diplomatik münasebetlerin kurulmasını istemişti.⁴

3 Mayıs 1920'de kurulan İcra Vekilleri Heyeti'nin 5 Mayıs tarihinde yaptığı toplantıda, İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey'in Sovyetler Birliği ile bizzat temasın faydalı olacağını teklif etmesi üzerine, Moskova'ya bir Türk heyetinin gönderilmesi

¹ Aliyev, H. (1989). Kemal Atatürk'ün Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında dostluğun kurulması ve sağlamlaşmasında rolü. *IX. Türk Tarih Kongresi*, Ankara: 21 - 25 Eylül 1981 Kongreye Sunulan Bildiriler, C. 3, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 1910.

² Aras, T. R. *Görüşlerim*, Y.y., Y.y., s. 24.

³ Aliyev, a.g.m., s. 1910.

⁴ Gürsel, H. F. (1968). *Tarih boyunca Türk Rus ilişkileri*, İstanbul: Ak Yay., s. 184.

kararlařtırıldı. Mustafa Kemal Pařa'nın da taraftar olduđu bu dűřűnce, mektup teatisinden űte resmi ve bizzat műnasebetlerin bařlaması anlamına gelmekte idi.⁵

Bekir Sami Bey'in bařkanlıđında, Yusuf Kemal Bey ve Osman Bey, Temmuz 1920'de Moskova'ya gitmiřtir. Tűrk heyeti, askeri yardım ile politik sahada destek sađlayacak bir dostluk ittifakı imzalanmasından ibaret olan Tűrk isteklerini belirtmiřtir.⁶ Sovyetler Birliđi'nin Milli Műcadele yıllarında Anadolu'ya yapmıř olduđu yardımların kaynađı ve miktarı ile ilgili çeliřkiler bulunmaktadır. Ancak Tűrkiye'nin o dűnemde içerisinde bulunduđu vaziyet gűz űnűne alındıđında, Sovyet yardımının Milli Műcadele'nin kazanılmasında oynadıđı rol kűűmsenemez.

Sovyetler Birliđi tarafından gűsterilen desteđin űnemini daha sonra deđerlendiren Mustafa Kemal: "İřgalci devletler karřısında yeni Tűrkiye'nin zaferi, eđer Rusya'nın desteđi olmasaydı, karřılanması gű bűyűklűkteki zorluklar nedeniyle imkansız hale gelirdi. Sovyetler Birliđi, Tűrkiye'ye hem manevi hem maddi olarak yardım etmiřtir."⁷ demiřtir.

Moskova Antlařması olarak da bilinen Tűrkiye - Sovyetler Birliđi Dostluk ve Kardeřlik Antlařması gűrűřmelerinin birinci evresi sorunsuz sűrdűrűlemedi. Sovyetler Birliđi'nden kaynaklanan kesintiler yařandı. 17 / 24 Ađustos 1920 tarihleri arasında gerçekleřen gűrűřmeler sonunda sekiz maddelik bir antlařma metni parafe edildi. 27 / 28 Ađustos 1920 gecesi Sovyetler Birliđi'nin isteđi űzerine gerçekleřen Çiçerin - Bekir Sami Bey gűrűřmesinde Sovyetler Birliđi'nin Van, Bitlis ve Muř'un Ermenilere verilmesi talebinde bulunması űzerine gűrűřmeler kesildi. Sovyetler Birliđi'nin bununla ulařmak istediđi sonuçlardan birisi de, 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Savařı'nda iřgal ettiđi ve Brest - Litovsk Antlařması'yla Osmanlı Devleti'ne iade etmek zorunda kaldıđı Elviye-i Selaseyi geri almak konusundaki

⁵ Yalçın, S. (2009). *Atatűrk'űn milli dıř siyaseti*. Ankara: Berikan Yay., s. 80.

⁶ Tűrklerin, Bolřeviklerden istediđi askeri yardımın dűkűmű řűyle idi: 200.000 tűfek ve bunlar için 5 milyon mermi, 350-400 top ve bunlar için 75.000 mermi, 500 mitralyűz ve her mitralyűz için 15.000 mermi, 200 sahra telefonu, 5 telsiz tesisatı, 200 tayyare 100 kamyon ve otobűs, 40 binek otomobili, 100.00 askeri giydirecek elbise ve teçhizat bazı tamir makineleri. Askeri yardım için bkz. Saray, M. (1984). *Milli műcadele yıllarında Atatűrk'űn Sovyet politikası*. İstanbul, Veli Yay., s. 20.

⁷ Potskhveriya, B. (1999). 1920 ve 1930'lu yıllarda Tűrk - Sovyet iliřkileri. *Tűrk - Rus İliřkilerinde 500 Yıl (1491 - 1992)*. Ankara: Tűrk Tarih Kurumu Yay., s. 190.

politikasını Türkiye'ye kabul ettirmektir.⁸ Sovyet yönetiminin bu tutumu Türkiye'yi şaşırtmış ve yeni rejimin harici siyasetinin Çarlık Rusya'nın siyasetinden farklı olmadığı kanaatini uyandırmıştı.

Türk ordusunun Ermenilere karşı zafer kazanması, ardından İnönü'de Yunan ilerlemesini durdurması, TBMM'nin Doğu'da ve Batı'da itibarını yükseltmiştir. Bu başarının bir sonucu da Sovyetlerin isteği üzerine Moskova görüşmelerinin yeniden başlaması olmuştur. İkinci Moskova görüşmeleri, 21 Şubat 1921'de başlamış ve 26 Şubat'ta konferans açılmıştır. Türkiye adına Yusuf Kemal, Rıza Nur, Ali Fuat Beyler; Sovyetler Birliği adına Georges Çiçerin ve Celaleddin Korkmazov bulunmuştur. 16 Mart'ta yapılan görüşme antlaşmayla sonuçlanmıştır.⁹

Moskova Antlaşması'na göre taraflar; "Doğu milletlerinin hürriyet ve bağımsızlık haklarına bağlılıklarını" yeniden ilan ettiler. "Boğazlar meselesinin, Karadeniz'de sahillerin sahibi olan ülke temsilcilerinden oluşacak bir konferansta halledilmesini" öngördüler. "Osmanlı Devleti'ne ait kapitülasyonların kalkmış olduğunu" ilan ettiler. "Kendi ülkelerinde, diğer tarafın kendileri aleyhinde mücadele yürüten örgütlerini barındırmamayı ve diğer ülkeyi temsil ettiğini iddia eden kuruluşlara izin vermemeyi" üstlendiler.¹⁰

Türk - Sovyet ittifakının gerçekleşmesini olanaklı kılan sebepleri; her iki ülkenin bu yıllarda Batı emperyalizmine karşı mücadele etmesi, her iki ülkenin iç siyasetinde keskin ve köklü değişikliklerin meydana gelmesinin ülkeleri birbirine yakınlaştırması ile açıklamak mümkündür. Ayrıca, Sovyetler Birliği açısından düşünüldüğünde, kendi rejimini kabul ettirmek için Türkiye'ye yaklaşma gereği duymuş olduğunu göz ardı etmemek gerekir. Türkiye ise, Batı ile savaşırken kuvvetli bir devlete dayanma ihtiyacını duymuş, bu düşüncesini Sovyetler Birliği ile yapılacak bir ittifakla gerçekleştirebileceğine inanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Sovyetler Birliği'nin Türkiye için önemli bir müttefik olduğunu kabullenmekle

⁸ Kamalov, İ., Svistunova, İ. (2011). Atatürk'ten soğuk savaş dönemine Türk - Rus İlişkileri. *14-15 Mayıs 2010 Çalıştay Bildirileri*. Ankara, s. 70.

⁹ Aynı gün imzalanan Rus - İngiliz Ticaret Antlaşması nedeniyle imza töreni 18 Mart'a ertelendi. Çiçerin'in Türklere jest olarak İstanbul'un işgal tarihi olarak 16 Mart'ı antlaşma tarihi olarak teklif etmesi üzerine Türk Heyeti de bunu memnuniyetle kabul etti. Moskova Antlaşması'na 18 Mart'ta imza edilmiş olmasına rağmen, 16 Mart 1921 tarihi atıldı. Bkz. Kamalov - İrina Svistunova, s. 72.

¹⁰ Okyar, O. (1998). *Milli mücadele dönemi Türk - Sovyet ilişkilerinde Mustafa Kemal*. Ankara: Kültür Yay., s. 144.

birlikte, hiçbir zaman dış politikada bu devletin tek alternatif olduğunu hissettirmemiştir.¹¹

Görüleceği üzere başta iki tarafı bir araya getiren nedenler birbirinden farklıydı. Sovyetler Birliği, Türklerin istediği yardıma karşılık onlardan toprak taleplerinin karşılanması ve komünist rejime katılmaları şeklinde isteklerde bulunmayı tasarlamıştı. Türk tarafı ise, toprak taleplerini reddederken, ideolojik bakımdan kesin vaziyet almamayı tercih etmiştir. 1921 yılında Sovyet ekonomisinin kötüye gitmesi üzerine Sovyet liderleri dünya ihtilali yolundaki propagandalarına son verdiler. 1921 yazı boyunca Sovyet tarafı ile Türk tarafı birbirine tam olarak güvenmiyordu. Kazanılan Sakarya Zaferi, Türkiye'yi gelecekte idare edecek olan yönetimin Ankara'daki meclis hükümeti olacağını göstermiştir. Bu durumda Sovyetler Birliği, Anadolu hareketinin niteliğini kavradıkça, ilişkilerin karşılıklı çıkara dayalı gerçekçi bir çerçeveye oturtulmasını benimsemiştir.

13 Ekim 1921'de imzalanan Kars Antlaşması, Moskova Antlaşması hükümlerinin bir tekrarıdır. Kars Antlaşması'nın dört maddesi Moskova Antlaşması'nda yoktur. Bunlar sınır halkının gidip gelmesi ve otlaklardan yararlanmasına ilişkin 7. ve 8. maddeler ile mülteciler ile suç işleyenlerin durumuna ilişkin 14. ve 15. maddelerdir.¹²

Fransızlarla Ankara İtilafnamesi'nin imzalanması, Sovyetler Birliği ile ilişkilerde kısmen güvensizliğe yol açmıştır. Ancak iki taraf da ilişkilerin normal seyrinde gitmesinden yanaydı. Sovyetler Birliği, Türkiye'yi Batı'ya doğru itecek ve Kafkasya'da kendisini zora sokacak bir gelişmeden endişelenmekte idi. TBMM hükümeti ise Sovyetler Birliği'nin yanında olmasına ihtiyacı vardı.

M. Frunze başkanlığındaki Ukrayna heyeti ile Yusuf Kemal Bey başkanlığındaki TBMM hükümeti heyeti arasında 1921 yılının Ekim - Aralık döneminde görüşmeler yapılmış, 2 Ocak 1922'de de Türkiye - Ukrayna Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması imzalanmıştır. İlişkilerde sorunları çözmek, yeniden karşılıklı güven ortamını

¹¹ Yalçın, *a.g.e.*, s. 90.

¹² Kamalov, Svistunova, *a.g.e.*, s. 76.

oluşturmak ve şüpheleri ortadan kaldırmak için Ankara'da Mustafa Kemal Paşa ile M. Frunze arasında birçok görüşme yapılmıştır.¹³

Milli Mücadele dönemi sonunda Türk - Sovyet ilişkilerinde çok huzurlu bir süreç yaşanmamış olsa da, iki devlet arasındaki stratejik dostluğun devam ettiği görülmektedir. Bununla beraber askeri zafer sonunda iki devletin beklentilerinin bazı noktalarda farklılaşmasıyla başlayan uzlaşmazlıklar, Türk - Sovyet dostluğunda olumsuz etkiler yaratmıştır. Bu olumsuzluk kısa sürmüş, iki devlet arasında Milli Mücadele döneminde kurulan stratejik dostluk uzun bir süre korunmuştur.

Lozan Konferansı, Türkiye için zor şartlar altında başlamıştır. İngiltere, Fransa, İtalya ağır isteklerde bulunuyor, özellikle kapitülasyonların korunmasında direniyorlardı. Lozan Konferansı'na Boğazlar meselesi konusunda Sovyetler Birliği de davet edilmişti. Boğazların görüşüldüğü 4 Aralık 1922 oturumunda söz alan Sovyet delegesi Çiçerin, Boğazların kendileri de dahil bütün devletlerin savaş gemilerine kapatılmasını istemiştir. Müzakereler, Sovyet teklifleri üzerinde devam etmişse de İngilizlerin bu teklifleri reddetmesi üzerine kesilmiştir. Sonuç olarak Türkiye, Boğazların silahsızlandırılması ve savaş gemilerinin bazı şartlar ile geçişlerini kabul etmiştir. Boğazlardan savaş gemilerinin bazı şartlar ile geçebilmeleri Sovyetler Birliği'nin savunduğu görüşe uymamıştır. Sovyetler Birliği, bütün karşı açıklamalarına rağmen Boğazlar Sözleşmesi'ni imza etmiştir. 23 Nisan'da konferans tekrar açıldığında, Boğazlar meselesi tartışılmadığı için Sovyetler konferansa davet edilmemişlerdir. İki devlet arasında Boğazlar konusunda çıkan politik uyumsuzluk, Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin konferanstan beklentilerinin farklı olmasından kaynaklanmıştır. Türkiye, bağımsızlığını tanıyan bir barış istemiş, Sovyetler Birliği ise Lozan Konferansı'nı kendi dünya politikası bakımından kullanmak istemiştir. Lozan Konferansı bittikten sonra, Türkiye de Sovyetler Birliği de elde edilen sonuçları genellikle yeterli bulmuştur.¹⁴

¹³ Aslan, Y. (2002). *M. Kemal - M. Frunze Görüşmeleri*. İstanbul: Kaynak Yay., s. 33.

¹⁴ Bilge, S. (1992). *Güç Komşuluk / Türkiye - Sovyetler Birliği İlişkileri 1920 - 1964*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., s. 96 - 97.

Sovyetler Birliği, Batılı devletlerle ekonomik konuların görüşüldüğü 1922 Cenova Konferansı sırasında Almanya ile gizli görüşmeler yapmış ve 16 Nisan 1922'de bu ülke ile Rapallo Antlaşması'nı¹⁵ imzalamıştır. Almanya ile Sovyetler Birliği'nin Rapallo'da başlayan yakınlaşmaları uzun sürmemiştir. Fransa, İngiltere, Almanya, İtalya, Belçika, Polonya ve Çekoslovakya arasında 1 Aralık 1925'te imzalanan Locarno Antlaşması, Almanya'yı Sovyetler Birliği'nden uzaklaştırarak yeniden Batı'ya yaklaştırmıştır. Locarno Paketi, Sovyetler Birliği tarafından emperyalist bir girişim olarak değerlendirilmiştir; çünkü bu antlaşma, Almanya'nın doğu sınırlarında serbest bırakılması anlamlarını taşıyordu. Bu durum, Sovyetler Birliği açısından ciddi bir tehdit oluştuyordu. Türkiye'yi ise bu dönemde rahatsız eden öncelikli konu, Milletler Cemiyeti Meclisi'nde 16 Aralık 1925'te gerçekleşen Musul oylamasında alınan sonuçtu.¹⁶ Türk - Sovyet dostluğunu bir üst seviyeye taşıyan temel belirleyici olgu, iki devletin Batı'ya karşı duyduğu güvenlik endişesinin yeni bir boyut kazanmasıydı.¹⁷

İki devlet arasında, 17 Aralık 1925'te Paris'te Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre taraflardan biri saldırıya uğrarsa, diğer ülke savaş dışı kalacaktı. İki ülke birbirine karşı saldırıda bulunmayacak, diğer devletlerle bu devlete yöneltilmiş bir ittifak ve siyasi mahiyette bir antlaşma yapmayacak ve diğer devletler tarafından girilmiş düşmanca bir harekete katılmayacaktır.¹⁸

1925 Antlaşması'nın imzasını, Türkiye için cazip kılan sebepler, her şeyden önce Musul anlaşmazlığında İngiltere'nin tutumu, sonra da kademe kademe

¹⁵ Rapallo Antlaşması ile iki taraf aralarında normal diplomatik münasebetler kuruyorlar ve savaşın sonuçları itibarıyla karşılıklı olarak her türlü iddialarından vazgeçiyorlardı. Antlaşmanın siyasal önemi büyüktür. Versay Antlaşması'na imzasını koymayı reddedip istifa eden Dışişleri Bakanı Brockdorff - Rantzau'ın dediği gibi bu antlaşma Almanya için, Versay'ın kötülüklerinin Moskova kanalı ile tahsis edilmesi idi. Sovyetlere göre, Rapallo, Versay aleyhtarı devletlerin Versay devletlerine karşı sessiz bir protesto idi. Bundan başka, bu antlaşma emperyalist devletler arasındaki bölünmeden faydalanarak Sovyetleri yalnızlıktan kurtarıyordu. Bkz. Armaoğlu, F. (1988). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914 - 1980)*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., s. 166 - 167.

¹⁶ Musul ihtilafı esnasında uğradığımız güçlüklerde Sovyetlerin fiili bir yardımı söz konusu değildi; ama siyasi olarak Cemiyeti Akvam Meclisi'nde ve Komisyonlarında Musul Meselesi müzakereleri ve münakaşaları devam ederken, Sovyetler bize manen destek olmuşlardır. Biz Sovyetlerle yalnız siyasi münasebetlerimizi değil, iktisadi münasebetlerimizi de geliştirmek istiyorduk. İki memleket arasındaki ticari münasebetler Milli Mücadeleden sonra bir hayli artmıştır. Bkz.: İnönü, İ. (1994). *Cumhuriyetin İlk Yılları*. Yenigün Haber Ajansı ve Yayıncılık A.Ş., s. 138.

¹⁷ Kamalov, Svistunova, a.g.e., s. 84.

¹⁸ Yalçın, a.g.e., s. 265., Antlaşma metni için bkz. Soysal, İ. (1965). *Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle ilgili Başlıca Siyasi Antlaşmaları*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., s. 210 - 212.

bu anlaşmazlık süresince Fransa ve İtalya'nın davranışları ile Milletler Cemiyeti'nin İngiltere'nin nüfuzu altında olduğunun açıkça ortaya çıkması ve Türkiye'nin kendisini yalnız hissetmesidir. Locarno'yu ancak son bir unsur olarak bunlara ekleyebiliriz.¹⁹

Türk - Sovyet ilişkilerindeki yakınlığın, samimiyetin ve işbirliğinin doruk noktaya yaklaştığı yıllar, 1925 antlaşmasının imzası ile başlayıp 1933 yılına kadar uzanan dönemdir. "İki ülke arasında politik işbirliğinin sıkılaşmasına rağmen, ilişkilerde tam bir itimat havasının mevcut olduğu söylenemez. Bu, rejim farklılıklarından olduğu kadar, Rusya'nın Türkiye'yi sadece kendisine bağlı bir devlet olarak görmek arzusundan doğan bir durumdur."²⁰

Lozan'dan sonra Türk - Sovyet ilişkileri üç unsurun etkisi altında bulunmuştur. Bunlar, ticari ilişkiler, ideolojik sorunlar, Türkiye'nin Batı ile ilişkilerini düzeltmesi ve geliştirmesidir.

Türk - Sovyet ticari ilişkilerinin esas meselesi, Sovyetlerin Türkiye'yi ticari ve ekonomik ilişkiler yoluyla nüfuzu altında tutma çabası, Türkiye'nin ise dış ticaretini Sovyet Rusya'ya inhisar ettirmekten kaçınarak bu ticareti Batı'ya yöneltmesi ve nihayet Sovyetlerin, Türkiye'nin birçok yerlerinde ticaret temsilcileri açmak suretiyle bunları komünist propagandası için kullanmak istemesi ve Türkiye'nin bu oyuna gelmemesi.

Komünizm meselesine gelince Türkiye, Lozan Antlaşması ile milli varlığına kavuştuktan sonra, içerideki komünizm hareketlerine karşı daha hassas davranmış ve bu işi daha sıkı şekilde kovuşturmuştur. Türkiye, komünizm meselesi ile Türk - Sovyet münasebetlerinin hükümetler arasındaki niteliğini birbirinden ayırmaya Lozan'dan sonra da devam etmekle beraber, bu durum Sovyetleri hoşnut bırakmamıştır. Sovyetler ise, daha önceki gibi Türkiye'deki komünizm propagandası ile hükümetler seviyesindeki Türk - Sovyet münasebetlerini, birbirinin ayrılmaz bir parçası olarak ele almışlardır.

Türkiye'nin Batılılar ile münasebetlerini uzlaştırma ve düzenleme yoluna gitmesi ve bu suretle dış politikasını Sovyet Rusya'nın tekelinden kurtarması da Sovyetleri hoşnut bırakmamıştır. Musul anlaşmazlığının çözümlenmesi ve İngiltere ile Türkiye arasındaki münasebetlerin gelişmeye başlaması, Fransa ile 1926'da imzalanan Suriye sınırları ile ilgili antlaşma ve 1930 Osmanlı borçları antlaşması ve İtalya ile de 1928 antlaşması, Türk dış politikasının Sovyetler tarafından hoş karşılanabilecek gelişmeleri olmadı. Türkiye'nin Batılılarla münasebetleri düzeliş geliştikçe, Sovyetler

¹⁹ Gürün, K. (1992). 17 Aralık 1925 Türk - Rus Anlaşması. *Türk - Rus İlişkilerinde 500 yıl Sempozyumu*, Ankara, s. 185.

²⁰ Gürün, K. (1991). *Türk Sovyet ilişkileri (1920 - 1953)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., s. 118.

Türkiye'nin Batı cephesinde kesin olarak yer almasından veya Batılıların Türkiye'yi kendi saflarına çekmesinden endişe etmişlerdir.²¹

1926 - 1936 devresindeki ilişkilerde öne çıkan başlıca dört konu; ticaret antlaşması, karşılıklı geziler, silahsızlanma ve Milletler Cemiyeti üyeliği idi.

Sovyetler Birliği ile ticari ilişkilerin arttırılmasına yönelik olarak Ankara'da 11 Mart 1927'de bir Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması imza edildi. Antlaşmada dostluktan, ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinden söz ediliyordu. Ayrıca Sovyetler Birliği'nin rejiminden kaynaklanan dış ticarete devlet tekeline, ticaret temsilcilerine tanınan ayrıcalıklara ilişkin maddeler ve 1921 Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'nın öngördüğü Batum limanından transiti düzenleyen maddeler vardı.²²

Bu dönemde birçok üst seviyede karşılıklı geziler oldu. Bu gezilerin ortak niteliği, Sovyetler bakımından Türkiye'nin Batı'ya kayma eğilimini kontrol altında tutma, Türkiye bakımından da Sovyetler Birliği'ne güvence verip dostluğu devam ettirmektir. 1929 yılı sonunda Dışişleri Komiseri Yardımcısı Karahan Ankara'ya geldi. Bu geziden sonra Dışişleri Bakanı Tefik Rüşdü Aras, Eylül 1930'da Moskova'ya gitmiştir. Bir yıl sonra da Dışişleri Komiseri Litvinof, Ankara'yı ziyaret etmiştir. En önemli gezi şüphesiz Başbakan İsmet İnönü'nün 1932 yılı Nisan ayında Sovyetler Birliği'ne gitmesi idi. Gezinin amaçları, ekonomik işbirliği olanaklarını yerinde araştırmak, iki ülke arasında Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesi ve Balkan Paketi'nin örgütlemesi fikrine Sovyetler Birliği'ni alıştırarak, güveni tazelemek ve Sovyetler Birliği yöneticilerini yakından tanıyarak onların gelecekteki niyetlerine sağlıklı bir teşhis koymaktı.²³

1928'de Cenevre'de silahsızlanma konferansı toplanmış, Türkiye bu konferansa davet edilmemişti. Fakat Sovyetlerin konferanstaki temsilcisi Litvinof, Türkiye'nin dünya siyasetinde önemli bir rolü olduğundan ve coğrafi durumunun önemini belirterek konferansa çağrılmasını istemiş ve konferansa katılan devletler de bunu kabul etmiştir. Milletler Cemiyeti'nin barışı koruma misyonuna, destek olmak ve bu sürece Amerika Birleşik Devletleri'nin katkısını sağlamak amacıyla Ağustos

²¹ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914 - 1980), s. 329 - 330.

²² Bilge, a.g.e., s. 104.

²³ Bilge, a.g.e., s. 106.

1928'de Paris'te Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, İngiltere, Almanya, Japonya, İtalya, Belçika, Polonya ve Çekoslovakya Paris Antlaşması'nı imzaladılar. Sovyetler Birliği ve Türkiye de bu antlaşmaya katılmıştır. Ancak Paris Antlaşması'nın yürürlüğe girmesi gecikince, Sovyetler Birliği, Estonya, Letonya, Polonya ve Romanya ile Şubat 1929'da Moskova'da bir protokol imzalayarak Paris Antlaşması'nı kendi aralarında yürürlüğe koydular. Litvinof Protokolü olarak bilinen bu antlaşmaya davet üzerine Türkiye'de katıldı.

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne katılması da davet üzerine olmuştur. Milletler Cemiyeti Genel Kurulu 6 Temmuz 1932'de oybirliği ile Türkiye'yi katılmaya davet etti. TBMM, Temmuz 1932'de aldığı kararla daveti kabul etti. Sovyetler de bu tarihten iki yıl sonra cemiyete üye oldu.

Türkiye'nin girişimi üzerine 22 Haziran 1936'da İsviçre'de Montreux Boğazlar Konferansı toplandı ve Montreux Boğazlar Sözleşmesi 20 Temmuz 1936'da imzalandı. Konusu, Lozan'da 1923'te yapılan Boğazlar Sözleşmesi'ni Türkiye'nin güvenlik kaygılarını giderecek bir biçimde değiştirmekti. Montreux Konferansı çok taraflı ilişkileri ilgilendiren bir toplantı idi. Toplantı sırası ve sonrasında Ankara'da, Moskova'da, Cenevre'de ve Montreux'da Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında birçok ikili görüşmeler yapıldı.²⁴

Montreux Sözleşmesi ile Boğazların silahsızlanması ile ilgili kayıtlar kaldırılıyordu. Öte yandan, 1923 Boğazlar Sözleşmesi'ne oranla, hem Türkiye hem de Karadeniz devletleri lehine bazı değişiklikler getiriliyordu. Özellikle savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesi konusunda, Türkiye tarafsız veya savaş dışı ise savaşan tarafların savaş gemilerinin Boğazlardan geçmemesi kararı alınmıştır. Türkiye, bir savaşa girerse veya kendisini yakın bir savaş tehlikesi karşısında görürse, diğer devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesi tamamıyla Türkiye'nin vereceği karara bırakılacaktır.

Karadeniz devletleri lehine yapılan değişikliklere gelince: Karadeniz'de kıyısı olmayan devletlerin Karadeniz'e geçirebilecekleri ve bu denizde

²⁴ Bilge, *a.g.e.*, s. 113.

bulundurabilecekleri savaş gemilerinin cinsi, büyüklüğü ve toplam tonajı sınırlanıyordu ki bu hüküm güvenlikleri bakımından Karadeniz devletlerinin lehine idi. Karadeniz devletlerinin savaş gemilerinin Boğazlardan geçişi için de bir hayli geniş bir serbesti tanımıştı.²⁵

Türkiye, politikasında Sovyetler Birliği ve İngiltere gibi etkili devletlerle olan ilişkilerinde dengenin gerekliliğini vurgulamıştır. Türk yazarlar, karada güçlü olan Sovyetler Birliği ile dostluğun, denizlerde hakimiyete sahip İngiltere'nin yakınlığıyla dengelendiğini belirtmektedirler. Türk siyaset bilimcileri, 30'lu yıllarda, Batılı demokrasilerle olan ilişkilerin güçlendirilmesinin yanı sıra, Türkiye'nin, Almanya'nın güçlüklerini belli oranda kabul etmiş, diyaloga girmiş ve Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerinin belirlenen düzeyin altına düşmemesi yönünde çaba harcamış olduğunu belirtmektedirler.²⁶

Montreux dolayısıyla ortaya çıkan Türk - İngiliz yakınlaşması, Türk - İngiliz ilişkilerinde birer dönüm noktası olmuştu. İngiltere, her şeyden önce İtalya'nın Doğu Akdeniz'de yarattığı tehlikeli durumu dikkate alarak Türkiye'ye yaklaşmıştı. Bu yakınlaşma daha sonra ticari ilişkilerle daha da hızlandı. Avrupa, İkinci Dünya Savaşı eşiğine gelince, Türkiye ile İngiltere de bir ittifak için ilk adımları atmakta tereddüt etmediler.²⁷

Türkiye, Akdeniz'deki İtalyan tehlikesi karşısında İngiltere'ye yaklaşırken, Sovyetler Birliği'ni terk etmek niyetinde değildi. Türk - İngiliz yakınlaşması Sovyetleri hoşnut bırakmamıştır. Öte yandan, Türkiye'nin Almanya ile de sıkı ticari ilişkilerde bulunması, bu olumsuzluğu daha da arttırmıştır. Bununla beraber iki devletin ilişkilerinde herhangi bir gerginlik olmamıştır. Fakat gerçek şuydu ki, birtakım soğukluk noktaları mevcuttu. 1939 yazında iki devletin yolları birbirinden kesin olarak ayrılacaktır.²⁸

²⁵ Armaoğlu, 20.yy. *Siyasi Tarihi*, s. 345.

²⁶ Potskhveriya, B. B. (1999). 1920 ve 1930'lu yıllarda Türk - Sovyet ilişkileri. *Türk - Rus İlişkilerinde 500 yıl 1492 – 1992*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 194.

²⁷ Gürsel, F. H. (1968). *Tarih boyunca Türk - Rus ilişkileri*. İstanbul: Ak Yay., s. 199.

²⁸ Armaoğlu, 20.yy. *Siyasi Tarihi*, s. 346.

1. BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN BAŞLAMASINDAN ALMANYA'NIN SOVYETLER BİRLİĞİ'NE SALDIRISINA KADAR GEÇEN DÖNEMDE TÜRK BASININDA TÜRK-SOVYET İLİŞKİSİ (1939-1941)

1.1. İkinci Dünya Savaşına Giden Yol

1919 - 1939 yılları arasında yaşanan olaylar, ülkeleri adım adım yeni bir dünya savaşına doğru sürüklemiştir. Birinci Dünya Savaşı sonunda yapılan antlaşmalar, Avrupa'nın ve dünyanın güçler dengesini yeniden düzenlemiş, antlaşmalardaki haksızlık ve adaletsizlikler, başka bir büyük savaşın gerekçesi olarak görülmüştür. Savaş sonrası oluşan boşluk, siyasi bunalımlar ve ekonomik sorunların etkisiyle totaliter sistemlerin yayılcı ve revizyonist politikalar izlemesi, savaş koşullarının oluşmasında çok büyük etkiye sahip olmuştur.

Almanya'da, Birinci Dünya Savaşı sonunda imparatorluk yıkılarak Cumhuriyet ilan edilmiş, ardından anayasa ilan edilerek demokratik düzene geçilmiştir. Ancak bu değişiklik, savaş sonrası oluşan karışıklıkları ve Versay Antlaşması'nın yarattığı yıkımı düzeltememiştir. Bu durumdan yararlanan Hitler, Münih'te Nasyonal Sosyalist Partisi'ni (Nazi) kurmuştur. Partinin doktrini Alman ırkını yabancı unsurlardan temizlemek, Almanları Germen gelenekleri etrafında toplamak, Versay Antlaşması'nı yok etmek ve Germen ırkından olan Avrupa devletlerini Alman sınırlarına katmak suretiyle Avrupa'da Alman egemenliğini kurmak olmuştur.

Nazi Partisi, 1932 seçimlerinde ülkenin en büyük partisi olmuş ve Cumhurbaşkanı Hindenburg, Ocak 1933'te Hitler'i başbakanlığa atamıştır. Böylece demokratik bir ortamda ırkçı söylemler benimseyen Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi iktidara gelmiştir. Ağustos 1934'te Devlet Başkanı Von Hindenburg'un ölmesi üzerine Hitler, bu makamı da şahsında birleştirerek Führer olmuştur. Tüm bu gelişmeler sonucunda Almanya'da tek partili totaliter devlet kurulmuştur.

Hitler, Almanya'da iktidara geldiği 1933'ten İkinci Dünya Savaşı'na giden süreçte üç temel amaç benimsemiştir. Bunlar: Almanya'nın Versay Antlaşması'nın kısıtlamalarından kurtarılması; Almanya dışında yaşayan tüm Almanların, Almanya çatısı altında birleştirilmesi yoluyla Tek millet - Tek devlet ilkesinin gerçekleştirilmesi; Hayat Sahası politikası ile yeni fethedilecek topraklar sayesinde Alman halkının güç ve refahının artırılması. Hitlerin birinci aşamayı gerçekleştirmek için yaptıkları, Versay Antlaşması'nı adil bulmayan dönemin pek çok lideri tarafından engellenmemiştir. İkinci aşama, Hitleri durdurabilecek güçteki ülkeleri özellikle İngiltere'yi doğrudan etkilemediği için büyük bir dirençle karşılaşmamıştır. Üçüncü aşamanın nerede başlayıp nerede biteceği, hangi ülkelerin topraklarını içine alacağı tam olarak bilinemediğinden büyük devletleri geç de olsa Almanya'ya karşı harekete geçmeye zorlamıştır.

Hitler, Saar Bölgesi'ni 1935'te silah kullanmadan halk oylaması ile Alman sınırlarına dahil etmiş, Versay Antlaşması'nı ortadan kaldırma kararlılığıyla, 7 Mart 1936'da askersiz hale getirilmiş olan Ren bölgesine asker göndermiştir.

1938 Mart'ında, Avusturya'yı Alman topraklarına kattıktan sonra Çekoslovakya sınırları içinde kalan Südet bölgesini almak için harekete geçmiştir. Çekoslovaklar, Sovyetler Birliği ve Fransa'ya güvenerek Almanlara karşı koymak istemişlerse de, İngilizlerin gayretiyle Eylül 1938'de toplanan İngiliz, Fransız, İtalyan ve Alman temsilcileri, Münih Antlaşması'nı imzalayarak Südet bölgesinin Almanlara bırakılmasını kararlaştırmışlardır. Savaştan kaçınmak endişesi içinde hareket eden Büyük Britanya ve Fransa, Çekoslovakya ile mevcut ittifaklarının kendilerini maruz bırakacağı savaş olasılığından küçük bir memleketin toprak bütünlüğünü feda etmek suretiyle sıyrılmayı uygun bulmuşlardır.

Almanya, Südet bölgesini topraklarına katmakla kalmayıp Çek ülkesinin tamamını ilhak etmiştir. Dünya basını gibi Türk basını da bu gelişmelere tepkisiz kalmamıştır. Türkiye'de gazeteler, Alman ordusunun Prag'a girdiğini, Çekoslovakya'nın tarihe karıştığını, Çek arazisinin Almanya'nın bir vilayeti haline geldiğini, Çeklerin Alman tebaası addedileceğini, Alman bayrağının Çek semalarında dalgalanacağını²⁹

²⁹Akşam, 16 Mart 1939.

yazmaktadırlar. Almanya, kendisini bağlayan Versay zincirini kırmış ve bundan sonra “ein Volk, ein Reich” (bir millet, bir devlet) sloganı ile bütün Almanları bir araya toplamaya çalışmıştır. Ama Çekoslovakya’nın işgali, “Labensraum” gibi emperyalist bir teşebbüsün ilk adımı olmuştur. Bu olay, Batılıları, o zamana kadar Almanya’ya karşı takip ettikleri “yatıştırma” politikasını terke ve sert tedbirler almaya sevk etmiştir.³⁰ Bunun sonucunda İngiltere’de “yatıştırma” politikasının mimarı olan Chamberlain hükümeti ciddi eleştirilere uğramıştır. Almanya’ya karşı sert önlemlerin alınmasından yana olan Churchill, 5 Ekim 1938’de söylediği tarihi nutukta, milletleri şu sözlerle uyanıklığa davet etmiştir: “Her şey kaybolmuştur. Büyük önemde bir yenilgi ile karşı karşıyayız. Orta ve Doğu Avrupa’daki bütün memleketlerin, kudretli Nazi devletinden en iyi şartları elde etmeye gayret edeceklerini muhakkak saymalıyız. Tuna Ovası’ndan Karadeniz’e inen, Türkiye’ye giden yol artık istilaya açılmış bulunmaktadır.”³¹

İtalya ise, Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra büyük bir ekonomik çöküntü içerisine girmiştir. Ülkede sosyalizm ve komünizm gibi akımlar güçlenmiştir. Bunun yanında toplumsal ve ekonomik sorunların giderek artması, 1919’da Benito Mussolini önderliğinde kurulan Faşist Parti’nin büyümesine de yol açmıştır. 1922’de Mussolini’nin kurduğu yönetim aşırı milliyetçiliği esas aldığından kısa süre sonra demokrasiyi ortadan kaldırmış, ülkedeki diğer ırklardan olan kişileri İtalyanlaştırmaya çalışmıştır. Mussolini, Akdeniz’de Roma İmparatorluğu’nu yeniden canlandırma projesini gündeme taşımıştır. Akdeniz çevresinde sömürgeler elde etmeye yönelik, Anadolu’yu da içine alan yayılma politikası Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye ile ilişkilerinde gerginlik yaratmıştır. İtalya, hammadde ihtiyacını karşılamak ve ekonomik sorunlara çözüm bulmak için 1934’te Habeşistan’ı işgale başlamış, 1936’da işgali tamamlamıştır. Mussolini, 1930’lu yıllarda, Japonya’nın Mançurya’yı işgali, Almanya’nın da Versay Barış Antlaşması’nı geçersiz kılması karşısında Milletler Cemiyeti’nin tepki göstermemesini fırsat bilerek işgali gerçekleştirmiştir.

³⁰ Armaoğlu, F. (1958). İkinci Dünya Harbinde Türkiye. *Ankara Üniversitesi Siyasa Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. XIII, NO: 2, Haziran, s. 142.

³¹ Erkin, F. C. (1968). *Türk - Sovyet İlişkileri ve boğazlar meselesi*, Ankara: Başnur Matbaası, s. 123 - 124.

Japonya, Birinci Dünya Savaşı sırasında Avrupalı devletlerin aralarındaki çatışmadan yararlanarak Uzak Doğu'da etki alanını genişletmiş, 1920'li ve 1930'lu yıllarda Uzak Doğu'nun en güçlü devleti olmuştur. 1930'lardan sonra yayılmacı bir politika izlemeye başlamış, 1931'de Mançurya'yı işgal etmiştir. 1932'de Çin'e yönelmiş, bu ülkenin orta bölgelerine doğru ilerlemeye başlamıştır. 1937 ortalarından itibaren Japonya, Pekin yakınlarındaki Marco Polo Köprüsü'nde meydana gelen bir olayı sebep göstererek Çin'i istilaya başlamıştır.

1936'da İspanya'daki Halk Cephesi hükümetine karşı milliyetçi İspanyollar ayaklanmışlardır. İspanya'daki bazı birlikler de onlara katılarak hükümetçiler Fransa'dan ve milliyetçiler de İtalya ile Almanya'dan yardım isteyerek İspanya'da üç yıl sürecektir iç savaş başlatmıştır.

Avrupa ve Uzak Doğu'daki bu gelişmeler yaşanırken Türkiye, savaş öncesi kalkınmasını daha gerçekleştirememiş, birçok sahada dışa muhtaç bir tarım ülkesi görünümü içerisinde olmuştur. Savaşa katılması için de hiçbir sebep yoktu; üstelik yeni bir dünya savaşını taşıyabilecek olanaklara da sahip değildi. Türkiye, savaş esnasında takip edeceği yol haritasını yanlış çizmesi halinde ciddi tehlikelerle karşı karşıya kalabilirdi. Bu yüzden savaş tehlikesine karşı tedbirler almaya başlamıştır: "Eylül 1939'da Hava Saldırıları Karşısında Hayvanların ve Hayvanlardan Üretilen Yiyecek Maddelerinin Korunması'na ait yönetmeliği, Ticaret Gemilerinin Gaza Karşı Korunması hakkındaki tüzüğü çıkarmıştır. Kara ve deniz kuvvetleri bütçelerine yeni ödenekler ekleyen 3593 sayılı kanun da aynı sıralarda kabul edilmiştir."³²

İkinci Dünya Savaşı eşiğinde, 1939 yılı baharında, Türkiye'yi en fazla kaygılandıran olay, İtalya'nın Nisan ayında Arnavutluk'u işgal etmesi olmuştur. Türkiye, bu işgali Balkanlara ve kendisine karşı yakın bir tehdit olarak görmüştür. Dolayısıyla İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı sıralarda İtalya tarafsız bir görünüm verse de tarafsızlığını ilan etmemiştir. İtalya'nın tarafsız kalacağından umutlanan Türk basını, bu politikayla ilgili yazılar yazmıştır. Vakıf gazetesinde yazan Sadi Ertem, müttefiklerin denizde üstün olduğuna ve İtalya'nın da üç tarafının denizlerle

³² Goloğlu, M. 1974. *Milli şef dönemi (1939 - 1945)*. Ankara: Kalite Matbaası, s. 39.

çevrili olmasına dikkati çekmiştir. Yine aynı gazetede Asım Us, İtalya'nın fırsatlar kolladığını, Almanya'nın Polonya işini halledip Balkanlara ulaştıktan sonra tarafsızlığını bir tarafa bırakacağını³³ söylemiştir. Son Telgraf ise İtalya'nın tarafsızlığını koruduğu sürece savaşın Akdeniz'e gelemeyeceğini³⁴ ileri sürmüştür.

Savaşın arifesinde Sovyet yöneticilerinin önde gelen kaygısı Almanya'ydı. Sovyet yöneticileri, Almanların Sovyetler Birliği'ne saldırmasını geciktirmeye çalışıyorlardı. Türkiye, ilk önce İtalya'ya karşı İngiltere ile işbirliği ilkelerini saptayıp sonra bunu Almanya'ya karşı Sovyetler Birliği ile yapacağı işbirliği ile tamamlamak istiyordu. Türkiye, Sovyetler Birliği'nin güvenini kaybetmek istemezken Sovyetler Birliği, Almanya'ya karşı direnişte Türkiye'yi yanında tutmak istiyordu. Alman saldırısını ya İngiltere ve Türkiye ile birlikte karşılayacaktı veya Almanya ile anlaşarak saldırıyı üzerinden savuşturacak, zaman kazanacaktı. Moskova'da 23 Ağustos 1939'da, Sovyet - Alman Saldırmazlık Antlaşması imzalandı. Böylece Sovyetler Birliği, ikinci yolu tercih etmiş oluyordu. Bundan sonra Sovyet yönetimi Türkiye üzerindeki istekleri için Almanya ile pazarlığa başladı, Almanya ise 24 Ağustos'ta Danzig'i topraklarına kattıklarını ilan etti ve Eylül 1939'da Polonya'ya saldırdı.³⁵

1.2. İkinci Dünya Savaşı Başında Türkiye

İkinci Dünya Savaşı, Almanya'nın 1 Eylül 1939'da, savaş ilan etmeden Polonya'ya saldırısıyla başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı başlarında yeryüzü, üç büyük gücün çok yanlı çatışmalarına tanık olmuştur. Bunlar:

1- Faşist Cephe: İtalya'da 1922'de Mussolini'nin, Almanya'da 1933'te Hitler'in başa gelmesiyle faşizm, bir yandan ülke içinde ilerici demokratik eylemleri durdururken, öte yandan Alman ve İtalyan emperyalizmine yeni pazar ve kaynaklar açmak için statükoyu kökünden değiştirecek çabalara girişmiştir. Faşizmin izlediği strateji, ön hedef olarak bütün Avrupa'yı faşist bir ideoloji altında birleştirmek ve yeryüzünden sosyalist eylemi ve Sovyetler Birliği'ni kesin bir biçimde ortadan kaldırmaktır. Bu amaçla Almanya, Nazizm'i yayıp kendisine bağlı bir uydu ülkeler Avrupa'sı kurmaya çalışırken, İtalya da Afrika, Arnavutluk ve Yunanistan'a göz dikmiştir.

³³ Vakit, 2 Eylül 1939.

³⁴ Son Telgraf, 4 Eylül 1939.

³⁵ Goloğlu, *a.g.e.*, s. 39.

2- Batı Cephesi: Fransa'da kapitalist, Hristiyan ve burjuva güçlerin el birliği ile halk cephesini çökerterek, iktidarı sağa dönük güçlere açmıştır. Chamberlain'in yönetimindeki İngiltere ise önce Bohemya'yı ardından güçsüz Çekoslovakya'yı göz göre göre Almanya'ya bırakarak faşizmle kesin hesaplaşmayı ertelemekten başka bir şey düşünmemektedir. Batı'nın geniş sömürgelere yayılmış bu iki ülkesinde hiç de az olmayan Hristiyan sağcı, tutucu, hatta Almanya ile işbirlikçi faşist çevreler, 1938 ve 1939'larda tek bir şeyin sözcülüğünü etmiştir: Hitler'i, Sovyetler Birliği'ne saldırtmak ve sosyalizmi bir daha geri gelmemek üzere haritadan silmek.

3- Sovyetler Birliği: 1917 devriminden beri bütün çabalarına rağmen Batı'dan anlayış görmeyen ve 1930'larda Almanya'ya karşı ortak bir güvenlik sistemi kurulması yolundaki bütün denemelerde, Avrupa burjuvazisinden olumsuz cevap alan Sovyetler Birliği'nin tek çıkar yol olarak gördüğü Hitlerin saldırısını, mümkün olduğu kadar Sovyetler Birliği'nden uzak tutmak ve çatışmayı kapitalistlerin sosyalizme karşı ortak Haçlı Seferi olmaktan çıkarıp ilk aşama kapitalistler arası bir emperyalist çatışma haline dönüştürmektir. Sovyetler Birliği'nde Batı diplomasisinin anlayışını sürdüren Litvinof'un yerine Stalin, doğulu Molotov'u Dışişleri Bakanlığına getirirken Batı'nın kendi içinde bir çatışmaya düşürülmesinin dünya statüsünde yaratacağı temel değişimleri de hesaplamış görünür.³⁶

Giderek yaklaşan genel savaş tehlikesi karşısında, Türkiye'nin başlıca amacı savaşa girmemektir. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na katılmadı. Önceleri topraklarından bir hayli uzaklarda başlayan mücadeleler, sonraları sınırlarına kadar dayanınca, savaşın yakıcılığını derinden hissetmeye başladı. Olası bir dünya savaşı, Avrupa devletlerinin kendi başlarına açtığı bir bela olarak değerlendirilmekteydi.

Türkiye'nin resmi hiçbir toprak talebi veya uluslar arası ilişkilerdeki yerinin yeniden değerlendirilmesi gibi bir beklentisi yoktu. Ayrıca Cumhuriyet'in kuruluşundan İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesine kadarki sürede Türkiye, iktisadi olarak toparlanamamıştı. Aynı sorun askeri alanda da görülmüştür. İktisadi alandaki yetersizlik, askeri alana teknolojik bir savaşa hazırlıksızlık olarak yansımıştır.³⁷ Türkiye için savaşın dışında kalmaktan başka çare yoktu.

³⁶ Halil, A. (1968). *NATO ve Türkiye*. 1. Baskı, İstanbul: Gerçek Yay., Nisan, s. 39 - 40.

³⁷ Milli Mücadele döneminden sonra, orduya sınırlı olanaklar ayrılabilmiştir. Daha sonraları savunma için 1928'de çıkarılan 664 sayılı yasayla bir ikmal planı yapılmış ve birkaç yılda harcanmak üzere silahlı kuvvetlere 150 milyon liralık olağanüstü ödenekler verilmiştir. 1934'te de, İkinci bir ikmal Planı yapılmış, bütçeye 70 milyon liralık ödenek eklenmiştir. 1937'de üçüncü, 1938'de de dördüncü İkmal Planları yapılmış; fakat Milli Savunma Bakanlığı, Genel Kurmay Başkanlığı'nın, yaklaştığı hissedilen genel savaşın acıllaştırdığı, isteklerini yine tam olarak yerine getirememiştir. Bkz: Tuncay, M. (1986). İkinci Dünya Savaşı'nın başlarında (1939 - 1941) Türk ordusu. *Tarih ve Toplum*, Kasım, s. 290.

İsmet İnönü ve onun Dışişleri Bakanlığı'ndaki "kilit adamı" Numan Menemencioğlu'nun savaş karşısında politikası: "Türkiye tarafsız değildir; fakat savaş dışında kalmak için bütün çabayı gösterecektir." düşüncesi üzerinde şekillenmiştir. Onlara göre savaş Türkiye'nin değil, Avrupa'nın kendi çelişkilerinin yarattığı olguydu. Bu bir veri kabul edildi ve savaşın dışında kalmak için azami çaba harcandı.³⁸

Savaş öncesinde ve savaşın ilk aylarında Türkiye'nin dış politikası şu manzarayı göstermektedir: Almanya ve İtalya'nın Çekoslovakya ve Arnavutluk'a saldırısından sonra Türkiye, savaşın yakın zamanda Balkanlara ve Boğazlara kadar ulaşmasını kuvvetli bir ihtimal olarak görmüş ve tedbirler almıştır. Kendi hudutlarına bir saldırı olursa tek başına da olsa karşı koymak hususunda hiçbir tereddütte bulunmamıştır. Bu kesin tutumu yanında Türkiye, savaşın hemen öncesinde Mihver devletlerine karşı savunmasında tehlikelere maruz oldukları için Balkan Antantı'na dahil memleketler, Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa ile yoğun müzakerelere girişmiştir. Türkiye, başkalarından toprak kazanmak veya savaş sonrası galiplerin masasında oturarak prestij kazanmak gibi heveslere girmemiştir.³⁹

1.3. Türkiye'nin Batı ile İttifak Arayışları ve Sovyetler Birliği

1.3.1. İngiltere ve Fransa ile Deklarasyon

Arnavutluk'un işgali ile birlikte Türkiye, Batı'yla olan görüşmelere hız vermiştir. Bu işgal ile İngiltere ve Fransa 13 Nisan'da, Yunanistan ve Romanya'ya garanti vermiştir. İngiltere, aynı gün böyle bir teklifi Türkiye'ye de yapmıştır. Türkiye, teklif edilen garantiye cevabında ise, "Akdeniz'in İtalyan egemenliği altına düşmesi ihtimalinin hem İngiltere hem Türkiye için açık bir tehlike teşkil ettiğini" bildirmiş ve garantinin karşılıklı olmasını istemiştir.⁴⁰ Türkiye'nin bu görüşü İngiltere tarafından da benimsenmiş ve görüşmelere başlanmıştır.

³⁸ Deringil, S. (1986). "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk dış politikası", *Tarih ve Toplum*, sayı: 35, s. 279. 23-24.

³⁹ Menemencioğlu, T. (1983). Atatürk'ün dış politikası ve bunun İkinci Dünya Savaşı uygulaması. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, sayı 1, İstanbul, s. 211.

⁴⁰ Gürsel, F. H. (1986). *Tarih boyunca Türk - Rus ilişkileri*, İstanbul: Ak Yay., s. 206.

Türk - İngiliz görüşmelerinde Türkiye, Almanya ve İtalya'nın tepkisinden çekindiği için, İngiltere ile yapılan görüşmelerin gizli kalmasını istemiştir. Görüşmelerden yalnızca Fransa ve Sovyetler Birliği'ne bilgi verilmiş. Türkiye, Batı ile olan yakın ilişkilerinde, Sovyetler Birliği ile ilişkilerini gölgede bırakmayı hiçbir zaman arzu etmemiştir.

Türk - İngiliz görüşmeleri, 12 Mayıs 1939'da bir deklarasyonla sonuçlandı. Buna göre iki hükümet, "vuku bulacak bir tecavüz hareketinin Akdeniz mıntıkasında savaşa varması halinde" birbirlerine her türlü yardımı yapacaktı. Görüşmeler esnasında İngiltere, Romanya'ya verdiği garanti sebebiyle deklarasyonun Akdeniz'den başka Balkanları da içine almasını istemiş ancak Türkiye kabul etmemiştir. İngiltere, böyle bir yardımı Boğazlardan savaş gemilerini geçirerek yapabiliirdi. Oysa Montreux Sözleşmesi'ne göre Türkiye'nin İngiltere'ye, savaşan devlet olarak Boğazları açabilmesi için savaşa girmesi gerekti fakat Romanya Sovyet tehdidi altındaydı, bu durum Türkiye'yi Sovyetlerle çatışmaya götürebilirdi.⁴¹

Türk - İngiliz görüşmeleri devam ederken Almanya, eski başbakanlarından Franz Von Papen'i Ankara büyükelçiliğine tayin etti. Papen'in görevi Türkiye'nin İngiltere cephesine kaymasına engel olmaktı.

Sovyetlerin Dış Politika İkinci Komiseri Potemkin, 27 Nisan'da Ankara'yı ziyaret etmiştir. Bu ziyaret esnasında Türk - İngiliz görüşmelerinin ilerlemiş olduğunu görse de bu gelişmeye karşı çıkmamıştır. Potemkin, Türkiye, İngiltere ve Fransa arasındaki müzakereler konusunda bilgi almış ve böylelikle Türkiye ile Batı arasında gerçekleştirilmekte olan barışın Moskova'nın da katılımıyla bütünleşeceğini umduğuna dair fikir beyan etmiştir.⁴²

Akdeniz'de gerçekleşen herhangi bir saldırıya karşı koyacaklarını belirten Türk - İngiliz ortak bildirisine, Sovyetler Birliği'nin tepkisi olumlu oldu. İzvestia gazetesi bu

⁴¹ Gürsel, *a.g.e.*, s. 206 - 207.

⁴² Deringil, S. (1994). *Denge oyunu*. İstanbul: Tarih Vakfı Yay., s. 75.

bildiriyi: “Tecavüzün Avrupa’nın yeni mıntikalarına yayılmasına mani olacak yegane müessir vasıta olan zincirin halkalarından biri”⁴³ olarak nitelendirdi.

Fransa ile deklarasyonun yayınlanması, Hatay sorununun çözüme kavuşturulması ile olanaklı olmuştur. Hatay sorunu, 1939 Haziran’ında kesin bir çözüme kavuştuğunda, Türk - Fransız görüşmeleri hızlanmıştır.

23 Haziran 1939’da, Türk - Fransız Ortak Deklarasyonu açıklandı. Aynı gün Refik Saydam, TBMM’de yaptığı konuşmada: “Türkiye - Fransa Beyannamesi, İngiltere hükümeti ile kararlaştırılmış ve tatbik mevkiine koymuş olduğumuz beyanname metninin harfi harfine aynıdır.” demiştir.⁴⁴

Fransa ile deklarasyondan sonra, Balkanlarda güvenliğin sağlanmasında İngiltere’nin Türkiye’den talepleri devam etmiştir. İngiltere, verdiği garantilere Türkiye’nin de katılmasını sağlamaya çalışmıştır. İngiltere’nin bu tür talepleri değişik formüller altında devam ettiyse de somut bir sonuca ulaşamamıştır.

1.3.2. Alman - Sovyet Saldırmazlık Antlaşması ve Türkiye

1891 - 1906 yılları arasında Alman Genelkurmay Başkanı olan Kont Alfred von Schlieffen, Fransa ve Rusya’ya karşı iki cephede savaşmanın Almanya açısından taşıdığı riskleri bertaraf etmeyi amaçlayan bir savaş planı hazırlamıştır. Plana göre, önce Fransa üzerine yürünecek, Rusya savaş hazırlıklarını bitirene kadar Fransa tamamen savaş dışı bırakılacak, daha sonra Rusya’ya dönülecekti. Fakat plandan sonuç alınamamıştır. Bu plan, Adolf Hitler’in generalleriyle eksikliklerinin giderip hayata geçirdiği savaş planı olmuştur. İkinci Dünya Savaşı’nın omurgasını teşkil eden Yıldırım Harekatı taktiğinin doğuşuna yol açmış, bu taktiği ustaca kullanan Almanya, kısa sürede Fransa’yı savaş dışı bırakmıştır. Dolayısıyla Schlieffen, tarihin en kapsamlı savaş hareketleri olan Sedan (Fransa’yı işgal) ve Barbarossa (Sovyetler Birliği’ni işgal) hareket planlarının fikir babası olmuştur. İkinci Dünya Savaşı’na Almanya, Schlieffen Planı’nı sahada uygulamaya koyarak başlamıştır.

⁴³ Deringil, *Denge oyunu*, s. 74 - 75.

⁴⁴ Koçak, C. (1986). *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938 - 1945)*. Ankara: Yurt Yay., s. 91.

Alman ve İtalyan yayılmacı politikaları karşısında Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa'nın kendisini herhangi bir saldırı karşısında savunmasız bırakacağı duygusuna kapılmıştı. Bu nedenle Alman tehdidine karşı zaman ve alan kazanabilmenin yollarını aramaya başlamıştır. Zaman istemesinin sebebi, Almanya'nın Sovyetlere saldırısını olanakları ölçüsünde ertelemek ve bu süre içinde de silahlanarak güçlenmektir. Alan istemesinin sebebi de Almanya'nın saldırı noktasını Sovyetler Birliği'nin ortasından mümkün olduğu kadar uzaklaştırmaktır. Bu amaç da ancak Sovyet askerlerinin Polonya'ya yerleşmesiyle gerçekleşebilirdi. Stalin, zaman ve alan kazanmanın Hitlerle doğrudan anlaşarak gerçekleşebileceğine karar verdi. Hitler de, Batı - Sovyet yakınlaşmasından endişeleniyor bunu bozmak istiyordu. Bunun üzerine her iki ülke kendi çıkarları doğrultusunda bir saldırmazlık paktı yapılması hazırlıklarına giriştiler.

1 Eylül 1939'da Polonya üzerine harekete geçmeye hazırlanan Almanya, Dışişleri Bakanı Ribbentrop'u Moskova'ya göndermiştir. Görüşmeler sonunda Sovyetler Birliği ile Almanya, 23 Ağustos günü bir saldırmazlık paktı imzalamışlardır. Antlaşmaya ekli bir gizli protokol ile Litvanya'nın kuzey sınırının yukarısında kalan Baltık bölgesi yani Finlandiya, Estonya ve Letonya Sovyet nüfuz alanına terk ediliyordu. Polonya ise ikiye ayrılıyor yarısı Sovyet, yarısı Alman nüfuzu altına bırakılıyordu. Almanya, Romanya'ya ait olan Besarabya'nın Sovyet denetimine geçmesine razı oluyordu.⁴⁵ Almanya, bu antlaşmadan bir hafta sonra 1 Eylül 1939'da Polonya'ya saldırmış, İkinci Dünya Savaşı başlamıştır.

Paktın Almanya için sağlayacağı fayda: Hitler, Batı Avrupa'da yapacağı savaşlarda, doğu cephesinden ve Sovyetler Birliği'nden emin bulunacak ve iki cepheli savaş tehdidinden de kurtulmuş olacaktı. Sovyetler Birliği'ne sağladığı faydalar ise: Kendisine itimat etmemiş olan ve kendisinin de itimat etmediği kapitalist devletleri, Almanya vasıtasıyla ezmiş olacaktı. İkincisi, Almanya ile kapitalist devletler arasındaki savaş uzun süreceğinden bu zaman içinde, üçüncü beş yıllık planının derpiş ettiği askeri sanayi ve askeri hazırlıkları tamamlayacak ve yorulmuş Almanya'nın karşısına kuvvetli bir şekilde çıkarak istediklerini kolayca kabul ettirebilecekti.⁴⁶

⁴⁵ Gürsel, a.g.e., s. 209.

⁴⁶ Armaoğlu, F. (1958). *İkinci Dünya Harbinin önemli olayları ve paktları*, Y.y., Y.y., s. 2.

Nazi - Sovyet Antlaşması, dünyada olduğu gibi Türkiye’de de etkisi büyük olmuştur. 25 Ağustos’ta Ulus’taki yazısında Falih Rıfkı Atay bu konuya değinmektedir:

Sovyet Rusya ile Almanya arasında bir adem-i tecavüz misakının imza edildiği haberi her tarafta derin bir hayret uyandırmıştır. Herkesin dikkati Moskova’daki askeri müzakereler üstünde idi. Bugünlerde Moskova’dan beklenen havadis büyük demokrasilerle Sovyetler arasındaki askeri ve siyasi müzakerelerin neticesi hakkında idi. Onun için adem-i tecavüz paktının imza edildiğini bildiren telgraflar adeta bir darbe tesiri yapmıştır. Bu mesele hakkında katı mütalaalar söylemek sırası gelmemiştir. Adem-i tecavüz paktının hakiki mahiyetini muhakeme etmek için imza edilmiş olan paktın umumi mahiyeti haricinde daha etraflı ve bilhassa müzakerelere hakim olan zihniyeti gösterir tafsilat beklemek icap eder. Onun için bundan sonra gelecek haberlerin, bizi sulhu tehlikeye koymak için değil belki sulhu kurtarmak maksadıyla yapılmış olan bir teşebbüsün neticeleri karşısında bırakacağına itimadımızı muhafaza ediyoruz.⁴⁷

Tan gazetesinde Zekeriya Sertel:

Şimdi Hitler, daha cesurane konuşacak, davalarında daha da harpçi olacak ve demokrasilerin tehdidine daha az ehemmiyet verecektir. Bu psikolojik şartlarda ise zaten çok gergin bir halde bulunan Avrupa vaziyetini daha ziyade vahimleştirecek ve harbi yaklaştıracaktır.⁴⁸ demektedir.

Türkiye, İngiltere ve Fransa ile ittifak görüşmelerinde bulunurken, Sovyetler Birliği’nin de bu devletlerin yanında yer alacağını ümit etmişti. Alman - Sovyet Paktı, Türkiye’nin bu beklentisinin gerçekleşmemiş olduğunu gösteriyordu. Paktın bir başka boyutu da, Almanya ve İtalya’nın bu gelişmeden sonra Türkiye’ye başka gözle bakmaları ve onu Batı’dan koparma çabalarını yoğunlaştırmalarıdır. Bu, İngiltere’nin başlıca korkusuydu. Türkiye, İngiltere’ye giderek daha fazla bağlanıyordu ama aynı zamanda ittifak müzakerelerinde zorlu bir pazarlık çıkarıyor ve oyalama taktikleri kullanarak İngilizlerden en uygun koşulları koparmaya çalışıyordu. İngilizler, yeni durumu Hitler’in Türkiye’yi Batı’dan koparma yolunda değerlendirmeye çabalayacağı konusunda haklı olup bu Türkiye’nin açıkça söylenmeyen pazarlık kozunu oluşturunuyordu.⁴⁹

⁴⁷ Ulus, 25 Ağustos 1939.

⁴⁸ Tan, 25 Ağustos 1939.

⁴⁹ Deringil, *Denge Oyunu*, s. 81.

Alman - Sovyet Antlaşması sonrasında Türkiye dış politikasında yeni bir evreye girmiştir. Türkiye kendini Batılı demokrasilerle birlikte saf tutma durumunda bulmuştur. Bu, Türkiye ile Sovyetlerin arasını daha da açmıştır. Alman - Sovyet Paketi, güç dengesinde beklenmeyen bir değişiklik yaratsa da Türkiye, Batı ile Sovyetler arasında köprü olma umudunu tümüyle yitirmemiştir.

1.3.3. Şükrü Saraçoğlu'nun Moskova Ziyareti

Yukarıda belirtildiği gibi Türkiye, İngiltere ve Fransa'yla Mihvere karşı açık bir askeri ittifaka doğru yol alırken Sovyetler Birliği'ni bu ortaklığın dışında düşünmemiştir. Sovyetler Birliği ile Batılı askeri heyetler arasında süren görüşmelerin kesildiği söylendikten sonra 23 Ağustos'ta, Türkiye'de ve tüm dünyada büyük etki yaratan Almanya ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan Saldırmazlık Paketi açıklanmıştır.

Alman - Sovyet Antlaşması'ndan sonra Türkiye'nin durumu daha kritik bir döneme girmiştir. Bir tarafta Anadolu'nun güneyine yönelik emelleri bilinen İtalya ve Avrupa'da ilerleyen Almanya, bir tarafta da Boğazlara ve Anadolu'nun kuzeydoğusuna yönelik tarihsel ihtirasları bilinen Sovyet Birliği bulunmaktadır.

Beklemediği bir durumla karşı karşıya kalan Türkiye, üç olasılıktan birini tercih etmeliydi: 1- Batılı güçlerden kopmalı ve Mihvere yaklaşmalı, 2- deklarasyonlara sadık kalmalı ancak bu konuda ileri bir adım atmaktan vazgeçmeli, 3- hem Batılı güçlerle hem de Sovyetler Birliği ile anlaşmalı ve ikisi ile de iyi ilişkiler içinde olmalıydı. Sonuncu olasılığı değerlendirmek, Türk dış politikasının temel eğilimi olmuştur.⁵⁰

23 Ağustos Paketi ile Sovyetler, diplomasi alanında Almanya ile işbirliğine gitmişti. Almanya, Türkiye'nin Batılılarla ittifak etmesini engel olmakta kararlı bir şekilde, Sovyetler vasıtasıyla baskı yoluna gitmiştir. Sovyetler de Boğazların Batılıların eline geçmesini istememiş bu sebeple Moskova, Potemkin'in Nisan ayında

⁵⁰ Koçak, *a.g.e.*, s. 92.

Ankara’da yaptığı görüşmelerde, karşılıklı yardım paktı meselesini görüşmek için Şükrü Saraçoğlu’nu Moskova’ya davet etmiştir.

Moskova müzakerelerinin gerçekleştiği zaman, Avrupa Savaşı’nın patlak verdiği döneme denk gelmektedir. Savaş nedeniyle, Sovyet görüşmeleri hemen gerçekleşmemiştir. Şükrü Saraçoğlu ancak 24 Eylül 1939’da Moskova’ya hareket edebilmiştir. Sovyetlerle ilk temas 26 ve 27 Eylül’de olmuştur. Sovyet tarafı müzakerede iki öneride bulunmuştur:

1- İlk öneriye göre Sovyetler, Türkiye ile bir yardımlaşma paktı yapacaktır; ama bu pakt sebebiyle Sovyetlerin Almanya ile savaşa girmesi bahis konusu olmayacaktır. Oysa Türkiye; Karadeniz’de, Boğazlarda, Balkanlarda Sovyetlerle yardımlaşma paktı yapmak istiyor; çünkü o günün dünya şartları içinde, Alman tecavüzünün bu bölgelere sıçrayabileceğinden endişe ediliyordu. Bu durumda, Sovyetler Birliği eğer böyle bir durumda hem Türkiye ile pakt yapacak, hem de nereden geleceği de gayet sarıh bir tecavüz halinde elleri kolları bağlı kalacaksa, hatta bunu daha da geliştirip İtalya ile İngiltere arasında bir çatışma halinde de İtalyanlara karşı da bir rezerv koyacaksa, Sovyetlerle bir yardımlaşma anlaşmasının manası kalmayacaktı.

2- İkinci Sovyet önerisi, Boğazlar meselesi ile ilgiliydi. Sovyetler, Türkiye ile karşılıklı bir savunma anlaşması yapacaksa bunun bir bedeli olmalıydı. Bu da Boğazlarla ilgili 1936 tarihli Montreux Antlaşması’nın bazı hükümlerinin Sovyetlerle Türkiye arasında varılacak bir mutabakata göre tadili ve tatbikatın da hemen bu tadile göre yürütülmesiydi. Saraçoğlu, Montreux’un tadiline ilişkin Molotov’un teklifini derhal reddetmiş ve Sovyet hükümetinin hazırladığı kağıdı bile alamayacağını söylemiştir.⁵¹

Polonya’nın işgaliyle ilgili meseleleri görüşmek için Ribbentrop’un ikinci defa Moskova’ya gelmesi üzerine, Tük - Sovyet müzakereleri birkaç gün geri bırakılmıştır. 1 Ekim’de Saraçoğlu - Molotov görüşmeleri tekrar başladığında bu görüşmelere Stalin, Dışişleri Komiser muavinlerinden Potemkin ve Dekanozov ile Büyükelçi Terentief de katılmışlardır. Bundan sonra Saraçoğlu, 13 Ekim’e kadar Sovyet devlet adamları ile resmi müzakerelerde bulunmamıştır.

Müzakerelerde bir çıkmaza doğru gidildiği halde Türk basını Türk - Sovyet dostluğunda bir değişiklik olmadığını yazmaktadır. Örneğin Cumhuriyet’te yazar Yunus Nadi:

⁵¹ Esenbel, M. (2000). *Türkiye’nin batı ile ittifaka yönelişi*. İstanbul: İsis Yay., s. 27.

Dünya vaziyetinin karışıklığı içinde Moskova müzakerelerinin, müzakerecileri biraz yorduğu görülüyor. Şuna inanıyoruz ki Türk - Sovyet dostluğu bu imtihandan da muvaffakiyetle çıkacaktır. Bu dostumuz, her zaman olduğu gibi şimdi de kendisiyle dostluğumuza en büyük kıymeti vermekte olduğumuzu takdir edecek ve bu dostluk Karadeniz ve Akdeniz'de, Balkanlarda barışın muhafazasına en tesirli hizmeti yapan bir unsur halinde bir daha yükselecektir.⁵² diyerek Türk - Sovyet dostluğunda bir değişiklik olmadığını yazmaktadır.

Moskova Görüşmeleri, yabancı basın tarafından da takip edilmiştir. Akşam gazetesinin konuyla ilgili haberi şöyleydi.

Londra'da Lordlar Kamarası'nda harp vaziyeti hakkında cereyan eden müzakereler esnasında Liberal Samuel, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında cereyan etmekte olan müzakerat meselesine temas etmiş, müzakerelerin, İngiltere'de anlayışla karşılanacağı ümidini izhar ederek Türkiye'nin Asya ve Karadeniz komşusu Sovyetler Birliği ile dostluğunu devam ettirmekte haklı olduğunu ve bu dostluğun Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında mevcut taahhütlere asla engel olamayacağını söylemiştir. Lord Halifax da Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında dostluk münasebetlerinin bir taraftan İngiltere ve Fransa ve diğer taraftan Türkiye arasında mevcut sıkı münasebetlerle muhakkak tearuz etmeyecektir.⁵³

Müzakerelere 14 Ekim'de yeniden başlandı. Türk Dışişleri Bakanı, garantiye Türkiye tarafından iştirakin istişare vaadine çevrilmesi hususunda Batılı devletlerin rızasını Molotov'a bildirdi. Bu ilk başarıdan dolayı memnuniyetini belirten Molotov, istekler listesinin ikinci maddesine yani Alman ihtiyati kaydına geçmiştir. Saraçoğlu'nun kesin reddi karşısında Molotov konuyu o an için kapatırken, kararın Sovyet Hükümeti tarafından alınan bir kararın gereği olduğunu ve muhatabı tarafından kuvvetle ileri sürülen itirazlar karşısında meseleyi tekrar hükümetine arz etmekten başka yapılacak şey görmediğini belirtmiştir. Molotov daha sonra Boğazlar statüsünün tadilini yeniden gündeme getirmiş, bu münasebetle Türk Dışişleri Bakanı'nın bir gün evvel Mareşal Vorosilov ile yaptığı görüşmeyi hatırlatarak, bu ziyarette bu konunun görüşüldüğünü ileri sürmüştür. Bu iddia karşısında Saraçoğlu büyük bir hayret ve üzüntü duyduğunu dile getirmiştir. Saraçoğlu'nun ret cevabına rağmen Molotov hiç değilse Türk Hükümeti'nin Montreux Antlaşması ile kendisine tanınan hakları Sovyetler Birliği'nin çıkarları ve

⁵² Cumhuriyet, 6 Ekim 1939.

⁵³ Akşam, 5 Ekim 1939.

güvenliği bakımından en iyi şekilde kullanacağını bir beyanname ile tasrih etmesini istemişse de Saraçoğlu kararlılığını korumuştur.⁵⁴

16 Ekim 1939'da yapılan son oturumda Molotov, Alman rezervi konusunda ısrar etmiş ve Boğazlar rejiminin Sovyet önerisine göre tadili isteğini tekrarlamıştır. Stalin'in talimatıyla Molotov bu konuda yeni bir metin ortaya koymuştur. Esasta iki metin arasında bir fark yoktur. Bu yeni metinde, Türkiye'nin, muharip olsun olmasın, antlaşmadan doğan hak ve yetkilerini Sovyetlerle mutabakat sağlamak şartıyla kullanması öngörülüyordu. Buna göre antlaşmanın 20. ve 21. maddesindeki yetkilerini Türkiye ancak Sovyetlerle mutabık kalması halinde kullanabilecekti. 20. madde, Türkiye muharip durumda ise savaş gemilerinin Boğazlardan geçişini Türkiye'nin takdirine bırakmaktaydı. 21. madde ise Türkiye yakın bir savaş tehlikesi karşısında olduğunu hissederse 20. maddede öngörülen yetkilerini kullanabileceğini kaydediyordu.⁵⁵

16 Ekim'de sona eren görüşmeler sırasında Molotov'un:

Bu Sovyet - Türk paktı kime yönelik olacak? Biz Almanya'ya karşı pakt yapamayız. İtalya'ya karşı mı? O Almanya'nın müttefikidir. Bulgaristan'a karşı mı fakat o Türkiye'yi tehdit etmiyor ki. Türklerle bizim herhangi bir anlaşmaya varacağımızdan kuşkuluyum. Biz Türklerle herhangi bir görüşme yapıyorsak, bunları karşılıklı konumlarımızı açıklığa kavuşturmak için yapmaktayız. Bu anlamda görüşmeler bize yararlı oluyor.⁵⁶ dediği de dikkat çekmektedir.

Türk - Sovyet müzakerelerinin neticelenememesi Türk basınında geniş yer tutmuştur. Hemen bütün gazeteler aynı başlığı yazmaktadır. Akşam gazetesi: "Türk - Sovyet müzakereleri intaç edilemedi. Bunun sebebi: Sovyet Hükümetinin Hariciye vekilimize büsbütün yeni teklifler serdetmiş olmasıdır." başlığına yer verirken, Cumhuriyet gazetesi ise: "Türk - Sovyet müzakeresinde Moskova'da 23 günden beri cereyan eden görüşmeler anlaşma ile neticelenememektedir."⁵⁷ demektedir.

⁵⁴ Erkin, *a.g.e.*, s. 146.

⁵⁵ Esenbel, *a.g.e.*, s. 27.

⁵⁶ Şen, B. (2000). Sovyet kaynaklarında boğazlar ve Stalin. *Tarih ve Toplum*, C. 34, sayı 204, s. 334.14

⁵⁷ Akşam, Cumhuriyet, 18 Ekim 1939.

Başbakan Refik Saydam'ın, Sovyet tekliflerinin kabul edilmesinin mümkün olmayacağına ilişkin beyanatı 17 Ekim tarihli gazetelerde yer almıştır. Buna göre Refik Saydam:

Moskova'da cereyan eden müzakerelerin bir itilafa varması mümkün olmamıştır. Bunun sebebi, Sovyet hükümetinin Hariciye Vekilimize büsbütün yeni teklifler ileri sürmüş olmasıdır. Bu yeni teklifleri Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasında Sovyetlerin vukufu dahilinde tekerrür eden esasları telif etmek olmadığı gibi emniyetimiz bakımından bize verilen garantilerin bizden istenen taahhütlere tekabül etmemekte bulunduğu ve Boğazlar üzerinde de Türkiye'nin beynelmilel umumi taahhütlerinden başka hükümlerden tevakki etmeği esas ittihaz eden siyasetine Sovyet isteğinin uygun görülmemesi nedeniyle Türkiye - Sovyet Rusya müzakeratının bu defa Moskova'da kabulü mümkün olmamıştır. Bununla beraber Sovyetlerle olan münasebetimiz eskisi gibi dostane esaslarda devam edecektir.⁵⁸ demektedir.

Türkiye - Sovyetler Birliği müzakerelerinin neticelenememesinin nedenini Necmeddin Sadak ise şöyle değerlendirmektedir:

Türkiye'nin emniyeti bakımından Sovyet Rusya'nın verdiği teminat ile bizden buna karşılık istenen taahhütleri hiçbir suretle denk tutmayan bir tekliftir. Bu gibi anlaşmalarda ilk şart, her iki tarafın aynı kıymette taahhütlere girişmesidir. Verilen teminatın ve girişilen taahhüdün esas mevzuunu sıfıra indiren kayıtlar, kuru lakırdıdan ibaret kalır. İkinci teklifin Boğazlara ait olduğu anlaşılıyor. Boğazlar meselesinde Türkiye'nin siyaseti, Montreux mukavelesinde sarıh surette tespit edilmiştir. Türkiye, bu mukavele ile birçok alakadar devletlere karşı taahhütlere girişmiş, ağır mesuliyetleri üzerine almış bulunuyordu. Bunun haricinde, Boğazlar meselesinde Türkiye'den herhangi şekilde olursa olsun ayrıca teminat veya anlaşmalar istemek, Türkiye'nin, bu meselede hem dünya sulhu için esas olan dürüst bitaraflığını bozmak demektir.⁵⁹

Basına göre Molotov da, Kars ve Ardahan'ın Sovyetler Birliği tarafından istendiği hakkındaki söylentileri yalanladıktan sonra müzakerelerin kesilme nedenini şöyle izah ediyordu:

Şöyle ki mevzuubahis olan mesele Karadeniz ve Boğazlara münhasır bir müteakıl müzaheret paktının akdidir. Sovyetler ittihamı bu yolda aktolunacak bir paktın kendisini hiçbir vakit Almanya ile bir ihtilafa sevk edecek hareketlere yol açmamayı ve harp tehlikesi halinde Karadeniz

⁵⁸ Cumhuriyet, Akşam, Son Posta, 18 Ekim 1939.

⁵⁹ Akşam, 18 Ekim 1939.

devletlerinden mahdud olmayan devletlere ait harp sefinelerinin Boğaziçi tariki ile Karadeniz'e geçmelerine Türkiye'nin müsaade etmeyeceğine dair teminata malik bulunması fikrindedir. Türkiye, Sovyetler Birliği'nin bu iki maddesini reddetmiş ve bu suretle aktın imzasını gayrimümkün kılmıştır.⁶⁰

Moskova görüşmelerinin başarısızlığının Moskova'daki yansımaları Türk basınında şu şekilde yankı bulmuştur:

Moskova gazeteleri de bu görüşmelerin tatmin edici neticeler vermiş olmadığını fakat bunun Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki münasebetlerin bozulması şeklinde telakki edilemeyeceğini söylemişlerdir. Moskova'nın neşrettiği tebliğ de şu şekildedir: Sovyetler Birliği'ne gelmiş olan Saraçoğlu, Türkiye ile Sovyetler Birliği münasebetleri hakkında iki hükümet arasında derin fikir teatisine vesile teşkil etmiştir. Samimi şekilde devam eden bu fikir teatisi, dostluk münasebetlerinin değişmez vasfını ve iki hükümetin sulhu idame bahsindeki müşterek arzularını bir kere daha teyit etmiştir.⁶¹

Moskova müzakerelerinin bir sonuca varamamış olması Molotov'a göre iki sebepten ileri gelmiştir:

- 1- Sovyet Rusya imzalanacak olan anlaşmanın kendisini hiçbir suretle Almanya ile silahlı bir ihtilafa sürüklememesi şartını koşmuş, Türkiye bunu kabul etmemiştir.
- 2- Rusya, Karadeniz'e sahili olmayan devlet donanmalarının bu denize girmelerine Türkiye'nin müsaade etmemesini istemiş, Türkiye buna da yanaşmamıştır.⁶²

Türkiye, Sovyetleri Batılı güçlerin yanına almak isterken, Sovyetler tam tersine Türkiye'yi Batı ittifakından koparmaya, mümkünse Mihver güçlerinin yanında yer almasını sağlamaya çalışmıştır. Mevcut koşullarda Türk - Sovyet ittifakının olamayacağı, zaman ilerledikçe daha kesin biçimde anlaşılmıştır. Yaklaşık üç hafta süren görüşmelerden hiçbir sonuç alınamamış, Şükrü Saraçoğlu 17 Ekim'de Moskova'dan ayrılmıştır.

Her iki tarafta da Moskova müzakerelerinin istenilen sonucu vermemiş olmasının Türk - Sovyet dostluğunu bozmadığı hatta bunun iyi müzakere olduğu türünden

⁶⁰ Akşam, 3 Kasım 1939.

⁶¹ Son Posta, 3 Kasım 1939.

⁶² Burçak, R. S. (1946). *Türk - Rus - İngiliz münasebetleri (1791 - 1941) İkinci Cihan Harbinde Türkiye'nin durumu*. İstanbul: Aydınlık Matbaası, s. 100.

yatıştırıcı yayınlar yapılmıştır. Türk basınına yakından bakacak olursak şu yorumları görürüz:

Yeni Sabah'ta yazan Hüseyin Cahit Yalçın:

Arada anlaşma esasları üzerinde konuşulmaya başlandığı tarihlerde Sovyetlerle Almanlar arasında hiçbir itilaf yoktu. Almanlar bütün Avrupa için nasıl bir tehlike iseler Sovyetler için de bir tehlike idiler. İngiliz ve Fransızların Sovyetlerle anlaşmaları kendileri için ani ve kati bir hezimet teşkil edeceğini gören Almanlar ne yapacaklarını şaşırarak nevidine bir hareketle muztar surette kendilerini Sovyetlerin ayağına attılar ve ilk anlaşmayı yaptılar. İşte bunun üzerine bizim Sovyetlerle ittifak muahedenamesi sözleri de fasılaya uğradı. Neden sonra, komşularımız bu teşebbüsü hatırladılar ve bizden de bittabi eskisi gibi samimi muvafakat cevabını aldılar. İşte yapılacak misakın ruhu ve esası böyle karşılıklı anlaşılacak tespit edildikten sonradır ki Saraçoğlu Moskova'ya gitti. Fakat arkasından Fon Ribbentrop yetişti, bizim görüşmeler durdu ve Sovyetlerle Almanlar arasında yeni bir anlaşma daha imzalandı. Sovyetlerin fikirlerinde değişiklik, bundan sonra ortaya çıktı. Saraçoğlu'nun Moskova ziyareti, Sovyetlerle Almanlar arasında yapılan ve Sovyetler Birliği'ne menfaatler temin eden anlaşmada bir rol oynamışsa, Hariciye Vekilimizin seyahati boşa gitmemiş olduğunu komşularımıza bir hizmet ifa ettiğimizi görerek bundan memnurluk duyarız. Görülüyor ki Türkiye'nin siyasetinde hiçbir yenilik olmamıştır. İki arada değişen siyaset yalnız Sovyetlerinkidir. Bunun Sovyetler hakkında hayırlı olmasını temenni etmek de bizim için yine dostluk vazifesidir.⁶³

Cumhuriyet'te Yunus Nadi:

Bizim samimi itikadımıza göre Türk - Sovyet dostluğu herhangi bir vesile ile herhangi bir vesikanın imzalanıp imzalanmamasından müteessir olmayacak kadar kuvvetlidir. Moskova müzakerelerinin müspet neticeye varamamış olması için bizce ortada ciddi ve hakiki bir sebep yoktur. Bu netice olsa olsa Avrupa ahvali teşevvüşlerinin yarattığı bazı hususi mülahaza ve icaplardan ileri gelmekte olacaktı. Bunlar ise çok kuvvetli Türk - Sovyet dostluğunu bozacak değil, hatta gölgelendirecek ehemmiyet ve mahiyette şeyler sayılamaz.⁶⁴

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de Türk - Sovyet dostluğunun devam ettiğini nutkunda şöyle belirtmiştir:

⁶³ Yeni Sabah, 5 Kasım 1939.

⁶⁴ Cumhuriyet, 19 Ekim 1939.

Moskova'da neticeye varmak için iktidarımızda bulunana gayreti sarf etmiş ve bir an muvaffakiyetin elde edildiği anlayışına varmıştık. Buna rağmen, bizim menfaatimize olduğu kadar karşı tarafın menfaatine de muvafık olduğunu zannettiğimiz neticenin istihsalı, bu defa mümkün olmamıştır. Bu devrin muvakkat icaplarından doğan şartlar ve imkansızlıklar, bu dostluğu ihlale etmemelidir. Biz, mazide olduğu gibi atide de Türk - Sovyet münasebetlerinin dostane seyrini samimi olarak takip edeceğiz.⁶⁵

Moskova görüşmelerinin antlaşma ile neticelenememesi karşısında, Mihver güçlerine karşı güvence arayışındaki Türkiye'nin önünde tek seçenek olarak Batılılarla derhal bir ittifak antlaşması imzalamak kalmıştır.

1.3.4. Türk - İngiliz - Fransız Üçlü Yardım Antlaşması

İngiltere, bir yandan Türkiye'yi Balkanların güvenliği konusunda aktif olmaya zorlarken bir yandan da İngiliz ve Fransız birliklerini Sovyetler Birliği'ne karşı mümkünse Trakya'da toplamak üzere Türkiye'ye göndermek istiyordu. Oysa Türkiye, son Sovyet görüşmelerinden sonra, Sovyetlerle bir çatışmaya sürüklenmemeye dikkat ediyordu. Bununla birlikte, uzlaşma sağlanması uzun sürmedi. Şükrü Saraçoğlu daha yurda dönmeden 19 Ekim 1939'da Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında Üçlü İttifak Antlaşması imza edildi.⁶⁶

Antlaşmaya göre; Türkiye, bir Avrupa devleti tarafından saldırıya uğraması durumunda, İngiltere ve Fransa ile görüşmelerde bulunacak ve her iki devlet, Türkiye'ye tüm olanakları ile yardım edecektir; Herhangi bir Avrupa devletinin saldırısı ile Akdeniz bölgesinde İngiltere ve Fransa'nın sürüklendiği bir savaş doğarsa, Türkiye ile eylemli çalışma ortaklığı ve birbirlerine elden gelen yardımı yapacaklardı; Fransa ve İngiltere'nin Romanya ile Yunanistan'a 13 Nisan 1939 günlü bildirilerle verdikleri teminat, yürürlükte kaldığı sürece Fransa ve İngiltere bu teminatlar sonucu olarak savaşa sürüklenirse, Türkiye bu devletlerle eylemli çalışma ortaklığında bulunacak ve onlara elinden gelen yardımı yapacaktır; Bir Avrupa devletinin öteki bir Avrupa devletine saldırması halinde, antlaşmanın taraflarından biri saldırıya uğrayan devletle uyuşarak onun bağımsızlığının ya da tarafsızlığının savunmasına yardımı taahhüt eder ya da bir Avrupa devletince öteki

⁶⁵ Cumhuriyet, 2 Kasım 1939.

⁶⁶ Koçak, *a.g.e.*, s. 94.

bir Avrupa devletine yapılacak saldırı her üç anlaşmacı devletler yararlı görecekleri ortak davranışın belirtilmesi amacı ile derhal birbirleriyle danışıp görüşeceklerdir; Bu sayılanların hiçbirine girmeyecek şekilde Fransa ve İngiltere, bir Avrupa devleti tarafından yapılacak saldırı sonucunda savaşa sürüklenirse, anlaşmacı devletler yine derhal birbirlerine danışacaklar ve böyle bir durumda Türkiye, Fransa ile İngiltere'ye karşı hiç olmazsa iyilik dileyen bir tarafsızlığı muhafaza edecektir. Antlaşmanın tarafları, bu antlaşma gereğince savaşa girerse ayrı ayrı savaş bırakma ve barış antlaşması yapmayacaklardır.⁶⁷

İsmet İnönü, 1 Aralık 1939'da Büyük Millet Meclisi'nin altıncı seçim döneminin birinci toplantı yılını açarken verdiği demeçte, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile akdettiği 19 Ekim 1939 tarihli Üçlü İttifak Antlaşması'na atıfta bulunarak, Türkiye'nin Müttefiklerle olan bağlarının öteki devletlerle olan normal ve dostluk ilişkilerini ihlal etmeyeceğini, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki dostluğun güçlü esaslara dayandığını, bu dönemin geçici koşullarının bu dostluğu ihlal etmemesi gerektiğini ve Türk - Sovyet ilişkilerinin geçmişte olduğu gibi gelecekte de dostça kalacağını belirtmiştir.⁶⁸

Türkiye, dost kalacağını söylese de Türk - İngiliz - Fransız ittifakı Sovyetleri kızdırmış, kendi basınında İngiltere ve Fransa'nın Türkiye'yi savaşa sürüklediklerini yazmıştır. İzvestia gazetesi, "pakt, bir barış unsuru olarak telakki edilemez. Pakt, İngiltere ve Fransa'nın, Türkiye'yi harbin kenarına kadar sürüklediklerini göstermektedir." diyordu. Hariciye Vekili Molotov da, "bunu yapmakla Türkiye tam ihtiyatkar bitarafılık siyasetini iterek inkişaf etmekte olan Avrupa harbinin mihrakına dahil olmuştur. Türkiye acaba bir gün bu hareketine esef etmeyecek midir?" diye soruyordu. Komintern'in organı olan Communist International da, 7 Aralık 1939 tarihli sayısında şöyle yazıyordu: "İngiltere ve Fransa, harbi Balkanlara yaymak ve orada Almanya'ya karşı bir askeri cephe

⁶⁷Goloğlu, *a.g.e.*, s. 46; Türk basınında Türk- İngiliz- Fransız İttifakıyla ilgili geniş bilgi verilmiştir. Antlaşma metni için bkz. Cumhuriyet, Akşam, 20 Ekim 1939; Der. Şahingiray, Ö. (1999). Celal Bayar'ın söylev ve demeçleri dış politika 1933 - 1955, İstanbul: Kültür Yay., s. 27.

⁶⁸Hüner, T. (2012). *İsmet İnönü'nün dış politikası (1938 - 1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*. İstanbul: Kaynak Yay., 1. Baskı, Mart, s. 63.

kurmak istedi. Bu planlarını yürütmek için de Türkiye'yi stratejik bir üs haline getirmek istediler.”⁶⁹

Türk - İngiliz deklarasyonu imzalandığında Sovyetler bu belgeyi barışçı bir girişim olarak karşılarken, şimdi söz konusu deklarasyondan hiç farkı olmayan ittifakı, bir savaş belgesi olarak görüyordu. Bunda, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin peşinden gitmemiş olması ve emperyalist emellerine hizmet etmemiş olmasından duyulan kızgınlık başlıca rolü oynuyordu. Sovyetlerin, Saraçoğlu'nun Moskova görüşmelerinde ileri sürdüğü isteklerle Türkiye ile ilgili beklentilerinin ne olduğu belliydi. Türkiye, Sovyetlerin oyununa gelmemişti, kızgınlıklarının sebebi buydu.⁷⁰ Stalin ve Molotov'un Şükrü Saraçoğlu ile görüşmeleri sırasında Stalin: “Türkler bana sorsalardı, İngiliz - Türk, Fransız - Türk paktlarının bağlanmasına razı olmamalarını öğütlerdim” demiş, Molotov da şunu eklemiştir: “Biz, İngiliz - Fransız - Türk karşılıklı yardımlaşma anlaşması projesini öğrendik. En iyisi bu paktın bağlanmasıdır”.⁷¹ Sovyet yönetimi bu antlaşma karşısındaki memnuniyetsizliğini açıkça belirtmiştir. Almanya'nın Türk siyasetinden memnun olmadığı bu ülkenin basın yayın organlarında açıklamıştır. Berlin'de çıkan Süddeutsche gazetesinde esaslı şikayetler ileri sürülmekte ve “Türkiye'nin siyaseti Alman aleyhtardır. Almanya, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile olan anlaşmalarının manasını anlamamaktadır.”⁷² demektedir.

1.4. Savaşın İlk İki Yılında Türk - Sovyet - Alman - İngiliz İlişkileri

Almanya, 1 Eylül 1939'da Polonya'ya saldırarak İkinci Dünya Savaşı'nı başlatmıştır. Polonya'nın yenilgisi bu devletin Almanya ve Sovyetler Birliği arasında bölüşülmesine yol açmış, hemen ardından Sovyetler Birliği, isteklerine boyun eğmeyen Finlandiya'ya saldırmıştır.

Fin - Sovyet görüşmeleri 12 Ekim 1939'da başlamış, 14 Kasım'da anlaşmazlıkla sonuçlanmıştır. Görüşmeler kesilince 1932 tarihli Fin - Sovyet Saldırmazlık Paktı, Sovyetler tarafından feshedilmiştir. Fin - Sovyet Savaşı Türk basınında da geniş

⁶⁹ Armaoğlu, İkinci Dünya Harbinde Türkiye, s. 148.

⁷⁰ Armaoğlu, 20.yy. Siyasi Tarihi, s. 358.

⁷¹ Şen, a.g.m., s. 334. 14.

⁷² Cumhuriyet, 8 Birinci teşrin 1939.

yer tutmuştur. “Finlandiya bütün dünyadan yardım istiyor.”⁷³ şeklindeki başlıklar bu duruma sessiz kalınmadığını ve Sovyet saldırısının onaylanmadığını göstermiştir. Bütün dünya kamuoyu Finlilere karşı sempati göstermiş, Milletler Cemiyeti Konseyi de 14 Aralık 1939 tarihinde aldığı kararla, Sovyetler Birliği’ni üyelikten çıkarmıştır. Sovyetler Birliği, Şubat 1940’ta Finlilerin Mannerheim Hattı’nda gedik açmaya muvaffak olmuş, iki buçuk ay dayanabilen Fin cephesi çökmüştür. Fin - Sovyet barışı 12 Mart 1940’ta Moskova’da imzalanmış, Viborg şehri ile Ladoga Gölü’nün kuzey kıyıları dahil, bütün Kareli’yi ve Petsamo şehri hariç Petsamo koyunun bir kısmını Sovyetler Birliği almıştır. Hangö limanı da 30 yıl için Sovyetlere bırakılmıştır. Fin - Sovyet Savaşı, dünya kamuoyunda Sovyetlerin askeri gücünün küçümsenmesine yol açan yanlış bir kanaat oluşturmuştur. Küçük Finlandiya’nın Sovyetlerin savaş gücü karşısında dört ay direnebilmesi Hitler’in 1941’de Sovyetlere saldırma kararı almasında etkili rol oynamıştır.⁷⁴

Sovyet - Fin savaşı sırasında Bakü ile ilgili Sovyet iddiaları da dünya kamuoyunu meşgul etmiştir. Bu Sovyet - Alman işbirliğinin yürürlüğe girdiği, Sovyetlerin Almanya için can alıcı önem taşıyan, başta petrol olmak üzere çeşitli maddeleri sağladığı ve bu nedenle Batılı güçlerle arasındaki ilişkilerin tamamen koptuğu bir dönemdir. Böyle bir dönemde ve Finlandiya’ya saldırısı nedeniyle Batı nezdinde ağır baskı ve eleştirilere maruz kalırken, Sovyetler Birliği Bakü petrol yataklarının Müttefik hava kuvvetlerince bombardıman edeceği yolundaki iddiasını ortaya atmıştır. Her ne kadar böyle bir hareket gerçekleşmemişse de ciddi tartışmalara konu olmuştur.⁷⁵

Fin - Sovyet barışına rağmen İngiltere ve Fransa, İsveç ve Norveç hükümetlerine verdikleri notalarla, Finlandiya’ya yardım etmek için askerlerine geçit vermesini istedilerse de her iki hükümet bunu reddetmiştir. Bunun üzerine İsveç ve Norveç sularına mayın döşeyeceklerini bildirmişler fakat onlar bunu gerçekleştiremeden 9 Nisan 1940’ta Alman kuvvetleri karadan ve denizden Danimarka ve Norveç’i işgale başlamıştır.

⁷³ Cumhuriyet, 14 Şubat 1940.

⁷⁴ Armaoğlu, 20. yy Siyasi Tarihi, s. 365.

⁷⁵ Deringil, *Denge Oyunu*, s. 100.

10 Mayıs 1940'ta Alman orduları, Belçika ve Hollanda'ya girmiştir. Alman saldırısı karşısında Hollanda birkaç gün dayanabilmiş, 15 Mayıs'ta teslim olmuştur. İngiltere ve Fransa Belçika'ya 500.000 kişilik kuvvet soktuğu için bu ülke biraz daha dayanabilmişse de, o da 27 Mayıs'ta teslim olmuştur. Kısa süre içinde elde ettiği başarılarla Almanya, Müttefik cephesini ikiye ayırmıştır. Almanlar Manş kıyılarına çekilen Müttefik kuvvetlerini Dunqwerque'de muhasara etmişlerse de İngilizler birliklerini denizden tahliye etmeyi başarmışlardır.⁷⁶ Alman kuvvetleri 14 Haziran'da Paris'e girmiştir.

Fransa, İngiltere ve ABD'den yardım istemiş, alamayınca 16 Haziran'da Başbakan Reynaud istifa etmiştir. Yeni kabineyi Mareşal Petain kurmuştur. Petain Almanya ile temasa geçmiş, 22 Haziran 1940'ta Compiègne'de Almanya ile mütareke imzalamıştır. Antlaşma ile Almanya, Fransa'da bağımsız bir hükümetin kurulmasını kabul etmiştir. Bu mütareke ile Fransa'nın kuzey yarısı ile Atlantik kıyıları Almanya'nın işgaline bırakılmıştır. Fransa 400.000 kişilik işgal ordusunu besleyecek, Almanlara esir düşmüş olan 1.5 milyon Fransız askeri Almanya'nın elinde rehin olarak tutulacak, Fransız donanması da bir limanda kontrol altında tutulacaktı. Almanların Fransız donanmasına el koymasından korkan İngiltere, 2 Temmuz 1940'ta Fransız donanmasını bombardıman edip batırmıştır.⁷⁷

Almanya, Fransa'dan sonra İngiltere'ye yönelmiştir. İngiltere'ye çıkarma yapmak yerine, hava bombardımanları ile ağır tahribata uğratmayı ümit etmiştir. İngiltere'nin istila planına, Seelöwe (Deniz Aslanı) adı verilmiştir. 13 Ağustos 1940'tan itibaren Alman uçakları İngiltere'yi bombardıman etmeye başlamış, bu muharebe 31 Ekim'e kadar sürmüştür.⁷⁸

İtalya, 10 Haziran 1940'ta Almanya karşısında yenildiği kesinleşen Fransa'ya savaş açmıştır. İtalya'nın savaşa girmesi, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile yaptığı ittifak antlaşması gereğince savaşa katılması gerekiyordu. Fakat Türkiye, savaş dışı kalmaya kararlıydı. Bu tavrı basında da genel olarak destek buluyordu.

⁷⁶ Armaoğlu, 20. yy. Siyasi Tarihi, s. 367.

⁷⁷ Armaoğlu, 20. yy. Siyasi Tarihi, s. 368.

⁷⁸ Armaoğlu, 20. yy. Siyasi Tarihi, s. 369.

Avrupa Harbi Karşısında Türkiye” başlıklı yazısıyla Yunus Nadi şöyle diyordu:

Biz Türkler, Mihverinden kurtulmuş bir topaç gibi serseri hareketler içinde çalkalanan dünyanın şimdiki karmakarışık halinde kendimizi emniyette tutmak için azami ihtiyat ve temkinle hareket etmekteyiz. Harp harici vaziyetimizi muhafaza edebilmek Türk hükümet ve milletinin en başlı amacını teşkil ediyor. Fakat biz hiç istemediğimiz halde emniyetimizi ihlal edebilecek hareketler vukuu ihtimaline karşı da en şiddetli ve en kati müdafaa azmi içinde bulunuyoruz.⁷⁹

Avrupa Savaşı başladığı günden beri Türkiye’yi endişelendiren temel sorun kuşkusuz Sovyetler Birliği’nin durumu idi. Türkiye’nin çekincesi öncelikle Almanya ile ittifak ilişkisi içindeki Sovyetler Birliği’nin olası bir saldırısı olmuştur. Bu olasılığa meydan vermemek için üçlü ittifakın 2 numaralı protokolünü ileri sürerek savaş dışı kalma kararını almıştır. Bunda, İngiltere ve Fransa’nın kendisine vaat ettikleri silahları vermemeleri ve Müttefiklerinden Fransa’nın Almanya’ya yenilerek ateşkes istemesi etkili olmuştur. Bu konuyla ilgili olarak Cumhuriyet’te yazan Yunus Nadi, “Türkiye Gizli Oyunlara Alet Olamaz ve Olmamıştır” başlığıyla şöyle demektedir:

Karşılıklı yardım muahedeleri akdetmiş bulunan Türkiye, İtalya’nın harbe girişinden beri bu muahedelerin Türk - Sovyet münasebetlerinin halelden masuniyetini istihdaf eden 2 numaralı protokole dayanarak harp harici kalmakta devam karar vermişti. Türkiye’nin müdahalesi harbi Türkiye tarihiyle Rusya’ya kadar götürebilirdi, Türkiye bunu istemiyordu. Kaldı ki İtalya dahi harp ilanı beyannamesinde diğer bazı Balkan ve yakın şark devletleri beyanında Türkiye ile dahi harp haline geçmemek istediğini belirtmiş olması hesabı ile Türkiye’nin harpte faal bir vaziyet almaması ayrıca bu suretle de zorunluluk şekline girmiş bulunuyordu Türkiye gerek muahedeler akdederken Türk - Sovyet dostluğuna müstesna bir hassasiyetle dikkati, gerek onların tatbikatında aynı hassasiyetle pürüzsüz bir dürüstlüğe itinası iki devletin münasebetlerinde Türk bakımından asılsızlığı çok bedihi şayiaların ne kadar yetersiz olacağını göstermeye yeter. Bazı radyoların ve ajansların Fransa’da bulunmuş olduğundan bahsettikleri bazı kağıtların muhteviyatına nazaran Türk siyasetinin bazı gizli oyunlara alet olabilmesi ihtimallerinin dahi ileri sürülmesine karşı yalnız hakikati bir daha tespit etmek içindir ki hükümetimiz sarıh bir vaziyet almaya lüzum görmüştür.⁸⁰

⁷⁹ Cumhuriyet, 3 Haziran 1940.

⁸⁰ Cumhuriyet, 6 Temmuz 1940.

Sovyetler Birliği ile iyi geçinmek isteyen Türkiye, her vesileyle Türk - Sovyet dostluğunda bir değişiklik olmadığını belirtiyordu. Refik Saydam meclis toplantısında şu açıklamayı yapma gereğini duyuyordu:

İki memleketin bu büyük dostluğu en kötü günlerde dünyanın en büyük iki lideri olan Atatürk ve Lenin tarafından kurulmuştur. Biz Atatürk ve Lenin'in büyük halefleri olan İsmet İnönü ve Stalin devresinde de bu dostluklar bozulmayacak şekilde devam etmesine emniyet altına almak istiyoruz. Bu, Sovyet ve Türk ricaline emanet bir politikadır. Bu karşılıklıdır. Biz müttefiklerimizle yaptığımız muahedede 2 numaralı bir protokol imza etmişizdir. Bunu siyasi bir ihtiyat olarak koymuş değiliz. Yarın tarih tespit edecektir ki o siyasi bir şuurun ve siyasi bir ahlakın eseri ve vesikasıdır.⁸¹

Vatan gazetesinde ise, "Sovyet İhtilalının Yıldönümü" başlıklı makalesinde Ahmet Emin Yalman, şu görüşleri dile getiriyordu:

Atatürk ve Lenin dostluk fidanlarını kendi elleri ile diktiler, büyüttüler. Her iki memleket sağlam dostluklarının birbirlerine karşı olduğunu hatırlamakla kalmadılar adımlarını birbirlerine uydurdular. Sovyet İhtilalının yıldönümünde şu kanaati ileri sürmekte haz duyarız ki, Türk - Sovyet dostluğu sayısız acı tecrübeler pahasına olarak yarın kurulacak yeni alemin en sağlam temel taşlarından biridir.⁸²

İtalya'nın 10 Haziran 1940'ta Fransa'ya savaş ilan ederek İkinci Dünya Savaşı'na katılması, İngiltere'yi g duruma sokmuştur. İtalyan kuvvetleri Mısır'a karşı 13 Eylül 1940'ta taarruza geçmiştir. İngiltere'nin karşı taarruzu sonucunda İtalya geri çekilmeye başlamıştır. İtalyan kuvvetleri bir taraftan da Sudan ve İngiliz Somali'sini ele geçirmek için harekete geçmiştir. Fakat İngiltere karşı taarruza geçince İtalya hezimete uğramıştır. Afrika hareketinin İtalya bakımından amacı Süveyş'i ele geçirmektir. Mussolini bunun için üç kollu bir kısıkaç uygulamak istemiştir. İki kolu kuzey ve doğu Afrika cepheleriydi. Diğer kolu Yunanistan ile Girit'i alıp Doğu Akdeniz'e ulaşmaktı. Bu amaçla İtalya, 28 Ekim 1940'ta Yunanistan'a saldırmıştır. Yunanistan hareketinin İtalya için başarısızlıkla sonuçlandığı sırada Almanya, bütün Balkanlara girmiş ve Yunanistan dahil tüm Balkan yarımadasını işgal etmiştir.

⁸¹ Akşam; Cumhuriyet, 13 Temmuz 1940.

⁸² Vatan, 7 Kasım 1940.

28 Ekim 1940'ta İtalya, Yunanistan'a saldırdığında Türkiye için bu kez Balkan Antantı gereğince yine savaşa girme durumu söz konusu oldu. Ancak savaşın dışında kalmakta kararlı olan Türkiye, yalnız İtalya Selanik'e saldırdığı veya Bulgaristan, Yunanistan üzerine yürüdüğü takdirde kendini tehdiye maruz kalmış sayacağını bildirdi.

Türkiye'nin savaşa girmesi konusu, yabancı basının da ilgi odağındaydı. Bir Yunan gazetesi makalesinde: "Türkler ve Sovyetler isteseler de istemeseler de harbe gireceklerdir. Şu farkla ki şimdi girerlerse kendi istedikleri gibi harp edecekler, sonra girerlerse Almanya'nın istediği gibi harp edeceklerdir."⁸³ yorumunu yapmaktaydı.

Molotov, 12 Kasım 1940'ta Berlin'e giderek Hitler ve Ribbentrop'la görüştü. Görüşmede Avrupa, Afrika ve Asya'nın geleceği ve paylaşmaları tartışıldı. Savaşın yanında politik konular da konuşuldu. Hitler, Sovyetler Birliği'nden askeri yardım istememiş ama savaş süresi ve sonrasında Sovyetler Birliği'nin hammadde kaynaklarından yararlanmayı Almanya'nın hayati menfaati saydığını belirtmişti. Görüşmede Molotov, Sovyetler Birliği'nin Almanya - İtalya - Japonya arasındaki Üçlü Pakt'a girmesi halinde Avrupa ve Asya'da kurulacak yeni düzen ve ülkesinin bu süreçteki rolüne ilişkin sorular soruyor, Hitler ise Üçlü Pakt'ın Sovyetler Birliği'nin dışarıda bırakılarak sorunları çözemeyeceğini Karadeniz, Balkanlar ve Türkiye sorunlarının Sovyetler Birliği ile temastan sonra düzenleme yapılmasının düşünüldüğünü söylüyordu. Hitler, Batı Avrupa sınırlarının Almanya tarafından İtalya ve Fransa ile birlikte Uzak Doğu sınırlarının ise Sovyetler Birliği ve Japonya tarafından düzenleneceğini, Almanya'nın burada yalnızca aracı olarak hareket edeceğini belirtti. Molotov, Litvanya'dan toprak isterken, Hitler dikkatini İngiltere üzerinde topladığını belirterek kuvvetlerini dağıtmamak için Balkanlara inmeyeceği izlenimini vermişti. Molotov, nüfuz alanlarının belirlenmesini istemiş, Ribbentrop Molotov'tan bu konudaki düşüncelerini sormuştur. Ancak Molotov, Stalin'in görüşünü almadan yanıt vermek istememiştir.⁸⁴

⁸³ Vakit, 16 Nisan 1941.

⁸⁴ Bilge, *a.g.e.*, s. 153.

Stalin'in yanıtı gecikmemiştir. Bu yanıtta, Sovyetler Birliği Üçlü Pakt'a katılabilmek için dört şart ileri sürmüştür: Almanya Finlandiya'dan çekilecek, Sovyetler Birliği'nin Karadeniz ve Boğazlarda güvenliği sağlanacak, Batum - Bakü hattının güneyinde İran Körfezi'ne doğru olan bölge Sovyetler Birliği'nin nüfuz bölgesi olarak tanınacak ve Japonya Sahali'nin kuzeyindeki petrol ve kömür imtiyazlarından vazgeçecektir.⁸⁵

Sovyet önerilerinin boğazlarla ilgili ikinci maddesi Almanya, İtalya ve Sovyetler Birliği arasında yapılacak protokol ve anlaşma tasarısının Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne kara ve deniz kuvvetlerine İstanbul ve Çanakkale boğazlarında uzun vadeli bir kiralama ile bir üs sağlamasını öngörüyordu. Türkiye, dört devlet paktına katılmak isterse bağımsızlığı ve ülkesi adı geçen üç devlet tarafından garanti edilecekti. Buna katılmayı reddederse gereken askeri ve diplomatik tedbirlerin uygulanması için Almanya, İtalya ve Sovyetler Birliği'nin anlaştıkları üçlü protokolde açıkça yer alacaktı.

Sovyetler Birliği, Hitler'in yanıtını beklerken 25 Kasım 1940 tarihinde karşılıklı yardımlaşma paktı yapılmasını isteyen notasını Bulgaristan'a bildirdi. Bulgaristan'a Trakya'daki emellerini gerçekleştirebilmesi için destek öneren Moskova, Türkiye Bulgaristan'a saldırdığı takdirde yardım edeceğini de vaat etti.

1939'dan başlayarak bozulan Türk - Sovyet ilişkileri, 1940'taki Sovyet - Alman görüşmelerinden, özellikle 1941 yılı başından itibaren hızla daha kötüye gidiyordu. Sovyet diplomasisi, Türkiye'nin tutumunu sürekli eleştiriyordu. Berlin'den dönen Molotov, Büyükelçi Aktay'ı kabul etmiştir. Görüşmede Bulgaristan'a verilen Sovyet notasının konusu açılmış, Molotov da, Bulgarlara yapılan önerilerin diplomatik bir yoklama sınırını geçmediğini söylemiştir. Türk hükümeti, Molotov'un açıklamalarını yeterli bulmayarak Bulgarlardan bilgi almış, bu bilgilere göre Sovyetler Birliği'nin Bulgar kralına Trakya'dan toprak önerdiğini öğrenmiştir.

Sovyetler Birliği'nin Almanya ve Bulgaristan'a yaptığı öneriler bu devletler tarafından kabul edilseydi Türkiye, Boğazlar ve Trakya'daki toprakları üzerindeki

⁸⁵ Bilge, *a.g.e.*, s. 153.

egemenliğini kaybetme tehlikesi ile karşılaşacaktı. Önerilerdeki isteklerin aşırılığı, Hitler'in Sovyetler Birliği'ne saldırı kararını kesinleştirdi. Hitler'in bu kararı, Türk - Sovyet ilişkilerinde yeni gelişmelere yol açacaktır.

Almanya, Sovyetler Birliği'ne saldırmadan önce sağ kanadını güvenceye almak için Balkanlara girmiştir. Almanların Balkanlara inmesi, Sovyetleri ciddi surette düşündürmüştür. Tasviri Efkar bu konu ile ilgili olarak şöyle yazmaktadır:

Balkan meselesi Sovyetler için başka bir alaka arz etmektedir. Zira Karadeniz'de seyrisefainin emniyeti ve Çanakkale'den geçiş ve Akdeniz'le münakale serbestisi muayyen bir nisbe dahilinde Balkanların statüsüne bağlıdır. Alman orduları tarafından işgalinden sonra bu ordular yalnız Tuna üzerinde değil Karadeniz üzerinde yerleşmiş bulunuyorlar. Bu vaziyet Sovyetler Birliği için Boğazlar meselesini had şeklinde ortaya koymaktadır.⁸⁶

Türkiye, bir taraftan Alman ilerlemesinin tehdidi altına girerken, diğer taraftan da haklı olarak bu tehdit gerçekleşirse Sovyetler Birliği'nin de bundan yararlanacağı endişesine kapılmıştı. Almanya'nın Balkanlara yayılması, Türkiye'yi Trakya ve İstanbul'da güvenliği arttırıcı tedbirler almaya zorladı. Bulgaristan ile birbirlerine saldırmayacaklarına ilişkin karşılıklı güvence vermeleri yararlı görüldü. Ankara'da, 17 Şubat 1941'de Türk - Bulgar Ortak Bildirisi imzalandı. Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu, Türk - Bulgar deklarasyonu hakkında Ulus gazetesine şu beyanatı verdi:

Türkiye politikasında değişmiş bir şey yoktur. Türkiye ittifaklarına sadıktır. Türkiye bütün devletlerle, komşuları ile iyi geçinmek kararındadır. Türkiye kendi emniyet sahasında yapılacak yabane faaliyetler ve hareketlere asla lakayt kalamaz. Türkiye toprak bütünlüğüne ve istiklaline yapılacak her taarruza silahla mukabele edecektir. Türkiye Bulgaristan anlaşması, hiçbir yerde hiçbir taarruz emeli olmadığını söyleyen ve sulhlarını korumak gayesini güden iki komşu devletin samimiyetle el sıkışması ve sözleşmesidir. Türkiye bu tarzda ve bu manada uzanacak her eli sıkmaya daima amadedir.⁸⁷

"Türk - Bulgar Beyannamesi ve Sovyetler" başlıklı yazısıyla Yunus Nadi şu yorumu yaptı:

⁸⁶ Tasviri Efkar, 18 Mart 1941.

⁸⁷ Ayın Tarihi, sayı 87, (1 - 28 Şubat 1941), s. 29 - 30.

Türk - Bulgar Beyannamesinin vücut bulunuşunda Sovyetlerin tesiri olmuş olduğuna ait günlerden beri birçok haber neşredildi. Tass Ajansı Türk - Bulgar anlaşması ile Sovyetlerin alakası olmadığını beyana mezon olduğunu ilan etmiştir. Türk - Bulgar beyannamesinin Moskova'da iyi gözle görülmüş olacağına muhakkak nazari ile bakabiliriz. Nitekim aynı beyanname büyük küçük birçok merkezlerde memnun olunacak bir hadise diye karşılandı. Sovyetlerin Türkiye ile Bulgaristan arasında böyle bir anlaşma husulü için çalışmış oldukları hakkında hiçbir haber duymadık. Umumi olarak beyannameye vücut veren müzakerelerin münhasıran Türk ve Bulgar hükümetleri arasında başlamış ve nihayet 17 Şubat'ta Ankara'da ilan olunan beyanname neticesinde karar kılmış olduğunu biliyoruz. Bu hadise de hiçbir dahil ve alakaları olmasa bile Sovyetlerin Balkanlarda zuhur edebilecek hadise ve hareketlere karşı lakayt kalamayacakları bedahettir ki sırası geldikçe bu sütunlarda biz bu bedahete iştirak ettik.⁸⁸

Balkanlardaki gelişmeler Sovyetler Birliği ve İngiltere'yi de Türkiye kadar endişelendirmekteydi. İngiltere, Türkiye'nin de yardımı ile Balkan Antantı'nı canlandırmaya, hiç değilse Türk, Yunan ve Yugoslav kuvvetlerini birleştirmeye çalışmaktaydı. Bu amaçla İngiliz Dışişleri Bakanı 26 Şubat 1941'de Ankara'ya gelerek görüşmelerde bulundu. İngiliz heyeti, Almanya'nın Bulgaristan üzerinden Yunanistan'a saldırması durumunda Türkiye'nin Almanya'ya savaş ilan etmesini istedi. Ancak Türkiye'yi, kendisi dışında hiçbir üyesi uluslar arası hukukunun öngördüğü anlamda "bağımsız" ve "egemen" devlet statüsünde olmayan Balkan Antantı'nı esas alan bir hareket tarzına ikna etmek elbette olanaklı değildi. Zaten olaylar, Balkanlar boyutunu aşarak Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırmasına kadar vardı. Sovyetler Birliği, durumu daha önce anlamıştı. 1 Mart 1941'de Bulgaristan üçlü pakta katılınca, 25 Mart'ta Türk hükümetine başvurup 1925 tarihli tarafsızlık ve saldırmazlık paktını teyit etme ihtiyacını duydu. Ayrıca Sovyet hükümeti Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin sıkıntılı durumundan yararlanarak ona saldıracağı yolunda yabancı basında çıkan haberler üzerine bu konuda bilgi edinmek girişiminde bulunan Türk hükümetine şu güvenceleri verdi:

- 1- Bu gibi haberler Sovyet hükümetinin tutumunu kesinlikle yansıtmamaktadır.
- 2- Eğer Türkiye, gerçekten saldırıya uğrar ve topraklarını savunmak için savaşa girmek zorunda kalırsa, o zaman Sovyetler Birliği ile arasındaki saldırmazlık

⁸⁸ Cumhuriyet, 25 Şubat 1941.

antlaşmasına dayanarak Sovyetler Birliği'nin en geniş ölçüde anlayışına ve tarafsızlığına güvenebilir.⁸⁹

Bildirinin özü, daha dört ay önce Türkiye toprakları üzerinde pazarlığa girişen Sovyetler Birliği'nin bundan vazgeçerek 1925 Antlaşması'nı yeniden teyit etme telaşı içine girdiğini göstermekteydi.

Cumhuriyet gazetesinde bununla ilgili şu yorum yer aldı:

Yeni dünya buhranı önünde Sovyetler Cumhuriyeti bitaraf, Türkiye harp harici vaziyetinde bulunuyorlar. Esasen sulh taraftarı olan iki memleket esaslı dostluklarını teyit eden ademi tecavüz paktıyla da diğerine emniyetle güvendikleri halde son deklarasyonla bunu karşılıklı olarak bir kere daha ilan etmeyi faydalı bulmuşlardır. Gerek samimi münasebetlerde ve gerek bu deklarasyonda karşılıklı anlayış zihniyeti hakim olduğunu izaha hacet bile yoktur.⁹⁰

Türk - Sovyet deklarasyonu dünya kamuoyunda da yankı buldu. Tan gazetesi, "Londra, Son Tebliği Nazi Propagandasına Bir Darbe Sayıyor" başlığı ile Londra basınında yer alan haberleri sütunlarına aktarmıştır.

Türk-Sovyet tebliği, Londra'da memnuniyetle karşılanmıştır. Siyasi mahfillerin fikrine göre bu tebliğ, iki memleket arasındaki dostane bir tarzda yekdiğerini anlayış zihniyetini yeniden tesis etmiştir ve eğer Türkiye, harbe girerse Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi arkasından bıçaklayacağı fikrini yayan Alman propagandasına ağır bir darbe teşkil etmektedir. Balkan buhranının had mahiyeti sebebiyle bu tebliğin neşri için seçilen zaman manidar telakki olunmaktadır.⁹¹

Öte yandan B. Delebecque, Türk - Sovyet Deklarasyonu hakkında Action Française gazetesinde şu satırları yazıyordu:

Sovyetler Birliği Türkiye'ye Polonya gibi yapmayacağını ve kendisine tam anlayış göstereceğini temin ederek bitaraf kalacağını taahhüt etmektedir,

⁸⁹ Bilge, a.g.e., s. 160.

⁹⁰ Cumhuriyet, 26 Mart 1941.

⁹¹ Tan, 26 Mart 1941.

kanlı sahnelere şahit olan Balkan satrancında hakim taşların vaziyetinde şimdi oynamak sırası Stalin'dedir. Henüz parmağını yerinden oynatılacak taşın üzerine koymamıştır. Stalin oyuna iştirak etmemekte, sabırlı bir surette eğilmiş oyuncularını seyretmektedir. Onları ihtimamla takip ediyor ve ilhamlarda bulunuyor. İlhamda bulunmak oynamak değildir.⁹²

Bir İngiliz gazetesi, "Stalin, nihayet Türkiye'nin ellerini serbest bıraktı"⁹³ derken, bir İtalyan gazetesi de, "son Sovyet - Türk Beyannamesi harp yolunda Türkiye'yi teşçi eden eser imiş"⁹⁴ demektedir.

1941 ortalarına yaklaşıırken Türkiye'nin durumu kuşku vericiydi. Mihver kuvvetleri tüm Balkanları işgal etmiş, Alman kuvvetleri Bulgaristan sınırına yerleşmiş, Fransa'nın teslim olmasıyla Avrupa'da Almanya karşısında yalnız kalan İngiltere var gücü ile kendini savunmuş, bu şartlarda Müttefiklerce Türkiye'ye vaat edilen yardımın gönderilmesi tamamen lafta kalmıştı.

Mayıs başında Von Papen bir Türk - Alman Antlaşması için müzakerelerin başlamasını önerdiğinde, Türk hükümeti bunu derhal kabul etti. 18 Haziran 1941'de Ankara'da, Türkiye ile Almanya arasında bir dostluk antlaşması imzalandı. İmzalandığı gün yürürlüğe girecek olan antlaşma on yıllıktı. Buna göre; taraflar birbirlerinin arazilerinin bütünlüğünü ve dokunulmazlığını kabul edecek, doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak birbiri aleyhine yönelmiş her türlü davranıştan kaçınacaklardı.⁹⁵

Türk - Alman Paktı, İngilizlerden çok ABD'yi kızdırmıştır. Henüz savaşa girmemiş olan ABD'nin Türkiye'den istediği, İngiltere - Yunanistan safında savaşa girerek Balkanlarda cephe açmasıydı. Ancak o koşullarda bu gerçekçi bir beklenti değildi.

Türkiye, bir yandan Almanya ile savaş halinde bulunan İngiltere ve Fransa ile antlaşma yapmış diğer taraftan da Almanya'ya karşı hiçbir harekete geçmemek için anlaşmış ve mukabil bir dostluk antlaşmasını imzalamıştı. Bu antlaşmaya göre, Almanya, İngiltere ve Fransa'ya hücumla geçtiği zaman Türkiye işe

⁹² Son Posta, 28 Mart 1941.

⁹³ Tan, 27 Mart 1941.

⁹⁴ Tan, 29 Nisan 1941.

⁹⁵ Goloğlu, *a.g.e.*, s. 112.

karışmayacaktır. Türkiye'nin burada oynadığı politika aslında Müttefiklerin yararınaydı; çünkü

Eğer Türkiye, bu anlaşmayı yapmayarak Almanlara karşı savaş açsaydı, henüz yıpranmamış olan Alman ordularıyla çarpışmakta müşkülât çekecek ve belki de yenilerek, Irak Suriye ve Hindistan yolları Alman ordularına açılmış olacaktı. Türkiye'nin bu temkinli ve dürüst politikasını İngiltere de takdir ediyordu.⁹⁶

ABD ise gelişmeleri İngiltere gibi geniş bir perspektiften göremiyordu. Antlaşma öncesinde Türk basınında Almanya'nın Türkiye'ye karşı kuvvetli ve hususi bir sempati beslediğine ilişkin yazılar yer alıyordu. Örneğin, Ulus gazetesinde şöyle deniyordu:

Almanya, Türkiye'ye karşı herhangi bitaraf devlete karşı beslediğinden çok kuvvetli ve hususi bir sempati beslemektedir. Almanya siyasi ve askeri vaziyetleri inkişaf ettirecek surette kararlar ittihaz ederken daima eski müttefikler olan, Türkiye ile bir ihtilaf zuhur edebilecek her hareketten çekinmek lüzumunu da göz önünde tutmuştur. Balkan, Irak ve Suriye hadiseleri tamamıyla ispat etmiştir ki Almanya, Türkiye'nin emniyetine hiçbir vakit taarruz etmek emeli beslememiştir. Almanya'nın Türkiye'ye karşı olan siyasetinin esası hiçbir türlü ihtilafa meydan vermemektedir. Bundan 18 ay önce anlaşmazlıklara sebebiyet veren Türk siyasetinin bugün Türkiye'yi ihtilaftan uzak tutmaya matuf olduğunu görmek ise Berlin için kafi bir itimat eseri olarak telakki edilmektedir.⁹⁷

Tan gazetesi, Sovyet basınına yer vermiş, yeni paktın Türk - Sovyet münasebetlerini değiştirmedigine dikkat çekmiştir:

Yabancı müşahitler, Türk - Alman muahedesinin Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki münasebetleri bozabileceğini zannetmiyor. Muahede de her iki hükümet tarafından evvelce girişilmiş taahhütler hakkında ihtiyati kayıtlar mevcuttur. Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında bir ademi tecavüz ve bitaraflık paktı olduğu gibi 25 Mart 1941'de de Moskova ile Ankara arasında bir deklarasyon teati edilmiştir.⁹⁸

Basında yer alan haber ve yorumlar, Türk - Alman Antlaşması'nın Türk - Sovyet münasebetini çok değiştirmedigini gösterse de, Sovyet arşiv belgelerinde Türkiye'nin Almanya ile yaptığı antlaşmadan memnun olmadığı görülmektedir.

⁹⁶ Şahingiray, *a.g.e.*, s. 29.

⁹⁷ Ulus, 13 Haziran 1941.

⁹⁸ Tan, 21 Haziran 1941.

Sovyet yetkililer, Türkiye'nin savaşa katılmamasını kınamış, özellikle Müttefiklerin Balkanlara inişine Türkiye'nin engel olduğu suçlamasını yapmıştır. Türkiye'nin izlediği politika yüzünden Türk - Sovyet ilişkilerinin kötüye gittiği ileri sürülmüştür. Söz konusu belgelerin açıkladığına göre, Almanya'nın Sovyetlere saldırısından önce Sovyet liderleri ve diplomatları Almanya ve İtalya temsilcileri ile yaptıkları görüşmelerde, Almanya'nın Sovyetlere saldırısından sonra ise ABD, İngiltere liderleri ile karşılaşmalarında sürekli olarak Boğazlar sorunu üzerine konuşmuşlardır.⁹⁹

⁹⁹ Potskhveriya, B. (2002). İkinci Dünya Harbi İçinde Sovyet - Türk ilişkileri ile ilgili Sovyet arşiv belgeleri. *14 Türk Tarih Kongresi. Kongreye Sunulan Bildiriler*. C. 3, Ankara, s. 195.

2. BÖLÜM

ALMANYA'NIN SOVYETLER BİRLİĞİ'NE SALDIRISINDAN İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN SONUNA KADAR GEÇEN DÖNEMDE TÜRK BASININDA TÜRK-SOVYET İLİŞKİSİ (1941-1945)

2.1. Alman - Sovyet Savaşı (Barbarossa Harekatı)

Alman - Sovyet ilişkileri, zaman zaman göze çarpan samimiyetsiz dostluk gösterilerine rağmen, tarih boyunca genellikle düşmanlık temeline dayanmıştı. Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra iki ülkede kurulan devlet düzeninin birbirine yakın olduğunu ve bu nedenle iki ulusun birbirine yanaşacaklarını düşünenler olmuş ama Almanya siyaseti en sağa kayıp Nasyonal Sosyalist bir çizgiye doğru yaklaşınca, Sovyetler Birliği ve onun Komünist rejimiyle hasım duruma gelmişti. Her ne kadar 1939 yılında bir Alman - Sovyet Saldırmazlık Antlaşması imzalamışlarsa da, bu antlaşmanın temelinde samimiyet yoktu. Her iki taraf da, bunun şartların zorladığı geçici bir durum olduğunu biliyordu. Aradan daha bir yıl geçmeden ve henüz Alman - İngiliz Savaşı devam ederken, Aralık 1940'da Führer ve Alman Orduları Başkomutanı Adolf Hitler, askeri birliklerine şu gizli emri göndermişti: "İngiltere'ye karşı yönetilen savaş sona ermeden, Alman Silahlı Kuvvetleri, Sovyetler Birliği'ni bir Yıldırım Savaşı ile ezecektir: Barbarossa Harekatı." Aynı emirde, "Barbarossa Harekatı" adı verilen saldırı hazırlıklarının Mayıs 1941'de bitirileceği de bildiriliyor ve yapılacaklarının ana hatları çiziliyordu.¹⁰⁰

Türk - Alman Dostluk Antlaşması'nın imzalanmasından dört gün sonra 22 Haziran 1941'de Almanların Barbarossa Planı ya da Barbarossa Harekatı adını verdikleri, Alman - Sovyet Savaşı başlamıştı.

Alman orduları; Kuzey, Merkez, Güney olmak üzere üç koldan saldırıya geçtiler. Sovyet orduları ise; Kuzey, Kuzeybatı, Batı, Güneybatı, Güney olmak üzere beş grupta toplanmışlardı. Barbarossa Harekatı Planı'nda; Kuzey grubundaki ordular Kuzey Prusya'daki Memel üzerinden saldırıya geçerek Baltık bölgesindeki Sovyet

¹⁰⁰ Goloğlu, *a.g.e.*, s. 122.

kuvvetlerini yok edip Leningrad'ı alacaktı. Merkez grubundaki orduların hedefi; Brest - Vilna - Smolensk üçgeninde toplanan ve çok sayıda tank ile motorize tugayı bulunan Sovyet kuvvetlerini yok ederek Smolensk'e varmaktı. Güney grubu ordularının hedefi ise Galiçya ile Batı Ukrayna arasında yer alan Sovyet kuvvetlerini Dnieper önünde yok edip Kiev'i ele geçirmektir.¹⁰¹ Alman - Sovyet Savaşı, Almanların bu planı uygulamasıyla başladı ve plana uygun olarak gelişti. Hitler, Sovyetler Birliği'ne niçin saldırdığını şöyle açıklamaktadır:

Ruslar, Baltık devletlerini ve Besarabya'yı almışlardı. Amaçları Romanya üzerinden Balkanlara, Macaristan üzerinden Orta Avrupa'ya, Kuzeyden de Doğu Prusya'ya saldırmaktı. Bizim Balkanlarda ekonomik çıkarlarımız vardı. Silezya, bizim endüstri ve kömür üssümüzdür. Sovyetler, bizi iki yüz yıldan beri baskı altında tutmakta, bizi ve Avrupa'yı ihtilallerle tehdit etmektedirler. Sovyetler yenilmeli. Biz saldırıyı düzenlemeseydik, onlar saldıracaklardı. Sovyetlere saldırmadan önce yanımızı ve gerimizi güvenlik altına almak için, Balkan saldırısı düzenledik. Doğu seferi yapmakla aynı zamanda Avrupa'yı mutlak bir tehlikeden kurtardığımıza inanıyoruz. Biz, Türkiye'ye dahi hizmet ettiğimize inanıyoruz. Sovyetler, bundan sonra İstanbul'a ve Boğazlara saldırmayacaklardır. Bizim amacımız, Boğazların bize rakip olacak bir devletin elinde bulunmamasıdır. Türkiye'nin Boğazlarda bekçilik etmesine itirazımız yoktur. Bizim için Türkiye en iyidir.¹⁰²

Alman - Sovyet Savaşı, Türk basınında yakından takip edilmiştir. Cumhuriyet gazetesinde "Yeni Bir Haçlı Seferi" başlıklı yazı dikkati çekmiş, Sovyetlere karşı farklı milletlerden askerlerin çarpışmakta olduğu vurgulanarak bunun Bolşevikliğe karşı bir Haçlı seferi olduğu¹⁰³ dile getirilmiştir.

Alman - Sovyet Savaşı'nı, Türk Dışişleri Bakanı Saraçoğlu da "Haçlı Seferi" olarak nitelendirmişti. Türkiye, şimdilik hem Alman hem Sovyet baskısından bir süre için kurtulmuş olmanın rahatlığını yaşıyordu; ama Batı'dan yeni bir baskının başlaması kaçınılmazdı. İngilizlerle başlayan bu baskı bir süre sonra, İngiliz - Amerikan baskısı şeklini alacak ve İsmet İnönü bu baskının bütün safhalarını, aynı soğukkanlılıkla atlatacaktır.¹⁰⁴ Tan gazetesinde yazan Zekeriya Sertel, Türkiye'nin savaş dışı kalma konusundaki kararlılığından şöyle bahsetmektedir:

¹⁰¹ Goloğlu, *a.g.e.*, s. 122.

¹⁰² Tuncer, *a.g.e.*, s. 86 - 87.

¹⁰³ Cumhuriyet, 29 Haziran 1941.

¹⁰⁴ Aydemir, Ş. S. (2000). *İkinci Adam (1938 - 1950)*. C. 2, 7. Basım. İstanbul: Remzi Kitapevi, Kasım, s. 165.

Alman nüfusu altında bulunan bütün Avrupa devletleri Sovyetlere karşı cephe aldı. Hudutlarında ve denizlerinde harp havası eserken bitaraf kalan İspanya bile şimdi cephesini tayine ihtiyaç duymaktadır. İngiltere, bütün dominyonları ve müstemlekeleriyle ve Amerika, bütün kuvvetiyle Sovyet cephesine geçmiştir. Bütün dünya iki büyük cepheye ayrılmıştır. Yalnız Türkiye ittifaklarına ve dostluklarına sadık kalmakla beraber şimdiye kadar olduğu gibi, bu defa da bitaraflığını muhafazaya karar vermiş, bu iki cepheden hiçbirine iltihaka lüzum görmemiştir. Bunun da sebebi gayet basit ve açıktır. Bugünkü dünya harbi, büyük emperyalist devletler arasındaki geniş zıddiyetlerden doğmuş bir çarpışmadır. Almanya'nın gayesi Avrupa ve Asya'ya ve o tarikle dünyaya hakim olmaktır. İngiltere'nin hedefi evvela Britanya imparatorluğunu parçalamaktan kurtarmak, sonra da cihanda Nazi hakimiyetine mani olmaktır. Amerika'nın menfaati, Avrupa ve Asya pazarlarının kendisine açık bulundurulmasını emreder. Bu davaların hiçbirisi bizi doğrudan alakadar etmez. Bizim kendi milli hudutlarımız içinde müstakil yaşamaktan başka gayemiz yoktur. Bu siyasette, topraklarımıza tecavüz vaki olmadıkça bize harbe girmemeyi ve bitaraf kalmayı emreder.¹⁰⁵

Cumhuriyet'te yazan Yunus Nadi ise şu yorumu yapmaktadır:

Bugüne kadar Türkiye tarafından Türk - Sovyet dostluğunu uzaktan yakından ihlal edecek herhangi bir hareket sadece vukuu bulmamış değil, hatta düşünülmemiş olduğunu katıyetle tebarüz ettirdiğimiz olmuştur. Bu Türkiye'nin siyasetinde ve dostluğunda kendisine ittihaz etmiş olduğu azami dürüstlüğü ifadesidir ki tarihin en büyük hadisesi olan Alman - Sovyet harbi karşısında da hükümetimizin ilan ettiği bitaraflık devam ediyor.¹⁰⁶

Sovyetler Birliği'nin savaşa dahil olması üzerine İngiltere ve Sovyetler Birliği, 12 Temmuz 1941'de bir anlaşma yapmıştır. Bu anlaşmada kalite ve miktar belirtmeden, tarafların birbirine yardım edecekleri ve ayrı barış yapmayacakları öngörülmüştür.¹⁰⁷

9 Ağustos'ta Roosevelt ile Churchill, Batı Atlantik körfezlerinden birindeki gemide buluştular. Dört gün süren görüşmelerden sonra, Amerika'nın geleneksel tarafsızlık politikasından ayrılmasını saptayan Atlantik Paketi'nı imzaladılar. Bu gelişmeler yaşanırken, Alman orduları Sovyet topraklarında hızla ilerliyordu. 10 Ağustos'ta İngiltere ve Sovyetler, Türkiye'ye teminat verdiler: "İki hükümet de Montreux Antlaşması'na sadık olduklarını, Boğazlara tecavüz niyetinde bulunmadıklarını ve toprak bütünlüğümüze ihtimamla riayet edeceklerini resmen hükümetimize

¹⁰⁵ Tan, 23 Haziran 1941.

¹⁰⁶ Cumhuriyet, 30 Haziran 1941.

¹⁰⁷ Gürün, *Türk - Sovyet İlişkileri, (1920 - 1953)*, s. 240.

bildirdiler.”¹⁰⁸ Sovyetler Birliği’nin bütün endişesi Türkiye’nin Almanya ile işbirliği yapması ve kendisine karşı ikinci bir cephe açılması ihtimaliydi. Bunu önlemek üzere de dostluk göstererek Türkiye’yi pasifize etmek çabasıındaydı. Halbuki Türkiye, kendisine saldırmadıkça hiçbir devletle silahlı bir ihtilafa girmek niyetinde değildi, bu karar çok kati idi.¹⁰⁹

Tan gazetesi, Berlin’in yarı resmi bir kaynaktan bildirdiği yazıya yer vermiş ve şu yorumu yayınlamıştır:

Alman makamlarının elinde, Molotov’un son Berlin ziyareti esnasında çok salahiyyetli deliller vardır. Bu vesikalar, Türk toprağı üzerindeki Sovyet emellerini reddedilmez bir arzda ispat etmektedir. Eğer Sovyetler Birliği hiçbir zaman böyle emeller beslemediğini zannettirmeye uğraşıyorsa, Alman mahfillerinin kanaatine bu, zamana uymak gibi en soğuk bir harekettir.¹¹⁰

Ulus gazetesinde Falih Rifkı Atay şu değerlendirmeyi yapıyordu:

Biz bu notaların verilmesinde İngiltere ve Sovyetler Birliği arasında Türkiye aleyhine konuşmalar olduğu hissini veren neşriyat ile gene Sovyetler Birliği’ne affolunan bazı teklif ve müzakerelerin tesirini izale etmekten başka maksat görmüyoruz. Eğer maksat anladığımız gibi ise hareketin doğru olduğuna şüphe yoktur. Bundan dolayı bize ancak memnun olmak düşer.¹¹¹

Vakit gazetesinde Asım Us ise İngiliz - Sovyet Beyannamesi’nin manasını şöyle açıklamaya çalışmıştır:

Sovyetler Birliği ve İngiltere’nin Türkiye’ye beyanname vermeleri, tarafımızdan yapılmış bir tahrik neticesinde olmayacağına göre buna doğrudan doğruya Sovyetler Birliği ve İngiltere’nin lüzum görmüş olmalarını kabul iktiza eder ve iki soru da akla gelir: 1- İngiltere ve Rusya bu beyannameyi vermekle bizi garanti mi etmek istemişlerdir? 2- İngiltere ve Rusya bu beyannameyi vermekle bize aralarında Türkiye aleyhinde anlaşmanın mevcut olmadığını mı ifadeye çalışmışlardır? Bunlara cevap olarak; Türkiye, kendisine lazım olan garantiyi hudutlarında bekleyen Mehmetçiğinden çoktan almış bulunmakta ve ancak onun garantisine güvenmektedir. İkinci ihtimal ise beyannameye sevk eden sebep, radyoların ve ajansların hatta gazetelerin İngilizlerle Sovyetlerin Türkiye aleyhinde

¹⁰⁸ Cumhuriyet 14 Ağustos 1941.

¹⁰⁹ Okçu, Y. (1953). *Türk - Rus mücadelesi tarihi*. Ankara: Doğu Ltd. O. Matbaası, s. 191.

¹¹⁰ Tan, 16 Ağustos 1941.

¹¹¹ Ayın Tarihi, No: 93 (1 - 31 Ağustos 1941), s. 42.

anlaşmış bulunduklarına dair dünya efkarı umumiyesine inandırmaya çalıştıkları haberin tesiridir.¹¹²

Yeni Sabah'ta Hüseyin Cahit Yalçın şöyle demektedir:

Neşrolunan İngiliz notası İngiliz Hükümeti'nin Boğazlar aleyhine müteveccih taarruzi hiçbir vaid ve taahhüde bulunmadığını Türkiye'nin coğrafi ve mülki birlik tamamiyetine ihtimamla hürmet ve riayet göstereceğini kati bir lisan ile beyan etmektedir. Bu münasebetle İngiltere Hükümeti bir Avrupa devletinin taarruzuna uğrayabilecek Türkiye'ye yardım da bulunacağı yolundaki Ankara muahedenamesi hükmünü tekrarda da kayda mülâhaza etmiştir. Notalar müşterek olduğu cihetle şimdi Sovyetler Birliği Hükümeti bu teminata iştirak etmiş oluyor. Türk - İngiliz münasebetleri bakımından işin içinde hiç yeni bir nokta yoktur. Sovyetler Birliği'nin dostluk tezahürünü de Türkiye'ye karşı tek taraflı bir garanti ne istemiş ne kabul etmişti. Ankara'nın öteden beri malum olan bu prensibi vukua gelebilmesi melhuz bazı tefsirleri tekzibe kifayet edeceğini ümit eyleriz.¹¹³

Eylül sonlarına doğru Alman orduları, Kiev'deki Sovyet kuvvetlerine bir milyondan çok kayıp verdimiş, 665.000 esir almışlardı. Bu büyük başarı üzerine Hitler, Hareket Planı'nda değişiklik yaptı ve Moskova ile Stalingrad'a saldırı emri verdi.

Almanya bir yandan da Kafkas petrolünün peşindeydi. Fakat askeri hareketi yavaş yavaş duraklamaya başlamıştı. Cephenin sol kanadı Stalingrad'da durdurulmuş, Kasım ortalarına gelindiğinde Alman 6. Ordusu Stalingrad önlerinde imha edilmiştir. Bu gelişme, bir dönüm noktasına yaklaşıldığını göstermekteydi.

2.2. Türkiye'nin Mihver Devletleriyle İlişkisi ve Sovyetler Birliği

1942 yılında Türkiye, savaşa girme konusunda hem Mihver hem de Müttefik devletlerinin baskısı altında kalmıştı. 1942 yılı, Türkiye açısından zor bir yıl olmuş, Türkiye'nin savaş dışında kalma politikası, savaşan tarafların Türkiye üzerindeki baskılarının şiddetlenmesi üzerine daha güç hale gelmiştir.

16 Şubat 1942 tarihli raporunda Von Papen, Almanya'nın Sovyetlere saldırısına değin, Türkiye için en büyük tehlikenin bir Mihver zaferi ve bunun sonucu olarak Doğu Akdeniz'de İtalyan üstünlüğünün sağlanması olduğunu ifade etmişti. Fakat

¹¹² Aydın Tarihi, No: 93, s. 43.

¹¹³ Aydın Tarihi, No: 93, s. 44.

Alman ordularının Sovyetler Birliği'ne girmesi bu durumu değiştirmişti. Almanya'nın yenilgisi üzerine Türkiye'nin korkusu, Sovyetlerin Avrupa'da güç haline gelmesi ve Avrupa'ya kendi düzenini kabul ettirebilme olasılığı olmuştu.

Hitler'e göre Türkiye, hiçbir zaman Mihvere düşman olamazdı ve en kötü olasılıkla savaşın sonuna değin tarafsızlığını korurdu. Ancak Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden çekinmekle ve bu devlete güvenmemekle birlikte, Almanya'nın yanında savaşa katılmaya da niyeti yoktu.¹¹⁴

Karadeniz kıyılarına yapılabilecek olası bir Alman çıkartmasına karşı Trabzon ve Hopa civarında alınan askeri önlemler, 1942 yılının yaz aylarında, Moskova'da Türkiye'ye ilişkin yeni kaygı ve kuşklar uyandırdı. Sovyetler Birliği, Türkiye'nin, Almanya'nın baskısı sonucunda, kendisine karşı bir saldırıda bulunacağından endişeleniyordu. Bir yandan da 24 Şubat 1942'de Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi Von Papen'e yapılan suikast girişimi, ilişkileri germişti. Bu suikast, Sovyet ajanları tarafından tertip edilmişti. Yargıtay'ın Karnilov ve Pavlov isimlerindeki iki Sovyet ajanının mahkumiyet kararlarını onaylaması üzerine, Türk - Sovyet ilişkileri daha da gerginleşti. Berlin D.N.B ajansının bildirdiğine göre; Sovyetlerin resmi Tass ajansının raporlarında, Sovyet halkı arasında adalet arzusu belirtilmiştir ve Sovyet şefleri, halkın bu beklenmedik tepkisini, Bolşevik basınında yayılan şiddetli fırtınayla boğmaya çalışmaktaydı. Ajansa göre Sovyet basını, tekrarına imkan olmayan ifadelerle Almanya'ya, Türk mahkemesine hakaret etmektedir.¹¹⁵

Fakat Türkiye, gelişmelere ayak uydurmak zorundaydı. Nitekim 1942 sonlarına doğru savaşın kaderi Müttefiklerin lehine dönmeye başlayınca Türkiye, Müttefiklere eğilimli bir tavır içine giriyordu. Kasım 1942'de Almanların Stalingrad önünde yenilmesi, dönüm noktası oldu. Almanlar ilk kez büyük bir savaşı kaybediyordu. Bundan böyle Müttefikler Almanya'yı nihai yenilgiye uğratmak için planlar yapmaya başladılar. Bu plan içinde Türkiye de yer alıyordu. Bu sebeple 1942 Kasım'ından sonra, Alman baskısının yerini Müttefik baskısı aldı. Stalingrad, Türk - Sovyet ilişkilerinde önemli olup Sovyetler, bu galibiyetten sonra tekrar 1941 öncesi politikalarına döndüler.

¹¹⁴ Tuncer, *a.g.e.*, s. 109.

¹¹⁵ Cumhuriyet, 14 Nisan 1942.

Türk - Sovyet ilişkilerinin bozulmaya yüz tutması ve Türkiye'nin büyük kuzey komşusundan endişesi, Mihverin gözünden kaçmamıştı. 6 Aralık'ta Roma'da Goering ve Mussolini genel olarak savaş durumunu mütalaa ederken, Türkiye'nin durumuna da değinmişlerdir. Mussolini'ye göre, Türkiye Sovyetler Birliği'nden çekinmektedir. Türk dış politikasında kati bir değişiklik meydana getirmek için Mussolini'ye göre şu iki hareket benimsenmeliydi: 1- Kafkaslardan aşağıya doğru bir hareket. 2- Sovyetlere karşı kullanılmayacak fakat Türkiye'ye karşı bir tehdit unsuru olabilecek olan Bulgar ordusunun kuvvetlendirilmesi. İkincisi Von Papen'in tavsiyesi üzerine daha önce yerine getirilmiş ise de Stalingrad muharebesi ile birinci noktanın uygulanması madden imkansız bir hale gelmişti.¹¹⁶

2.3. Müttefik Zaferleri ve Türkiye

Almanya, Sovyetler Birliği'ne öldürücü bir darbe indirmek, Stalingrad'ı düşürmek için büyük çaba göstermiş, bu amaçla Temmuz 1942 sonunda Stalingrad'a saldırmıştır. Ancak Alman saldırısı başarılı olamamış ve Sovyetler, Ocak 1943'ten itibaren karşı taarruza geçerek 2 Şubat 1943'te 6. Alman ordusunu 190.000 kişilik kuvveti ile esir etmiştir. Stalingrad muharebesi, Sovyetlerin kesin zaferiyle sonuçlanmış ve savaşta üstünlüğün Mihver güçlerinden Müttefik güçlerine geçtiğini göstermesi bakımından önemli olmuştur.

Savaşta üstünlük Müttefiklere geçince Müttefikler, savaşa girmesi için Türkiye'ye baskıyı arttırmıştı. Diğer taraftan, Mihver güçleri savunmaya geçse de hala Türkiye'ye zarar verebilecek durumdaydı.

Türkiye, artan baskı sonucu savaşa girmeyi ilke olarak kabul etmiş ve bundan sonra askeri hazırlıkların yetersizliği üzerinde durmuştur. Şükrü Saraçoğlu, İngiliz gazetecilerine verdiği beyanatında: "Türkiye her iki tarafa karşı da bitaraf bir siyaset takip ediyor fakat bir karış toprağı bile tecavüze uğrarsa Türk milleti silaha sarılacaktır."¹¹⁷ açıklamasında bulunmuştur. Türkiye'nin savaş dışında kalması, yabancı basına da konu olmuş. Rumen basını, Şükrü Saraçoğlu'nun nutkundan, "Türkiye'nin artık tarafsızlıktan ayıldığı" tarzında bir mana çıkarmaya çalışmış, bir

¹¹⁶ Oral Sander, Mehmet Gönübol, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919 - 1965)*, Y.y., Y.y., s. 151.

¹¹⁷ Tan, 17 Ocak 1943.

Fin gazetesi daha da ileri giderek, “Türkiye’nin hakiki bitaraflığı artık bahis mevzuu olamaz.”¹¹⁸ demiştir.

Sovyetler Birliği’nin Kafkaslar ve Leningrad önünde başlayan saldırısını başarılı biçimde sürdürmesi; Kuzey Afrika cephesinde Amerikan ve İngiliz ordularının başarıları karşısında Alman ordusu, Doğu cephesinde biraz gerilemiş, Afrika’da ise savaşı tamamen yitirme tehlikesi ile karşılaşmıştır. Koşulların değişmeye başlaması ile birlikte 1943 yılının başından itibaren Müttefikler, Türkiye’nin savaşa girmesini sağlamaya çalışırken bu kez Mihver, Türkiye’nin savaş dışı durumunu sürdürmesi için faaliyette bulunmaya başlamıştır.

2.4. Savaş Konferansları ve Türkiye

1942 sonlarına doğru Avrupa’da, Almanya’ya karşı ikinci cephenin açılması konusu gündeme gelmiştir. Sovyetler Birliği, Alman saldırısı başladığı günden itibaren ikinci cephenin açılması isteğini dile getirmiştir. Churchill yanında Roosevelt’in temsilcisi olarak Harriman’la birlikte, Ağustos 1942’de Moskova’ya gitmiştir. Stalin’le toplantıda ilk konu, Fransa’da ikinci cephenin açılması olsa da Churchill, 1942 yılında bu konuda bir şey yapılamayacağını anlatmaya çalışmıştır. Moskova Görüşmeleri, Türk basını tarafından da yakından takip edilmiştir. 21 Ağustos’taki yazısıyla A.Ş.Esmer şu saptamada bulunmaktadır:

“Görüşmeler hakkında verilen haber, sonuna kadar harbe devam etmek kararının Moskova’da tekrar teyit edilmiş olduğundan ibarettir. Bu son Alman taarruzu üzerine hasıl olan vaziyet karşında, Sovyetlerin ayrı sulh olmak için teşebbüse girişeceği hakkında Mihver mahfillerinde uyanan ümidi tamamiyle gidermiş olmalıdır. Mihverciler kah Sovyetler Birliği’nde kah İngiltere’de ayrı sulh olmak istidadı görürler. Böyle bir ihtimalin mümkün olmadığı resmi tebliğin ifadesine göre; Müttefiklerin bütün kuvvetleri ve enerjileriyle Hitlerciliğe ve ortaklarına karşı Hitlerciliği ve ona mümasil rejimleri yıkıncaya kadar harbe devam etmek kararında bulundukları anlaşılmaktadır.”¹¹⁹

¹¹⁸ Tan, 20 Mart 1943.

¹¹⁹ Ulus, 21 Ağustos 1942.

Ethem İzzet Benice de Son Telgraf gazetesinde Moskova görüşmeleriyle ilgili olarak şunları yazmaktadır:

“Churchill bir hasta hakkında kati müşahede yapan bir doktor gibi Sovyetleri yakından görmeye, nabzını ölçmeye gitmiştir. Son Alman taarruzunun Kafkas Dağları eteklerine kadar inkişafı muhakkak ki Amerikan ve İngiliz askeri mahfilini tereddüde düşürmüştür. Acaba Alman zoru karşısında ve İngiliz Amerika yardımının zayıf kalması ve ikinci cephenin hala açılmaması önünde Sovyetler bir münferit sulha giderler mi? Yahut da tazyikin artması karşısında Asya içlerine çekilmeyi düşünürler mi? Bu tereddüt Churchill’in Moskova’ya ziyaretini kolaylaştırmıştır.”¹²⁰

İngiltere’nin Almanya tarafından istila edilme tehlikesi atlatıldıktan ve Amerika Birleşik Devletleri’nin savaşa katılmasından sonra, Almanya’ya karşı ikinci cephenin açılması planlanmaya başlayacaktır. 1942’de başlayan ikinci cephe planlanmaları ancak iki yıl sonra yaşama geçirilebilecektir.

2.4.1. Casablanca Konferansı

Alman kuvvetlerinin Kuzey Afrika’daki yenilgisi ve Stalingrad’taki Alman kuşatmasının kaldırılması, Amerikalılarla İngilizleri savaşın seyri konusunda yeni değerlendirmeler yapmaya sevk etmiştir. Bu nedenle; Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Roosevelt ile İngiltere Başbakanı Churchill, 1943 yılının 12-15 Ocak tarihlerinde Afrika’daki Casablanca şehrinde buluşup görüşmeyi kararlaştırmışlardır. Sovyetler Birliği Başkanı Stalin de çağırılmış fakat Stalin, savaşın seyrinin yakından izlenmesi ihtiyacının yol açtığı sıkışıklık nedeniyle Sovyetler Birliği’nden ayrılamayacağını bildirmiştir. Bunun üzerine Roosevelt ile Churchill, 14 Ocak 1943’te Casablanca’da buluşmuştur.¹²¹

Bu konferansın en önemli siyasi kararı, Mihver devletlerinin kayıtsız şartsız teslim olmasına kadar savaşın sürdürüleceğidir. Kayıtsız şartsız teslim konferansı adı verilen Casablanca konuşmasında verilen kararlar, Müttefikler arasında büyük sevinç yaratmıştır. İngiltere’nin Birleşik Amerika’daki Büyük Elçisi Lord Halifax, şu

¹²⁰ Son Telgraf, 19 Ağustos 1942.

¹²¹ Goloğlu, *a.g.e.*, s. 183.

beyanatta bulunmuştur: “Casablanca Konferansı, Müttefiklerin kararlılığını kendiliğinden izah eder, Mihver bunun manasını 1943’te daha iyi anlayacaktır.”¹²²

Casablanca Konferansı’nın askeri kararları ana hatları ile şunlar olmuştur:

- 1- İtalya’yı savaş dışı bırakmak ve Akdeniz münakaalesini Müttefikler için daha emin bir hale getirmek de Sicilya’nın işgali.
- 2- Almanya’ya yapılan hava taarruzlarını daha da fazlalaştırmak.
- 3- Alman mukavemeti belirli bir şekilde zayıflayınca, Avrupa kıtasına çıkarma yapmak üzere gerekli hazırlıkları başlatmak.¹²³

Vakit gazetesinde yazan Asım Us, Casablanca görüşmelerinin manasına dikkat çekmiştir:

Müttefikler harp meclisinin Londra’da veya Washington’da toplanması mümkünken doğrudan doğruya Casablanca’da kurulmuş olması ve Roosevelt Churchill’in Atlantikleri aşarak devlet merkezlerinden buraya kadar gelmiş bulunması şimali Afrika işine ne derecelerde ehemmiyet verildiğinin delilidir. Müttefikler Mısırı Mihver taarruzundan kurtardılar. Libya’yı ve Garp Trablus’unu aldılar. Mihverciler gerek Libya’da gerek Garp Trablus’undaki kayıplarını Tunus’u alarak telafi ettikten başka Akdeniz’in ortasında daha hakim bir mevkie gelmiş olduklarını iddia ediyorlar. Hatta Cezayir ve Fas’ı da almak için taarruza geçiyorlar. Bunun için şimdi şimali Afrika’dan harbin ağırlık merkezi şarktan garbe geçmiştir. Müttefiklerin Tunus’u hem şark hem garp hudutlarından tazyik ederek Mihver kuvvetlerini tamamı ile Afrika’dan söküp atacakları zaman gelmiştir. Casablanca’da kurulan harp meclisinin hiç şüphesiz müzakere maksadı budur.¹²⁴

Roosevelt ve Churchill’in düşünceleri, Sovyetler Birliği’ne yeni bir yardım yolu açmak ve Almanya’yı güney kanadından vurmaktır. Bunun gerçekleşmesinde Türkiye anahtar ülke olarak görüldü. Türkiye’nin 1943 ilkbaharında savaşa katılması için gerekli çaba harcanacaktı.¹²⁵

Casablanca Konferansı Türk tarafına, 19. yüzyıl emperyalizminin “nüfuz alanları tayin etme” politikasını rahatsız edici biçimde hatırlatıyordu. Müttefiklerin Almanya

¹²² Akşam, 28 Ocak 1943.

¹²³ Armaoğlu, *İkinci Dünya Harbi’nin Önemli Olayları ve Paktları*, s. 17.

¹²⁴ Vakit, 28 Ocak 1943.

¹²⁵ Bilge, *a.g.e.*, s. 166.

için koşulsuz teslimiyet ilkesini benimsemeleri Avrupa'da tek ve en güçlü devlet olarak Sovyetlerin yerleşmesini getirecek ve Türkiye için önemli olan denge unsuru ortadan kalkacaktı. Bu denge unsuru için Avrupa'da güçlü bir Almanya zorunlu görünüyordu. Türkiye'nin kesin görüşü, Avrupa'nın barış ve dengesi için güçlü bir Almanya'nın zorunlu olduğudur.¹²⁶

2.4.2. Adana Konferansı

Sovyet ordularının Stalingrad önünde Alman ordusunu yenilgiye uğrattığı ve Stalingrad ile Leningrad kuşatmalarının kesin olarak kırıldığı zamanda Churchill ile İnönü, 30 - 31 Ocak 1943 tarihinde Adana'da görüşmüşlerdir. Görüşmelerde Türk heyetinde Ş. Saraçoğlu, N. Menemencioğlu, F. Cemal Erkin ve Fevzi Çakmak da bulunuyordu .

Churchill'e göre İtalya'ya karşı Müttefikler bir sefer açacaklar, İtalya yenilince bu Almanya'ya da büyük bir darbe olacaktı. Bundan sonra Sovyetler kuzeyden, Müttefikler de Türkiye vasıtasıyla güneyden Balkanlara doğru harekete geçecekti. Özellikle Romanya petrol sahaları bombalanacaktı. Bu sebeple Türkiye savaşa girmeli idi. Türk tarafı ise başlıca iki nokta üzerinde duruyordu:

- 1- Türkiye, Sovyetler Birliği'nden emin değildir ve çekinmektedir. Almanya'nın yenilmesiyle Sovyetler Birliği, Avrupa'da hakim duruma geçebilir.
- 2- Türkiye'nin savaşa girmesi için Türk ordusunun malzeme bakımından büyük ölçüde teçhizatla takviyesi gerekir.

Churchill ilk noktayla ilgili olarak artık komünizmin değişmiş olduğunu, savaş sonrasında Sovyetler Türkiye'ye karşı saldırgan bir yaklaşım sergilese bile kurulacak milletlerarası teşkilatın gereken tedbirleri alarak Sovyetleri Türkiye'den uzaklaştıracağını söyledi. İkinci noktada ise İngiltere ve ABD'nin Türkiye'ye istediği yardımı yapacağını söyledi. Savaş sonrası komünist peyklerinin kuruluşu, daha o zamandan Türk devlet adamlarının durumu ne kadar iyi görebildiklerini gösterir. Öte yandan Türkiye, İngiltere'den öyle büyük bir askeri yardım istedi ki, bu

¹²⁶ Deringil, *Denge Oyunu*, s. 189.

malzemenin nakli dahi yıllarca sürer, o zamana kadar da savaş biterdi. Sonuç olarak, Balkanlarda ikinci cephe planı gerçekleşmedi.¹²⁷ Türkiye, Avrupa kıtasında Sovyetler Birliği'nin en büyük güç haline gelmesine yol açacak gelişmeleri engelleyemeyecek olsa bile, böyle bir sürece katkıda bulunmak istemiyordu.

Adana Konferansı gizli tutulmasına rağmen kısa zamanda duyulmuş, özellikle Almanya'da büyük yankı uyandırmıştı. Çünkü Türkiye'nin savaş dışı kalması Almanya için son derece önemli idi. Adana görüşmelerinde uzun uğraşlardan sonra uzlaşmaya varılmıştır. Türkiye'ye yapılan askeri yardım artarak sürecekti. Bu, Türkiye'nin savaşa girmesinde ön koşuldu. Türkiye, Churchill'in önerisinin birinci dönemine konu olan Müttefik askeri yardımının miktarının yüksek olmasını ve bu yardımın uzun sürede ve peyderpey yapılmasını sağlamaya çabalıyordu. Bu arada, Türk ordusunun teçhizat gereksinimi (Adana Listesi) de belirtildi, bir uzlaşmaya varıldı; fakat Türkiye'deki ulaşım olanakları içinde sevkiyat aylarca, yıllarca sürebilirdi.¹²⁸

Adana Görüşmeleri'nden hemen sonra Şükrü Saraçoğlu tarafından kabul edilen Kahire - Britanova ajansının mülakatta aldığı intibaları şudur:

Müttefiklerin Adana'da kuvvetli surette silahlanmış bir Türkiye'nin bütün dünyanın nefi için önemli olduğunu kabul etmelerini Türkiye memnuniyetle kabul etmiş, İngiltere'den ve Birleşik Devletlerden gelen silah talimatından tamamıyla memnundur. Karşılıklı tam anlayış sayesinde Türkiye, Adana Konferansı'ndan hemen sonra büyük faydalar elde etmiştir.¹²⁹

Adana Konferansı'ndan sonra Başbakan Churchill, Stalin'e, Adana tartışmaları ve kararları hakkında telgrafla malumat vermiştir. Türkiye'nin savaşa katılması konusunda Churchill, Türklerden hiçbir taahhüt istemediğini ve alacakları kararda kendilerini tamamıyla serbest bıraktığını belirtmekte ve şöyle devam etmektedir:

Sovyet Cumhuriyeti'nin büyük kudret ve kuvveti bakımından Türkler hiç şüphesiz harp sonrası durumlarından endişelidirler. Kendilerine, şahsi tecrübeme göre, Sovyetlerin hiçbir zaman antlaşma vecibelerini ihlal etmediğini, Sovyetlerle memnurluk verici bir uzlaşmaya varma zamanının

¹²⁷ Gürsel, a.g.e., s. 218.

¹²⁸ Koçak, a.g.e., s. 264.

¹²⁹ Vakıf, 16 Mart 1943.

şimdi gelmiş bulunduğunu, Türkiye için en güvenli yerin barış konferansında, muharip bir memleket sıfatıyla muzaffer ile oturması olduğunu söyledim. Bütün bunları ittifakımıza uygun olarak ortak menfaatimiz adına açıkladım. Türklerin S.S.C.B. tarafından gelecek bir dostluk gösterisine müsait tarzda mukabele edeceklerinden eminim. Bütün bu konular hakkında açık yürekli görüşünüzü öğrenmekten çok memnun olacağım.¹³⁰

Churchill'in bu telgrafı, Stalin tarafından 6 Şubat 1943 tarihinde cevaplandı:

Türkiye ile ilişkili olarak gerek Sovyet - Alman Savaşı'nın patlak vermesinden birkaç ay önce gerekse savaş başladıktan sonra dostça niteliği İngiliz hükümetince de bilinen birçok açıklama yaptığımızı belirtmenin uygun olacağını düşünüyorum. Türkler, Almanları kızdırmaktan korkarak buna bir karşılık vermediler. Önerdiğiniz bu davranışa da aynı biçimde karşılık verecekleri varsayılabilir. Türkiye'nin uluslararası konumu oldukça nazik kalmaktadır. Bir yandan, Sovyetler Birliği'ne dostluk ve tarafsızlık antlaşması ve İngiltere'ye karşılıklı yardım ve saldırıya karşı koyma antlaşması ile bağlıdır; öte yandan, Almanya'nın Sovyetlere saldırısından üç gün önce tamamlanan dostluk antlaşması ile Almanya'ya bağlıdır. Şimdiki koşullarda, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ve İngiltere'ye olan yükümlülüklerini yerine getirmesiyle Almanya'ya olan yükümlülüklerini yerine getirmeyi nasıl bağdaştırmayı düşündüğünü bilemiyorum. Buna rağmen, Türkler, Sovyetler Birliği ile daha yakın ve dostça ilişkiler istiyorlarsa da bırakın öyle söylesinler. Böylesi bir durumda Sovyetler yarı yolda karşılayacaktır.¹³¹

İngiliz başbakanı Churchill, Adana görüşmelerinden sonra ilk demecini Kahire'de verdi: "Türkiye ile İngiltere arasında mevcut olan ve geçen harp faciasıyla zedelenen eski dostluk bütün manasıyla ve en samimi bir tarzda yeniden teessüs etmiştir." Bir başka demecini de Lefkoşa'da vermiştir. Türkiye'ye yaptığı ziyaret hakkında da şunları söylemiştir:

Cumhur reisi İsmet İnönü ve Türkiye Hükümet erkânı ile çok şerefli bir mülakatta bulundum. Türkiye ile münasebetlerimizin son derece dostane olduğunu söylemekle kendimi bahtiyar addederim. Türklerin görüşleri bizim görüşümüzün aynıdır. Türkiye'ye umumi müdafaa emniyetleri için iktidarımız dahilinde olan bütün vasıtalarla yardım etmek niyetindeyiz.¹³²

¹³⁰ Erkin, *a.g.e.*, s. 204.

¹³¹ Konyar, L. (1981). *S.S.C.B. Dış İşleri Bakanlığı, Stalin - Roosevelt ve Churchill'in gizli yazışmalarında Türkiye (1941 - 1944)*, 1. Baskı, No: 111, Ocak, s. 89.

¹³² Akşam, 3 Şubat 1943.

İngiliz gazeteleri de, Adana mülakatının önemini belirterek Türkiye'nin açık ve samimi tarafsızlığını öven yazılar yayınladılar. Churchill, 11 Şubat 1943'te Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada şunları söylemiştir:

Bu konferansta neşrolunan tebliğde açıkça bildirilen şeylerden fazla bir şey aramak doğru değildir. Türkiye, en karanlık günlerimizde bile ittifakından dostluğundan ayrılmamış ve tarafsızlığı muhafaza etmek suretiyle harbin yalnız kendi topraklarına girmesine değil, Irak'a ve İran'a yayılmasına, Bahreyn petrolünün mihver eline geçmesine mani olmuş ve Müttefiklerin davasına pek büyük hizmette bulunmuştur. Türkiye, Müttefikimiz ve dostumuzdur. Şimaldeki Müttefikimiz Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında samimi münasebetlerin kurulduğunu görmek arzusundayız.¹³³

Adana Konferansı'ndan sonra Selim Sarper, yabancı ve Türk gazetecilerini Matbuat Umum Müdürlüğüne davet etmiş ve kendilerine Adana görüşmelerine dair resmi tebliğin metnini vermiştir. İngiltere'nin Türkiye üzerinde tazyik yaptığına ilişkin yabancı basında haberler çıkmış. Bunlardan Times gazetesinin muhabiri bazı rivayetlerin ve propagandaların İngiliz başvekilinin Türkiye'den savaşa girmek talebinde bulunduğunu işaa ettiklerini söylemiştir. Matbuat Umum Müdürü kendi namına bu suale cevap vererek İngiliz başvekilinin Türkiye'den savaşa girmesini istemediği gibi Türkiye'nin de böyle bir istekte bulunmadığını söylemiştir.¹³⁴

Hüseyin Cahit Yalçın da, Churchill'in gelişiyile ilgili olarak Yeni Sabah gazetesinde şu görüşü öne sürmektedir: "Sarih surette anlaşıldığına göre İngiliz başvekili memleketimize bazı ecnebi memleketlerde telkin edildiği gibi Türk politikasını değiştirmek yahut Türk diplomasisi üzerinde bir tazyik yapmak fikriyle gelmiş değildir."¹³⁵

İtalyan basınında yayınlanmış, Churchill'in Türkiye'yi kandırmak niyetiyle Adana'ya geldiğini belirten habere karşılık Cumhuriyet ise: "İtalyan matbuatına göre Churchill Türkiye'yi kendi davası hesabına kazandırmak amacıyla Adana'ya gelmiş fakat muvaffak olamadan dönmüştür. Churchill gibi zekası ve dirayeti tecrübe ile bilinen

¹³³ Tasviri Efkar, 12 Şubat 1943.

¹³⁴ Tasviri Efkar, 2 Şubat 1943.

¹³⁵ Yeni Sabah, 3 Şubat 1943.

bir devlet adamının birtakım hayaller peşinde uçabileceğinden şüphe etmek imkansızdır.”¹³⁶ yorumunu yapmaktadır.

Churchill, Adana’da Türkiye’nin savaşa girmesi için doğrudan bir talep veya tazyik yapmamıştır. Savaş dışı kalması halinde ortaya çıkabilecek zorluklara değinmiş, Sovyetler Birliği’nin tutumunun ne olacağı konusunun ortaya çıkmasına ve bunun Türkler tarafından sorulmasına zemin hazırlamış, soru ortaya gelince de en emin politikanın savaşa katılmak olduğunu belirtmiştir.¹³⁷

Adana Konferansı’nı Sovyetler Birliği’nin nasıl karşılayacağına gelince, İngiliz - Türk Antlaşması’nın imzası anında hiçbir itirazda bulunmayan Stalin tarafından bu konferans iyi karşılanacaktır. Türkiye’nin savaş dışında kalmasına tamamen güvenilebilecek bir halde bulunmanın kendisi için faydalı olduğunu görmüştür.¹³⁸

2.4.3. Washington Konferansı

Müttefik orduları hızla ilerleyerek Kuzey Afrika’yı ele geçirmiş ve Mihver devletleri bölgeyi terk etmişlerdi. Doğu cephesinde ise Alman ordusu Stalingrad ve Kafkasya’daki yenilgisinden beri sürekli gerilemekte ve Sovyet ordusu da Alman işgaline girmiş toprakları büyük ölçüde kurtarmaktaydı. Savaşın gidişatı değiştikçe, Müttefikler savaşa girmesi için Türkiye üzerindeki baskılarını daha da arttırmaktaydı.

12 - 25 Mayıs tarihleri arasında Roosevelt ve Churchill Washington’da görüşmüştür. Görüşmelerde, Kuzey Afrika zaferinden sonra savaşın alacağı biçim konuşulmuştur. İtalya yenilgisinin Türkiye üzerinde olumlu etki yapabileceği düşünülmüş, Müttefik taleplerini yerine getirmesi sağlanabilirdi. Churchill, Balkan Planı’nı yeniden ortaya koymaya çalışmış, Roosevelt’in ise bu düşüncüyü reddetmediği anlaşılmıştır. Sonunda Türkiye’nin Müttefikler yanında aktif ya da pasif biçimde savaşa girmesi için zemin hazırlanması kabul edilmiştir.¹³⁹

¹³⁶ Cumhuriyet, 4 Şubat 1943.

¹³⁷ Gürün, K. *Türk - Sovyet ilişkileri (1920 - 1953)*. s. 249.

¹³⁸ Akşam, 3 Şubat 1943.

¹³⁹ Koçak, a.g.e., s. 273.

Washington Konferansı, Casablanca kararlarını daha da ayrıntılı bir hale getirmiştir. Yalnız farklı olan taraf bu sefer, Uzak Doğu'nun da esaslı bir şekilde ele alınmasıdır. Buna göre Avrupa Savaşı sona erer ermez, bütün gayretler, en kısa zamanda yenilgiye uğratılması için Japonya üzerine yönlendirilecekti. Diğer taraftan Çin'de Japonlara karşı savaşıyan Marşal- Chiang-Kai-Shek'e geniş yardım yapılmasına ve Amerikan Hava Kuvvetleri'nin Çin'de üsler elde ederek Japonya'yı ağır hava taarruzlarına maruz bırakmasına karar verildi.¹⁴⁰

2.4.4. Quebec Konferansı

Roosevelt ve Churchill, 19 Ağustos 1943'te bu kez Quebec'te bir araya gelmiştir. Görüşmelerde, ABD'nin arzusu uyarınca Fransa çıkartması kararı alınmış ve Türkiye'nin savaşa girişi sorunu, sonraki bir tarihe ertelenmiştir. Türkiye'ye ilerdeki bir tarihte savaşa girebilmesi için silah yardımı devam edecektir.¹⁴¹

Churchill, İtalya'da Mussolini'nin düşmesiyle ikinci cephenin Fransa yerine, Türkiye'nin de savaşa katılmasıyla Balkanlarda açılmasında ısrar etmiş fakat görüşü kabul edilmemiştir. İkinci cephenin Fransa'da Normandiya kıyılarında açılmasına karar verilecektir.

Londra-Reuter muhabirinin Quebec'ten bildirdiğine göre; burada yapılan görüşmelerde yeni büyük taarruz planları hazırlanmıştır. Askerlik bakımından başlıca üç karar verilmiştir: 1- Sovyetler Birliği üzerinde Alman baskısını hafifletecek bir taarruz yapılması, 2- Bütün cephelerde muharebelerin şiddetlendirilmesi, 3- Çin'e yardımın arttırılması.¹⁴²

Quebec'te bulunan İngiliz haberler nazırı, konferans devam ederken gazetecilere şu demeçte bulunmuştur:

Verilen kararların mahiyeti taarruz hareketi ile meydana çıkacaktır. Bizim planlarımız bu muharebeye sebep olanları insafsızca imha etmektedir. Zaman gelecek Hitler, Quebec'te neler yapıldığını hayretle öğreneceklerdir. Tabii görüşmelere iştirak edenler sırrı muhafaza edeceklerdir.¹⁴³

¹⁴⁰ Armaoğlu, *İkinci Dünya Harbinin önemli olayları*, s. 17.

¹⁴¹ Koçak, *a.g.e.*, s. 273.

¹⁴² Akşam, 22 Ağustos 1943.

¹⁴³ Akşam, 20 Ağustos 1943.

Tan gazetesinde yazan Zekeriya Sertel, konferansta konuşulan meseleleri askeri ve siyasi olmak üzere ikiye ayırmıştır: “Askeri meselelerden biri iki milletin kara, deniz, hava kuvvellerinin ileri hareketlerine devamını temin edecek gerekli tedbirlerin alınması, diğeri Japonya’ya karşı geniş ölçüde mücadeleye girişilmesine ve Çin’e tesirli yardımlar yapılmasına karar verilmesidir.”

Ulus’ta, Falih Rıfkı Atay da bu konferansı şu şekilde değerlendirmiştir:

Görüşmelerin yüzde doksan beşi harp meselelerine ait olduğu hakkındaki haber şüphesiz doğrudur. İtalya henüz yıkılmamışken, Almanya amansız bir müdafaa harbine hazırlanırken, Japonya, Avustralya ve Hindistan sınırlarında bulunurken, İngiliz ve Amerikan liderlerinin harp sonrası münakaşaları ile vakit geçireceklerine yahut konferansta harp sonrası buhranların ehemmiyetliğinde yanılmışlardır. Sovyetler için kendi topraklarını kurtarmak, Alman ordularını memleketten atmak, İngiliz ve Amerikalılar için de Mihverin üç kolunu kırmak esas davadır.¹⁴⁴

2.4.5. Moskova Konferansı

19 - 30 Ekim 1943 tarihleri arasında, savaşın yürütülmesi ve savaş sonrası düzen için üç büyüklerin Dışişleri Bakanları; Hull (ABD), Eden (İngiltere), Molotov (Sovyetler Birliği) Moskova’da bir araya gelmişlerdir. Üçler Konferansı’nda Sovyetlerin talepleri şu üç noktada toplanmıştır: 1- Avrupa’da nüfuz mıntıkları tesis edilmemesi. 2- Avrupa’da küçük memleketlerin federasyonlar teşkil etmelerinin menî. 3- Avrupa’da Bolşevikliğe karşı bir ittifaka mani olunarak Sovyetlere makul stratejik hudutlar temini.¹⁴⁵

Eden, Türkiye’den ilk planda havaalanlarından yararlanılması ve transit geçiş için izin talep etmeyi önerdi. Bu, savaşa girmeden önceki adım olacaktı. Hull ise bu önerileri reddetti. ABD politikası, Balkanları ikinci derecede görüyor, Fransa’daki ikinci cepheyi ön plana alıyordu. İngiliz politikası ile bir noktada çakışıyor fakat tam anlamı ile de birleşmiyordu.¹⁴⁶ Churchill’in önceliği Sovyet ilerlemesini Orta Avrupa’ya ulaşmadan durdurmaktı. ABD, bu konuda onun kadar hassas değildi.

¹⁴⁴ Ayın Tarihi, sayı: 114, (1 - 31 Mayıs 1943), s. 210 - 211.

¹⁴⁵ Tasviri Efkar, 25 Ekim 1943.

¹⁴⁶ Koçak, *a.g.e.*, s. 276.

Molotov, Türkiye'nin savaşa girmesinin şu anda yararlı olacağını, ileride girmesinin bir anlam taşımayacağını vurguluyordu. Sonunda, İngiltere ve Sovyetler, Türkiye'nin 1943 yılı sonundan önce savaşa girmesini istediklerini yazılı olarak belirttiler. Türkiye, Müttefiklere savaşa kolaylık sağlamalı, üslerinden yararlanılması için olanak tanımalıydı.

Konferansın sonunda Türkiye konusunda İngiltere ve Sovyetler Birliği, protokol imzalamaya karar vermişlerdir, buna göre;

- 1- Hitler Almanyası'nın en kısa zamanda yenilgiye uğratılması için her iki Dışişleri bakanının da görüşüne göre Türkiye, 1943 sonundan önce Birleşmiş Milletlerin yanında savaşa girmelidir.
- 2- Her iki tarafın Dışişleri bakanları arasında varılan antlaşma uyarınca İngiltere ve Sovyet hükümetleri tarafından Türkiye'ye en kısa zamanda savaşa girmesi önerilecektir. Taraflar arasında bir tarih saptanacak ve bu tarih 1943 sonundan önce olacaktır.
- 3- Türkiye'den derhal Birleşmiş Milletlere her türlü kolaylığı sağlaması rica edilecektir. Türkiye, Müttefik Hava Kuvvetleri'ne üslerini açacak, iki hükümetin saptadığı konularda yardımcı olacaktır.¹⁴⁷

Sovyetler, konferansın başından beri yapmayı istedikleri anlaşmayı İngilizlere kabul ettirmeyi başarmışlardı. Şimdi bu anlaşmayı ABD'ye de kabul ettirmeyi düşünerek ikili anlaşmanın üçlü anlaşma haline gelmesi için Eden'in yardımını istemişlerdir. Eden'in ABD ile irtibatı sonucunda Roosevelt: "Amerika Hükümeti de Türk havaalanlarının hemen kullanılması için Türkiye'den istekte bulunulması konusunda Büyük Britanya ve Sovyetler Birliği'ne katılmaktadır. Ayrıca yıl sona ermeden Türkiye'nin savaşa katılması için baskı yapılması da kabul edilmiştir."¹⁴⁸ cevabını vermiştir.

Moskova Konferansı, Türk basınında yakından takip edilmiştir. Falih Rıfkı Atay bu konuda şunları söylemektedir:

¹⁴⁷ Deringil, *Denge Oyunu*, s. 207.

¹⁴⁸ Goloğlu, *a.g.e.*, s. 209.

Sovyetler, Müttefikler gibi barışın hakiki şartları ile kendi güvenliğini bir tutmakta olduğunu her zaman söylemiştir. Sovyet politikası genişlemeci bir politika değil hatta Almanya ile bazı anlaşmalarda sınırlarına doğru taşan, büyük Cermenliğe karşı müdafaa tedbirleri olmak mahiyetindedir.¹⁴⁹

Tanin’de yazan Hüseyin Cahit Yalçın, “Moskova Konferansı’nda Türk Tarafsızlığı” başlığıyla, bu konunun konferansta konuşulmasının rahatsızlığına dikkat çekmiştir:

Türk tarafsızlığının Moskova’da ne diye bahis mevzuu edilebileceğini anlayabilmek bizim için kolay değildir. Bu haberi istigrah ile karşılamamızın sebebi Türkiye hakkında kullanılan tarafsızlık kelimesinin hususiyetinden ileri geliyor. Defalarca tarafımızdan izah edildiği ve başvekilimiz tarafından da bir Amerikan gazete muhabirine bildirildiği veçhile, Türkiye’nin tarafsızlığı İngiltere’ye ve Almanya’ya karşı başka başka manalara haizdir. Türkiye’nin yalnız Fransa ve İngiltere ile bir ittifak muahedenamesi vardır. Fransa harp dışı kaldığı için şimdilik harp meselelerinde yalnız İngiltere ile Müttefik bulunuyoruz. Bizim harbe iştirak edip etmediğimiz meselesi ancak bizimle Müttefikimiz İngiltere arasında konuşulacak bir iştir. Bu, Ankara ve Londra’da olabilir. Bunun bizim haricimizde, Moskova’daki bir konferansın müzakere ruznamesi içine girebilmesine inanmak bizim için çok zordur.¹⁵⁰

Ulus’ta yazan A. Ş. Esmer ise, Moskova tebliğinin genişliği ve samimiliğine dikkat çekerek şöyle devam etmiştir:

Tebliğ açıktan temas edilen meseleleri üç sınıfa ayırmaktadır: 1- Kati kararlara bağlanan meseleler. 2- Haklarında prensip kararı verilen meseleler. 3- Diploması yoluyla halline çalışılacak olan meseleler. Tebliğin samimi olması için kararların daha açık olarak izah edilmesi gerekli diye bir iddia ileri sürülebilir. Fakat unutulmamalıdır ki Moskova içtimai, düşman yenildikten sonra toplanmış olan harp sonrası konferansı değildir.

Tan gazetesinde yazan Zekeriya Sertel’in yorumu ise şöyledir:

Moskova Konferansı, yarınki dünya sulhunun temellerini atmıştır. Şimdi, bu temeller üzerine devamlı ve müstakar bir sulh binası kurmak ve insanlığı refah ve huzura götürececek bir devreye erişirmek zamanı gelmiştir.¹⁵¹

Antlaşmanın kararları Türk Dışişleri Bakanına bildirilmek için Eden Kahire’ye gitmiş, Türk Dışişleri Bakanı da oraya çağırılmıştır.

¹⁴⁹ Ulus, 21 Ekim 1943.

¹⁵⁰ Tanin, 26 Ekim 1943.

¹⁵¹ Ayın Tarihi, Sayı: 120 (1 - 30 Kasım 1943), s. 244 - 245.

2.4.6. Birinci ve İkinci Kahire Konferansı

5 Kasım 1943'te İngiltere ve Türkiye Dışişleri Bakanları Anthony Eden ve Numan Menemencioğlu bir araya gelmiştir. Görüşmenin birinci maddesini, İngiliz - Sovyet ilişkileri ve Moskova kararları; ikinci maddesini Türkiye'den Müttefik talepleri oluşturmuştur.

Eden, önce dolaysız biçimde bir ay içinde savaşa girilmesini istedi ise de reddedildi. Tan gazetesi, Türkiye'nin savaşa müdahalesi ihtimalini ileri sürmüş ve şöyle devam etmiştir:

Türkiye, harbe girecek olursa iki milyonluk ordu Müttefiklerin tarafına geçmiş olacaktır. Bu takdirde Müttefikler birbirine yakın birçok üslerden faydalanabilecektir. Çanakkale ve İstanbul Boğazları açılacak ve bu suretle Sovyetlere doğrudan doğruya yardım edilecektir. Balkanlara girmek için kolay bir geçit elde edilmiş olacak ki bu geçidin arkasında iyi bir demiryolu bulunmaktadır. Bu takdirde Türkiye barış konferansında yer alabilecektir. Türkiye'nin müdahalesi harbi birkaç ay kısaltabilir.¹⁵²

Eden, Türkiye'nin savaşa katılmasının yanında Ege'deki havaalanı ve üslerden yararlanmak için izin istemekte idi. Menemencioğlu ise bunun savaşa girmek anlamına geldiğinde ısrarlıydı. Eden'e göre Türkiye'nin savaşa girmesi şu yönlerden önemliydi: Birincisi, Mihver devletlerinin Balkanlarda ciddi bir askeri gücü bulunmuyordu. İkincisi, Romanya petrolünün kolayca bombalanma olanağı vardı. Üçüncüsü, Türkiye'nin Almanya'ya krom sevkine son vermesi mümkün olacaktı. Dördüncüsü, savaş ilanının Mihver üzerinde önemli bir psikolojik etkisi olacaktı.

Menemencioğlu, Eden'in taleplerini şu şekilde cevaplamıştı: Türkiye'nin Bulgaristan sınırındaki en güçlü tahkimatı sırasında bile Mihver sınırda yalnızca dört tümen asker bırakmıştır, o nedenle savaş sırasında doğu cephesinden en az on tümen Alman askerinin bölgeye geleceği fikri doğru değildir. İkinci olarak, Romanya'nın bombalanması gerektiği görüşüne Türkiye katılmamaktadır. Üçüncüsü, Türkiye'nin Almanya'ya krom sevkine son vermesi, savaşa girmese de

¹⁵² Tan, 7 Kasım 1943.

mümkün olacaktır. Dördüncüsü, savaş ilanının Mihver üzerinde önemli bir psikolojik etkisi olacağına katılmaktadır.¹⁵³

Churchill ve Roosevelt, Chiang Kai-shek'le görüşmek ve Tahran'a görüş birliği içinde gitmek için 22- 26 Kasım 1943'te Kahire'de bir toplantı yaptılar. Churchill yine ikinci cephenin Balkanlarda açılmasında ısrar ettiyse de kabul ettiremedi. Roosevelt, Uzakdoğu'daki mücadeleyi birinci planda tutmaktaydı. Chiang Kai-shek'le yapılan görüşmelerde bir karar verilmemiş, görüş teatisi içinde olunmuştur.

Kahire Konferansı, Türkiye üzerinde yapılan baskının doruk noktasıdır. 4 - 6 Aralık 1943'te yapılan konferansa, Sovyetler Birliği katılmamıştır. Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda Müttefik baskısı öyle ağırdı ki, İnönü Türkiye'nin prensip olarak savaşa girmesini kabul etti.

Kahire'deki görüşmeler hakkında Türk basınında birçok yorum yapılmaktadır. Ulus gazetesi, Türkiye'nin savaş dışı kalması ile ilgili olarak şöyle yazmaktadır:

Türkiye'nin Müttefiklere karşı olan samimi hislerinden şüphe edilmemekle birlikte birçok dostları bu memleketin neden bu kadar tarafsızlıkta ısrar ettiğini kendi kendilerine sormaktadır. Türkiye hava meydanlarının Ege Denizi'ndeki hareketler için kullanıldığı takdirde her zaman temin edeceği büyük menfaatler hakkında son günlerde birçok tefsirler yapılmıştır. Eden - Menemencioğlu görüşmelerinin Moskova kararlarının ışığı altında Türkiye'nin durumunu tayin edeceği tahmin edilmektedir.¹⁵⁴

Akşam gazetesi, Kahire Konferansı'nın sonucunda Türk - Sovyet ilişkilerinin aldığı şekle dikkat çekmiştir:

Konferansın tebliğinde dikkate değer şu cümleler vardır <Kahire görüşmeleri dört devletin aralarındaki münasebetlerin ilerisi için çok faydalı olmuştur. Amerika ve İngiltere demokrasilerinin Sovyetler Birliği ile görüş birliği ve Türkiye ile adı geçen devletler arasındaki geleneksel dostluk, Kahire Konferansı'nın bütün süresince bir kere daha teyyüt etmiştir> Konferansta Sovyetler bulunmadığı halde, Müttefiklerle Türkiye arasındaki münasebetler ileri sürüldükçe Sovyetler Birliği'nin de adının geçmesine tebliğde dikkat çekmiştir.¹⁵⁵

¹⁵³ Koçak, *a.g.e.*, s. 278.

¹⁵⁴ Ulus, 7 Kasım 1943.

¹⁵⁵ Akşam, 12 Aralık 1943.

Times gazetesinin Ankara muhabiri ise Türkiye'nin Kahire'de bir taahhüt altına girmedigini belirtiyor ve şöyle devam ediyordu:

Kahire'de İnönü, Roosevelt, Churchill arasında Sovyetlerin de iştirakiyle yapılan görüşmeler evvela tamamıyla anlaşılmamış olan muhtelif noktaların aydınlatılmasına yaramıştır. Türkiye, Kahire'de muayyen yeni hiçbir taahhüt altına girmemiştir. Bilakis Türk politikasında hiçbir değişiklik olmayacağı müstereken kararlaştırılmıştır.¹⁵⁶

Basında çıkan güvenli sözler, daha çok dışarıya yönelik olmuştur. Akşam gazetesinde yazan Necmeddin Sadak, Müttefiklere şöyle seslenmiştir:

Gazetecilere konuşan Numan Menemencioğlu, bilmediğimiz şeyler öğrendik dostlarımız da bilmedikleri çok şey öğrendiler diyor. Hariciye Vekili karşılıklı menfaatlerin ve imkânların bundan dolayı daha iyi anlaşıldığını da söylemektedir. Hariciye vekilinin ağzından çıkabilecek bugün gibi aydınlık sözlerle katacak bir şey yoktur.¹⁵⁷

Vakit gazetesinde yazan Asım Us, konferansı İnönü'nün kişisel başarısı olarak değerlendirmiştir: "İsmet İnönü, Milli Mücadele'den sonra Lozan'da Türkiye baş mürahası sıfatıyla Türkiye milletine yaptığı büyük hizmeti bu defa Kahire'de Türkiye Cumhur reisi olarak tamamlamıştır."¹⁵⁸

Dünya basını, Kahire Konferansı'ndan sonra Türkiye'nin savaş dışında kalmaktan vazgeçeceğinin, savaşın içinde bulunacağının yorumunu yapmakta adeta yarışır bir duruma girmişlerdir. Almanya'da bir endişe havasının başladığı yaratılmış fakat Türkiye, savaş dışında kalma politikasından vazgeçmemiştir. Tan gazetesinin aktardığına göre France gazetesi: "Savaşa girecek zamanın gelip gelmediğini tetkik ettiğimizi fakat karar vermeyi sonraya bıraktığımızı" yazmaktadır.¹⁵⁹

Savaştan sonra yayınlanan bazı yabancı kaynaklarda, Kahire Konferansı'na ait yorumlar arasında, Türkiye'nin bu toplantıya her ne olursa olsun savaşa girmemek kararı ile gittiği, Müttefikleri oyalamak için vakit kazanmaya çalıştığı, askeri olayları kasıtlı olarak abarttığı tarzında görüşlere rastlanmaktadır. Türkiye, uzadıkça ve

¹⁵⁶ Son Posta, 24 Aralık 1943; Ulus, 24 Aralık 1943.

¹⁵⁷ Akşam, 11 Aralık 1943.

¹⁵⁸ Vakit, 12 Aralık 1943.

¹⁵⁹ Tan, 20 Kasım 1943.

dünyayı kana bulamaya devam ettikçe mevcut problemlere yeni problemler katan bu savaşın mümkün mertebe kısa sürmesini istiyor, zorunlu olmadıkça savaşa girmemeyi amaçlıyordu. Ancak kader birliği yaptığı ve kazanımlarını kendi menfaatlerine uygun gördüğü Birleşmiş Milletler yanında, gerektiği takdirde faydalı bir şekilde ve eşit haklarla savaşa girmeye karşı değildi. O günkü ortamda savaşa girmemiz kesin olarak elde edeceğimiz üç şarta bağlı idi. Şartlar şunlardı: “1- Türk ordusunun asgari savunma ihtiyaçlarının temini. 2- Türkiye’nin Müttefik kuvvetlerle işbirliği planının tespiti. 3- Hazırlıkların ikmal ve harbe girişi ile ilgili siyasi meselelerin müzakeresi için makul bir süre saptanması”.¹⁶⁰

2.4.7. Tahran Konferansı

28 Kasım - 1 Aralık 1943 tarihleri arasında toplanan Tahran Konferansı’nda Churchill, Roosevelt ve Stalin arasındaki görüşmeler Türkiye için büyük öneme sahiptir. Ulus gazetesi, Tahran görüşmeleri ile ilgili olarak şu haberi veriyordu:

Vaşington-Reuter ajansının bildirdiğine göre bu görüşmelerden üç netice beklenilmektedir: 1- Almanlara Nazileri devirmek veya bunun neticelerine katlanmak hakkında bir ultimatoma verilmesi. 2- Almanya üzerine yapılan hava akınlarının şiddetlendirilmesi. 3- Geniş bir şekilde Müttefik çıkarma hareketleri yapılması.¹⁶¹

Konferansta görüşülen en önemli sorun şunlar olmuştur: 1- Sovyetler ikinci cephenin açılmasında ısrar etmişler, bunun sonucu olarak bu cephenin açılması tarihi, 1 Mayıs 1944 olarak tespit edilmiştir. Churchill, ikinci cephenin Balkanlarda açılması fikrini, Sovyetlere de kabul ettirememiştir. 2- İkinci cepheyle ilgili, Türkiye’nin de savaşa katılmasına karar verilmiştir. 3- Savaş sonrası barış düzeni için milletler arası teşkilat kurulması fikri bütün taraflarca kabul edilmiştir. 4- Polonya meselesi söz konusu olmuştur. Bu konferansta zafere doğru gidildikçe görüş ayrılıkları artmıştır.¹⁶²

¹⁶⁰ Menemencioğlu, *a.g.m.*, s. 222.

¹⁶¹ Ulus, 5 Aralık 1943.

¹⁶² Armaoğlu, *20.yy. Siyasi tarihi*, s. 394.

2.5. Türkiye'nin Müttefikler ile İlişkilerini Düzeltme Çabası

1944 yılında Dünya Savaşı'nın gidişatı, her gün biraz daha Mihver devletlerinin aleyhine dönerken Müttefik devletlerin başarıları göze çarpacak hızda geliyordu. Ocak 1944'te Almanların Leningrad ablukası Sovyetlerce yarılmış, Novogorod geri alınmıştır. Hemen arkasından Sovyetler Ukrayna'ya ve Romanya'ya girmişlerdir. Kırım'da ilerlemişler, Odesa'yı işgal etmişler, Mayıs'ta Sivastopol'u Almanlardan geri almışlardır. Haziran'da da Sovyet cephesinin yükünü hafifletecek olan ikinci cepheyi açmak için Müttefik kuvvetlerin Normandiya çıkarması başlamıştır.¹⁶³

İkinci Dünya Savaşı'nın galibi olmayacağını, savaş sonunda ancak yok olanlarla geri kalanlar bulunacağını söyleyen Hitler, nutkunda şunları söylemektedir:

Dört senelik savaştan sonra Almanya, kendi topraklarından arazi vermemiş, ellerindekini geniş ölçüde kaybedenler düşmanlarımız olmuştur. 1943 senesi bize bu harbin en ağır muvaffakiyetsizliklerini getirmiştir. Tek vazifemiz her ne olursa olsun harbi kazanmaktır.¹⁶⁴

Ancak Sovyet ilerlemesi devam etmektedir. Türkiye, Müttefiklerin yanında savaşa girerse Müttefiklerin elde edebileceği kazançları değerlendiren Amerikan askeri gözlemcilerden Binbaşı Fielding Eliot, Türkiye'nin yapabileceği yardımlarla ilgili olarak da şunları yazmaktadır:

Türk toprakları hava akınları ile muhtelif hareketler için bir sıçrama tahtası gibi kullanıldığı takdirde, adalara karşı yapılacak bir hücum son derece kolaylaştırılmış olur. Başka bir yardım da, Ege Denizi'ndeki adalar düşmandan temizlendikten sonra Çanakkale'nin gemilerimize açılmasıdır. Bu sayede de Sovyetlere yapabileceğimiz doğrudan yardımdan başka uzak mesafe İngiliz ve Amerikan hava teşkilleri Sovyet topraklarından havalanmak suretiyle Polonya ve Doğu Almanya'daki sanayi ve demiryolu hedeflerini de bombalayabilirler.¹⁶⁵

1944 yılı Eylül ayı ortalarında Bulgaristan, Sovyet istilasına uğramış, Bulgar kuvvetleri Sovyetlerin emrine girmiştir. Ekimde; Churchill, Stalin'le nüfuz bölgelerini ayırma sorunu üzerinde çalışmalar için Sovyetler Birliği'ne gitmiştir. Aynı ay içinde ABD'nin Pennsylvania eyaletindeki Dumbarton Oaks'ta, Çin'in de katıldığı bir

¹⁶³ Goloğlu, *a.g.e.*, s. 258.

¹⁶⁴ Ulus, 2 Ocak 1944.

¹⁶⁵ Ulus, 12 Nisan 1944.

konferans düzenlenmiştir. 10 Eylül'de sona eren bu konferansta uluslar arası bir güvenlik örgütünün kurulması sorunu ele alınmış, Birleşmiş Milletler Cemiyeti'nin örgüt taslağı hazırlanmıştır.

2.5.1. Almanya ile İlişkilerin Kesilmesi

Haziran 1944'te İngiliz Dışişleri Bakanı Eden, Türklerin Almanlarla ilişkisini kesmesini sağlamak için ABD ile işbirliği içerisine girmiştir. Sovyetler ise Türklerin kayıtsız şartsız savaşa sokulması, yoksa tek başına bırakılması ve savaş sonrası sorunlarda söz sahibi edilmemesi konusu üzerinde durmuştur. Müttefikler öncelikle Almanya'ya yapılan krom sevkiyatının durdurulmasını istemişlerdir. Bu sevkiyatı durdurmadığı takdirde İngiltere ve ABD, Türkiye'ye ekonomik ambargo uygulamasını kararlaştırmışlardır. 1944'ün Nisan ayı ortalarında İngiltere ve ABD, ortak nota ile Türk hükümetinden Almanya'ya krom sevkinin durdurulmasını resmen talep etmişlerse de, Türkiye bu konuda acele etmemiştir. Türkiye üzerinde baskısını arttıran Müttefiklere Menemencioğlu'nun cevabı şu şekilde olmuştur: "Türkiye Mihverle tüm ticaret bağlarını kesmeyi bir lüks telakki eder ve bunu yapamaz." Türkiye, Almanya'ya krom satmama taahhüdünü 26 Mayıs'a kadar ertelemiştir. Menemencioğlu'nun gazetelere verdiği beyanatı Türkiye'nin kromunu önce İngiltere'ye satmayı denediğini fakat İngilizlerin ancak iki yıllık bir kontrat yapılması şartıyla bunu kabul ettikleri şeklinde olmuştur.¹⁶⁶

Menemencioğlu krom sevkiyatının durduracağını açıklamasıyla Papen durumu resmen protesto etmiştir. Türk Heyeti Başkanı Büyükelçi C. Açıkalın ise krom yasağının Müttefik arzusu üzerine olduğunu fakat bundan sonra ekonomik alanda başka taleplerin geçerli olmayacağını, ayrıca bu kararın savaşa girmemek için havayı yumuşatmak ve zaman kazanmak amacıyla olduğunu Papen'e bildirmiştir.

Cumhuriyet'te Nadir Nadi, Türkiye'nin İngiltere'nin ricası üzerine krom sevkiyatını durdurduğunu yazmakta ve şu şekilde devam etmektedir: "Almanya ile aramızdaki alışveriş münasebetleri bu bayların iddia ettiği gibi Müttefiklerimizin düşmanlarına

¹⁶⁶ Deringil, *Denge Oyunu*, s. 235.

yardım olsun diye kurulmuş değildir. Bahis mevzuu olan milli varlık ve kudretimizin devamı idi.”¹⁶⁷

Krom hakkındaki karar her tarafta akisler yapmıştır. Moskova’da Sovyet radyosu sözcüsü bu konu hakkında şunları geçmektedir: “Türk hükümetinin Almanya’ya krom sevkiyatını durdurmak kararı Alman askeri ekonomisine ciddi bir darbedir. Almanların, Müttefiklerin ablukasında tarafsızlar vasıtasıyla gedik açmak hususundaki gayretleri siyasi bakımdan da iflas etmektedir.”¹⁶⁸

Haziran 1944’e gelindiğinde İngiltere ve ABD, Türkiye’den Almanya ile tüm ekonomik ve diplomatik ilişkilerini kesmesini istediler. Bir İngiliz gazetesi olan Spectator bu konuda şöyle yazmaktadır:

Krom ihracının durdurulması, Mihver memleketlerine yapılan bütün ticaretin durdurulmuş olması demek değildir. Britanya ile olan ittifakının kendisini büyük fedakarlıklara maruz bıraktığı da söylenemez. Türkiye’yi düşmanla ticaret yapmaktan caydıracak olursak bu kendisine bir ıstırap vermeyecekti. Zira tarafsızlıktan daha fazla uzaklaştığı takdirde, bu yardımı otomatik olarak iktisadi ablukamızla kesmemiz mümkündür.¹⁶⁹

Cumhuriyet gazetesi, Washington’un bildirdiğine göre Amerika Birleşik Devletleri’nin Ankara Büyükelçisi; Ankara, Moskova, Washington, Londra’da; Türkler, Amerikalılar, İngilizler ve Sovyetler arasında cereyan eden müzakereler 25 Hazirana doğru başlamıştır. Adı verilmeyen bir şahsiyetin bu konu hakkında yaptığı yorum da dikkatte değerdir demek ve şöyle devam etmektedir:

Bir senelik geçmişe bakılırsa Türkiye’nin Müttefiklere daha çok yaklaştığı görülür. Türkiye, başta Almanya’ya gönderilen kromun miktarını yarıya indirmiştir. ikincisi, krom sevkiyatını durdurmuştur. Üçüncü olarak Boğazlar Alman gemilerine kapanmış, dördüncü olarak da Türkiye, harp üzerinde tesiri görülebilecek olan ve Almanya’ya gönderilen her şeyin sevkiyatını yarı yarıya azaltmış. Bundan sonra sıra ticari münasebetlerin kesilmesi olabilir. Sonra siyasi münasebetlere gelecektir. Türklerin, Sovyetlerden hiçbir endişesi yoktur. Sovyetler, hiçbir zaman Türkiye hakkında arazi talebinde bulunmamıştır. Türklerin de hiçbir toprak ihtirasları yoktur.¹⁷⁰

¹⁶⁷ Cumhuriyet, 22 Nisan 1944.

¹⁶⁸ Akşam, 23 Nisan 1944.

¹⁶⁹ Akşam, 14 Mayıs 1944.

¹⁷⁰ Cumhuriyet, 17 Temmuz 1944.

Sovyetler Birliği, Türkiye konusunda özel olarak olumsuz bir tutum almıştır. Stalin, 17 Temmuz 1944'te Churchill'e mesajında çok keskin ifadeler kullanıyordu:

Siz elbette ki hatırlıyorsunuz, biz üçler, Türkiye'nin Almanya'ya karşı harbe girmesini ısrar ettik, bundan bir şey çıkmadı. Biz bu yılın Mayıs ve Haziran ayında yeniden Türk hükümeti ile görüşmeler yaptık, bundan da bir şey çıkmadı. Türkiye'nin yaptığı yarım önlemlere gelince, ben bunların Müttefikler için herhangi bir yararlı yanını görmüyorum. Türk hükümetinin Almanya'ya ilişkin kaçamaklı ve açık olmayan tutumunu olduğu gibi Türkiye'ye bırakalım ve o kendi iradesi ile baş başa kalsın, Türkiye'ye yeni baskı yapmayalım. Bu demektir ki, Almanya ile harbe katılmaktan kaçınmış olan Türkiye'nin, harp sonrası işlerde özel bir hakkı bulunmayacak.¹⁷¹

Bu sözler, Stalin'in gelecekteki Türk - Sovyet ilişkileri hakkındaki görüşlerini açık seçik ortaya koyuyordu. Türk hükümeti, Müttefiklerle ilişkilerin daha da kötüye gitmesini önlemek amacıyla Almanya ile ilişkilerin kesilmesine karar vermiştir.

2 Ağustos 1944'te Türkiye, Almanya ile ilişkilerinin kesildiğini açıklamıştır. Türk hükümeti, Sovyetler Birliği ile aradaki soğukluğu gidermek için onlara yaklaştırmaya çalıştıysa da Sovyetlerin olumsuz görüş ve tutumunun değişmediğini görmüş ve artık Türkiye'nin savaşa girmesini gerek görmedikleri cevabını almıştır. Bu tarihten Yalta Konferansı'nın sonuna kadar da Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında hemen hiçbir temas olmamıştır.¹⁷²

Almanya ile ilişkilerin kesilmesi ile ilgili kararın yankıları dünya basınında geniş yer bulmuştur. Moskova'daki Afi ajansının kanaatine göre:

Türk hükümetinin kararı, Almanya'nın son günlerini yaşadığını ispat etmektedir. Saraçoğlu, bu kararın Türkiye'nin harbe girdiği manasına gelmediğini ve keyfiyetin Almanya'nın takınacağı tavra bağlı olduğunu söylemiştir. Fakat Türk hükümeti, birçok tereddütlerden sonra hadiselerin zoru karşısında bu adımı atmış ve kendisini Müttefiklerle işbirliğine sevk edecek olan yola girmiştir.¹⁷³

Amerikan basını ise Türkiye'nin Almanya ile siyasi ve iktisadi ilişkilerini kesmesinin Nazilerin mağlup olmasında büyük rol oynayacağı görüşünde birleşmektedir. Cumhuriyet gazetesinin aktardığına göre, Amerikan basını şu yorumu

¹⁷¹ Potskhveriya, İkinci Dünya Harbi içinde Sovyet - Türk ilişkileri ile ilgili Sovyet arşiv belgeleri. s. 197.

¹⁷² Gürün, *Türk - Sovyet ilişkileri (1920 - 1953)*, s. 270.

¹⁷³ Cumhuriyet, 6 Ağustos 1944.

yapmaktadır: “Uzun cephelerde Alman ordusu paramparça edilirken Hitlerin büyük gayretlerine rağmen siyasi cephe de parçalanmaktadır. Ankara hükümetinin hareketi Alman milletinin maneviyatına darbe indirmekle kalmayacak, Hitlerin sendelemekte olan kuvvetleri üzerine de tesir edecektir.”¹⁷⁴

Türk - Alman siyasi ve iktisadi münasebetleri kesildikten sonra Avam Kamarası'nda Churchill, Türkiye hakkında şu demeci vermiştir:

Alman kudret ve kuvveti Müttefik darbeleri altında ezilmektedir. Bir taraftan biz İngiliz ve Amerikalıların İtalya ve Fransa'daki iştirak hissemiz, diğer taraftan da Sovyetlerin Karadeniz havalisindeki ilerleyişi sayesinde, öyle hissediyorum ki Türkler harbin başlangıcından beri hiçbir zaman bugünkü kadar emin bir vaziyette bulunmamıştır. Bugün dostlarının bulundukları tarafa iltihakla kendilerini karşı koyamayacakları tehlikelere maruz bırakmış olmayacaklardır. Türkiye'nin Almanya ile olan münasebetlerini kesmiş bulunması Türkiye ile harpten evvel aktolunan ittifak üzerine yeni bir ışık salmaktadır. Almanya veya Bulgaristan'ın Türkiye'ye hücum edip etmeyeceğini hiç kimse kestiremez. Böyle bir hal vukuunda Türkiye ile davamızı birleştirecek ve Alman tehlikesini elimizden geldiği kadar karşılayacağız. Bu mücadeleye giren hiçbir kimse girip de ıstırap çekmeyeceğini beklememelidir. Türk şehirleri bizim burada irkilmeden katlandığımız bombardımanlara maruz kalabilirler.¹⁷⁵

Aralık 1944'te ABD, daha sonra İngiltere ve Sovyetler Birliği, Türkiye'den Japonya ile de ilişkilerini kesmesini talep etmiştir. Türkiye de 3 Ocak 1945 tarihinde Japonya ile siyasi, ekonomik ilişkilerini kesmiştir. Türkiye'nin Japonya ile diplomatik ve iktisadi münasebetlerini kesme kararı Washington'da iyi karşılanmıştır. Roosevelt bu hususta şu beyanatta bulunmuştur:

Karar, bu memleketin Müttefiklerin çabuk zafer kazanmasını arzu ettiğine yeni bir delildir. Münasebetlerin kesilmesi neticesi olarak Japonların Türkiye'deki bütün müesseselerinin kaldırılmasından beri Japon müesseseleri Mihvercilerin Türk topraklarında barınacak son yerlerini teşkil etmekte idi. Bu hareket memnurlukla karşılanmaktadır.

Hariciye Nazırı M. Stettinius da aynı konu hakkında şunları söylemektedir: “Bu karar, Birleşik Amerika hükümeti tarafından yabancı memleketlerde Mihverin

¹⁷⁴ Cumhuriyet, 8 Ağustos 1944.

¹⁷⁵ Ulus, 3 Ağustos 1944.

faaliyetlerini bir adım ve Müttefiklerin Mihveri yenmesi için Türkiye'nin yaptığı müspet bir yardım telakki edilecektir.”¹⁷⁶

2.5.2. Yalta Kararları ve Türk - Sovyet İlişkileri

1945 yılı, Müttefik devletlerinin zaferinin, Mihver devletlerinin de yıkımının yaşandığı bir yıl olmuştur. Türkiye, önce Mihver devletleriyle politik ve ekonomik ilişkilerini kesmiş sonra Boğazları Müttefik devletlerin gemilerine açmış fakat 1945 Şubatının ilk günlerinden itibaren Müttefiklerin Boğazların durumunu yeniden ele alacakları, bu bağlamda Montreux Antlaşması'nı gözden geçirmek isteyecekleri, hatta bu alanda Sovyetlere taviz verecekleri kuşkusu içerisinde olmuştur. Bu kuşkuyu doğuran; Roosevelt, Churchill ve Stalin'in, 4 Şubat 1945'te Kırım'ın Yalta şehrindeki Livadya Sarayı'nda toplanıp çeşitli savaş sonrası düzenlemelerin arasında bu konuyu görüşmüş olmalarıdır. Toplantıda savaşın son durumu ve tutulacak yol gözden geçirilmiştir.¹⁷⁷

Savaş sırası ve sonrasında, iki ülke arasındaki anlaşmazlıklar özellikle Boğazlar üzerinde olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sırasında Boğazlar konusu, Tahran toplantısında da söz konusu olmakla beraber daha belirgin olarak Yalta Konferansı'nda gündeme gelmiştir. 10 Şubat 1945 tarihli toplantıda Stalin, Boğazlar konusundaki Sovyet görüşlerini ortaya koymuştur. Stalin'e göre Montreux Antlaşması eskimiş olup revizyona tabi tutulmalıydı. Montreux, İngiliz - Sovyet ilişkilerinin iyi olmadığı bir zamanda yapılmıştı ve Boğazların statüsü, Sovyetlerin çıkarları dikkate alınarak değiştirilmeliydi. Türkiye'nin Boğazları kullanarak Sovyetlere baskı yapmasına Sovyetler Birliği tahammül edemezdi. Churchill'in önerisi ile Montreux Antlaşması'ndaki değişiklik için Sovyetlerin somut bir öneri getirmesi ve bunun gelecek Dışişleri bakanları toplantısında ele alınması kabul edilmiştir.

Ancak Sovyetler Birliği, Türkiye üzerindeki baskılarını arttırmaya kararlıydı. 19 Mart 1945'te Molotov, Sovyet hükümetinin, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 17 Aralık 1925'te imzalanan ve süresi 7 Kasım 1945'te bitecek olan Türk - Sovyet

¹⁷⁶ Akşam, 5 Ocak 1945.

¹⁷⁷ Goloğlu, *a.g.e.*, s. 297.

antlaşmasının iki tarafta dostluk ilişkilerinin devam ettirilmesi bakımından değerini takdir etmekle beraber, İkinci Dünya Savaşı'ndaki değişikliklerden dolayı bu antlaşmanın yeni şartlara uygun bulunmadığını bildirmiş ve antlaşmanın feshi hususundaki arzusunu, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'e iletmiştir.

Dünya basınında konuyla ilgili yorum ve değerlendirmeler uzun bir süre devam etmiş, Sovyetler Birliği'nde alınan kararın dünyada endişe uyandırdığını yazan Dziennik Polski gazetesi "Boğazlar" başlıklı baş yazısında şöyle demiştir:

Moskova, Türk - Sovyet antlaşmasını feshetmeyi gerekli görmüştür. Bu fesihte hiçbir fevkaladelik yoktur. Çünkü her antlaşma ya uzatılır ya da feshedilir. Ancak bugünkü şartlar altında iki vakıa endişe vericidir: 1- Sovyet hükümeti tarafından bu anın seçilmiş olması. 2- Sovyet basını ve radyosu tarafından girişilmiş olan Türk aleyhtarıyla mücadele.¹⁷⁸

Türkiye'nin 4 Nisan 1945'te Sovyet hükümetine verdiği cevabi notasında şöyle demektedir:

Sovyet Hükümetinin mevcut olan muahede yerine iki tarafın bugünkü menfaatlerine daha uygun ve ciddi tadilatı ihtiva eden diğer bir akit ikamesi hususundaki telkinatını kabul eden Cumhuriyet Hükümeti mezkur hükümete bu maksatla kendisine yapılacak teklifleri büyük bir dikkat ve hayırhahlıkla tetkike amade bulunduğu bildirildi.¹⁷⁹

Türkiye'nin verdiği cevapta, antlaşmanın yenilenmesi için Sovyet Hükümeti'nin yapacağı teklifleri dikkatle incelemeye hazır olduğunu bildirmesi iyi niyetle hareket ettiğini göstermektedir.

"Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne Cevabı" yazısı Asım Us da şöyle değerlendirilmektedir:

Türk - Sovyet münasebetlerinin İkinci Dünya Harbi içinde geçirdiği gelişmeler, bazı anlarda pek iyi görülmemiş ise bunun sebeplerini ararken çok insaflı olunmalıdır. 1925 tarihli Türk - Sovyet dostluk paktının yeni hallere ve şartlara uygun bir hale getirilmesi yolunda Moskova tarafından gösterilen arzuya hükümetimizin verdiği cevap da Türkiye'nin iki memleket arasındaki münasebetler bakımından istikbale ait iyi niyetlerini bir kere daha göstermiştir. Bundan sonra Türk hükümeti Moskova'dan her iki tarafın

¹⁷⁸ Yeni Sabah, 31 Mart 1945.

¹⁷⁹ Akşam; Ulus; Cumhuriyet, 7 Nisan 1945.

bugünkü ve yarınki menfaatlerine daha uygun bir tarzda gelecek teklifleri bekleyecektir.¹⁸⁰

Sovyetler ve Türkiye'nin baş başa konuştukları vakit daima anlaşabileceklerini yazan Yeni Sabah gazetesinin başmakalesinden gelen yazı da ise şöyledir:

Son siyasi muharebeden anlaşılıyor ki Moskova'nın teşebbüsü Türklerle her türlü dostluk bağlarını bozup gevşetmek gayesini değil bilakis yeni hallere daha uygun yeni şartları ihtiva eden yeni bir anlaşma akdini istihdaf etmektedir. Aşağı yukarı yirmi beş senedir, Sovyet Hükümetiyle Türkiye Cumhuriyeti dostane münasebetler içinde olmuş olduklarından Moskova tarafından yapılacak yeni teklif ve telkinlerin bu dostluk çerçevesi içinde olacağından şüphe edilemez. Sovyetlerin harp boyunca kovaladığı siyaset komşu memleketlerde kendisine düşman olabilecek hükümet ve idarelerin yerleşmesine göz yummamaktadır.¹⁸¹

Cumhuriyet'te yazan Nadir Nadi, "Türk - Sovyet Dostluğunun Yarını" başlıklı yazısında, Türk - Sovyet dostluğunda bir değişiklik olmadığını anlatmakta ve şöyle devam etmektedir:

Büyük Kuzey komşumuz tarafından devletimize karşı güdülen politikanın temel çizgileri içinde kötü bir niyet aramaya yer yoktur. Altı yıldır, dünyanın gözü önünde gelişen Türk politikası ise Sovyet dostluğunu, şaşmaz prensiplerden biri olarak ilk gününden beri açıkça ilan etmiştir. 1925 yılına kıyasla dünya şartları şüphesiz çok değişmiştir. Yeni dünya şartlarının gerektirdiği prensipler üzerinde iki devlet münasebetlerini, eşit haklara ve müşterek menfaatlere dayanarak yürütebilecek her yeni fikri, Türk - Sovyet dostluğu uğrunda harcanması iyi niyetli bir gayret olarak karşılarız.¹⁸²

2.5.3. Almanya ve Japonya'ya Savaş İlan Edilmesi

Yalta'da alınan karara göre, Nisan ayı sonunda San Francisco'da toplanacak Birleşmiş Milletler Konferansı'na kurucu üye olarak katılacak devletlerin Mihver devletlerine savaş ilan etmiş olması şart koşulmuştu. Bu kararın Türkiye bakımından anlamı, bu konferansa katılabilmek için Almanya'ya ve Japonya'ya karşı savaş ilan etmesi gerektiği idi.

¹⁸⁰ Vakıf, 8 Nisan 1945.

¹⁸¹ Yeni Sabah, 8 Nisan 1945.

¹⁸² Cumhuriyet, 9 Nisan 1945.

ABD ve İngiltere, Türkiye'ye Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmesini isteyen bir nota vermişlerdir. TBMM, 23 Şubat'ta CHP Meclis Grubu toplantısından hemen sonra olağanüstü toplantıya çağırılmıştır. Hariciye Vekili Hasan Saka yaptığı konuşmada, Yalta Konferansı sonucunda Birleşmiş Milletler Beyannamesi'ne katılmak için Müttefiklerin isteği üzerine savaş ilan edilmesini istediklerini belirtmiştir. Sonuç olarak TBMM, Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etme ve 1 Ocak 1942 tarihli Birleşmiş Milletler Beyannamesi'ne katılma kararı almıştır.

Türk basınında ertesi gün gazetelerin ilk sayfasında aynı yazı geçmiştir: "Büyük Millet Meclisi'nin dünkü toplantısında, 401 üyenin oybirliğiyle Almanya ve Japonya'ya harp ilan ettik, verilen kararla biz de Birleşmiş Milletler topluluğuna iştirak ettik, San Francisco Konferansı'na Türk heyeti de iştirak edecek."¹⁸³

Savaş ilanımız yabancı basında büyük yankı uyandırmıştır. Bir Rumen gazetesi Türkiye'nin kararını şöyle değerlendirmektedir:

Türkiye, Berlin veya Viyana üzerine yürümek için değil San Francisco'ya gitmek için harbe girmiştir. Bu bakımdan, onun Birleşmiş Milletlere katılması, gayet iyi olmuştur. Türk diplomasisi, Milletler Cemiyeti içinde evvelce Cenevre'de oynamış olduğu muvazene temin edici role devam edebilir. Türkiye'nin barış eserine iştiraki faydalı olacaktır.¹⁸⁴

Savaş ilan edilen bu dönem içinde Türkiye, Sovyetler Birliği ile ilişkilerinin dostane olmasına özen göstermiştir. Büyük Millet Meclisi toplantısında Mihver'e savaş ilan ettiren gerekçeleri açıklayarak Türk - Sovyet dostluğunun olumlu yönde gelişmekte olduğunu söyleyen Şemsettin Günaltay söylevinde şunları ifade etmiştir:

"Bu devletin kuruluşunda dış politikasına temel olan ana fikirlerden birisi de Türk - Sovyet dostluğudur. Cumhuriyet Türkiye'si bu beş sene içerisinde büyük komşumuz Sovyet devletinin en çetin günlerinde, en kara imtihanları verdiği günler içinde bu ana fikre sadık kalmıştık. Milli Şef İnönü, her hareketimizde, her hadise bu büyük ve kıdemli dostu karşı vefalı olmamızı ve buna dikkat etmemizi tavsiye etmiştir. Biz de harici politikamızda bu ana fikir ve direktifi dikkatimizin başında bulundurarak öyle hareket ettik."¹⁸⁵

¹⁸³ Akşam, Ulus, Vakıf, 24 Şubat 1945.

¹⁸⁴ Cumhuriyet, 4 Mart 1945.

¹⁸⁵ Akşam, 24 Şubat 1945.

2.5.4. Türk - Sovyet İlişkilerinin Düzeltilmesi Yolunda Girişimler ve Artan Sovyet Baskısı

1944 sonbaharına gelindiğinde, Sovyet orduları bir yandan Polonya topraklarından Almanya'ya yaklaşmış, diğer yandan Balkanlar'da Romanya, Bulgaristan, Yugoslavya topraklarına girmiştir. Sovyetlerin bu hızlı yayılması Türkiye'yi endişelendirmiştir. Hüseyin Cahit Yalçın, "Türkiye'de Endişe, Sükun ve İtimat" başlıklı yazısıyla bu konuda şunları söylemiştir:

Sovyet orduları Bulgar hudutlarını aştılar. Bulgar kuvvetleri ile birleşerek Yugoslavya ve Yunanistan üzerine yürümeye başladılar. Sovyetlerin Balkanlara bu tarzda girmesi, Türkiye için bir endişe teşkil ediyor mu? Türkiye ile Sovyetler arasında dostane ilişki vardır. Fakat Sovyet gazetelerine ve radyolarına bakılırsa, Sovyetler Birliği'ni Türkiye'nin dahili işlerine karışır, bunlardan şikayet eder, Türk devlet adamlarına rastgele atıp tutar bir halde buluruz. Buna bakarak bir hüküm vermek icap ederse, Sovyetler Birliği, Türkiye aleyhinde harekete geçmek için bahaneler hazırlıyor ve fırsat bekliyor denebilir.¹⁸⁶

Türk hükümeti, Sovyetler Birliği ile ilişkileri yumuşatmak amacı ile somut adımlar atmıştı. Nisan ayında krom sevkiyatını durdurmuş, Haziran'da Alman gemilerinin Boğazlardan geçişleri yasaklanmış, Alman yanlısı olmakla eleştirilen Numan Menemecioğlu istifa etmiş, Ağustos'ta Almanya ile ilişkiler tamamen kesilmiş, Turancılar tutuklanmıştı.¹⁸⁷ Fakat bunlar, Sovyetler tarafından pek de yeterli görülmemiştir.

Nitekim 7 Haziran 1945'te Moskova Büyükelçisi Selim Sarper, Molotov'la görüşmüştür. Bu görüşme sırasında Sarper'e 1925 tarihli dostluk paktının yenilenmesi için iki koşul öne süren sözlü bir nota verilmiştir. Notada, Doğu sınırında bazı düzeltmeler yapılması ve Montreux Antlaşması'nın Sovyetleri daha fazla söz sahibi kılacak şekilde revizyona tabi tutulması istenmekteydi.

7 Mayıs 1945'te Almanya kayıtsız şartsız teslim oldu. Üç büyükler, Avrupa sorunlarını ve henüz devam etmekte olan Uzak Doğu savaşını ele almak üzere, 17 Temmuz 1945'te Potsdam'da toplandılar. Potsdam Konferansı'nda Almanya'nın

¹⁸⁶ Tanin, 15 Eylül 1944.

¹⁸⁷ Koçak, *a.g.e.*, s. 321.

nasıl yönetileceği, Avusturya'nın işgali, Polonya'nın doğu sınırı, Sovyetler Birliği'nin Balkanlara sarkması ve Uzak Doğu savaşı konuşulurken Boğazlar konusu da kapsamlı şekilde ele alındı.¹⁸⁸ Sovyet yönetiminin Haziran'da Selim Sarper'e verilen sözlü notadaki taleplerini sürdürdüğü görüldü.

Konferansın ilk gününden itibaren Sovyetler, eski İtalyan sömürgelerinden biri üzerinde vesayete sahip olmak istediklerini bildirdi. Bu, Sovyetlerin Akdeniz'e yerleşmek istediklerini açıkça göstermekte idi. Bunun üzerine Churchill, Boğazlar sorununu açarak son Sovyet taleplerinin, Bulgaristan'a Sovyet kıtalarının yığılmasının ve Sovyet basınının Türkiye'ye karşı saldırılarının bu ülkeyi korkuya sevk ettiğini, Sovyetlerin Boğazlar sorununa Türkiye ile baş başa kalarak halletmeye çalışmasını onaylamadığını belirtti.

Molotov ise cevabında Türkiye'nin kendisinin Sovyetler Birliği ile bir ittifak için bir teşebbüse geçtiğini, Sovyetlerin bazı şartlar ileri sürdüğünü bildirdi. Konferans esnasında Stalin de, Molotov'un ileri sürdüğü iddia ve talepleri aynen tekrarladı. Buna karşın İngiltere ve ABD, Sovyet ticaret ve savaş gemilerine savaşta olsun barışta olsun, Boğazlarda tam bir geçiş serbestisi tanınmasını ve bu serbestinin üç büyük devletle diğer ilgili devletler tarafından garanti altına alınmasını önerdiler. İngiltere ve ABD'ye göre böyle bir garanti karşısında, Sovyetlerin Boğazlarda üs istemesine gerek yoktu.¹⁸⁹

Potsdam Konferansı'nda, Sovyetler Birliği ile diğer iki Müttefik arasındaki görüş ayrılığı gayet açık bir şekilde ortaya çıkmıştı. Bu konferansta pek çok konu ele alınmış olmasına rağmen, bunların hemen hiçbirinde anlaşmaya varılamamıştır. Konferansa başkanlık eden ABD Başkanı Truman anılarında, Potsdam'a başlıca iki nedenle gittiğini söylemiştir: Sovyetlerin Japonya'ya karşı savaşa girmesini teyit ettirmek, Sovyetlerden ilerde Batı'nın karşılaşacağı sorunlara yaklaşımı hakkında bilgi edinmek.

Konferansa katılan Amerika Dışişleri Bakanı J.Byrnes de anılarında Sovyetler Birliği'nin Boğazlar hakkındaki görüşlerini gerçekçi bulmamaktadır. Çünkü ona

¹⁸⁸ Bilge, *a.g.e.*, s. 280.

¹⁸⁹ Armaoğlu, *İkinci Dünya Harbinde Türkiye*. s. 177 - 178.

göre de Sovyetler, komşusunun bu bölgesini yüz yıldır ele geçirmek istemekteydi, bu bölgenin tahkiminin yüz yıl önce büyük bir askeri değeri vardı, bugün ise Boğazların tahkimi tam bir hava üstünlüğü olmadıkça değerli değildi. Truman, Avrupa'da savaşların yeniden çıkmasını önleyemedikleri için gemilerin geçişlerine konulan engellerin kaldırılması görüşünü savundu, iç su yollarında serbest geçişi öngören öneriler sundu. Ancak Stalin bu önerileri tartışmak bile istemedi. Byrnes anılarının sonunda Sovyetlerin ne aradığı sorusunu yanıtlarken, Stalin'in Potsdam'da Sovyetler Birliği'nin Boğazlara ilgisinin devam ettiğini, bu yüzden de bölgede kara ve deniz üssü kurma hakkını elde etmeye çalıştığını hatırlatarak, boğazlardan serbest geçişinin ortak bir güvence altında sağlanması mümkün olmadı.¹⁹⁰

Akşam gazetesi, Boğazlara ilişkin olarak bir Sovyet gazetesinde yer alan makaleye yer vermiştir. Paris'te çıkan ve Sovyet sefaretiyle yakından ilişkisi bulunan "Rus Haberleri" isimli Sovyet gazetesi, Potsdam Konferansı'nda Almanya sorunundan başka diğer bazı konuların da görüşüleceğini yazıyor ve şöyle devam ediyordu:

Sovyetler Birliği'ni üç mesele alakadar etmektedir. 1- Uzak Şark 2- Yakın Şark, 3- Uluslar arası hava nakliyatı. Boğazlar meselesi, Sovyetler Birliği için hayati bir ehemmiyete haizdir. Sovyetler gemilerini bir denizden öbür denize serbestçe göndermek, Çanakkale boğazından girip çıkmak ve Boğazları Türkiye ile beraber müdafaa etmek isteyecek, Boğazlar açmak ya da kapamak vaziyeti de budur. Boğazların rejimi Montreux Antlaşması ile tanzim edilmiştir. Garip bir tesadüf eseri olarak Montreux Antlaşması dokuzuncu yılını doldurmaktadır.¹⁹¹

Necmeddin Sadak, 4 Ağustos 1945'teki yazısında, Berlin Konferansı'nın vardığı sonucun bütün eksiklerine rağmen küçümsenemeyeceğini anlatmış ve şöyle devam etmiştir:

Üçler Konferansında sulhe ve anlaşmaya doğru atılan adımları küçümsemek insafsızlık olur. Konferansta ehemmiyetli kararlar verildiğini bildiren tebliğ üç şefin arasındaki bağların tasfiyesini mümkün kılıyor ve anlayış sahasını genişletmiş olan bu konferanstan adaletli ve sürekli bir sulhun kurulmasını sağlayacak güvenle ayrıldıklarını belirtiyor. Sulhun

¹⁹⁰ Bilge, a.g.e., s. 291.

¹⁹¹ Akşam, 20 Temmuz 1945.

kurulması için gereken hazırlık çalışmalarına devam etmek ve kendisine verilecek başka meselelerle de uğraşmak üzere beş devlet Dış bakanlardan bir meclis yapıldığını ilk karar olarak ilan ediyor.¹⁹²

Sadak 6 Ağustos'taki yazısıyla da: "Berlin Konferansı, Alman ganimetinde büyük payı Sovyetler Birliği'ne ayırmıştır. Burada şaşılacak bir şey yoktur çünkü Alman orduları Sovyetleri baştan başa yakıp yıkmışlardır. Müttefiklerden hiçbirisi, Sovyetler Birliği kadar zarara uğramamıştır."¹⁹³ demekte ve bunun bir Sovyet zaferi olabileceğini söylemektedir.

Ulus'ta yazan Mümtaz Faik Fenik şu yorumu yapmaktadır:

Konferans, sadece Almanya'nın gelecek idaresi, Almanya'nın vereceği tazminat işi hakkında bazı kararlara varmıştır. Bu kararların hepsinin de sarıh olmadığı ve ileride bazı ayrıntılar üzerinde yeniden konuşmalar olacağı muhakkaktır. Herhalde Potsdam Konferansı Yalta Konferansı'ndan daha dar bir çerçeve içinde çalışmıştır. Bunda ne konferansta Roosevelt'in yerine Truman'ın bulunmasının ne de İngiltere'deki seçimler neticesinin fazla bir tesiri olduğu iddia edilebilir. Belki de üç Müttefik şimdilik dünya durumunun daha çok gelişmesini beklemeyi muvaffak gördüklerinden birçok işlerin hallini geriye bırakmayı tercih etmişlerdir.¹⁹⁴

Konferansta alınan kararlar ve tartışılan konular Avrupa'nın siyasi, sosyal ve askeri geleceğinin belirlenmesinde önemli rol oynamış ve yapılacak barış anlaşmalarının temel koşullarını da belirlemiştir. Potsdam Konferansı, üç büyük Müttefik devletin, İkinci Dünya Savaşı'nda yaptıkları son büyük konferans olmuştur. Konferans, bu devletler arasındaki anlaşmazlığı arttırmış ve dünya başlıca iki nüfuz alanına veya iki bloğa ayrılma dönemine girmeye başlamıştır.

Üç büyük ülke liderleri, ülkelerinin Boğazların gelecekteki durumu hakkındaki görüşlerini ayrı ayrı Türkiye'ye bildirmeye karar vermişlerdir. Potsdam Konferansı, 2 Ağustos 1945'te kapanmıştır. 14 Ağustos 1945'te ise Japonya da kayıtsız şartsız teslim olmuş, İkinci Dünya Savaşı sona ermiştir.

İsmet İnönü Sovyetlerin tutumuyla ilgili olarak 8 Kasım 1945'teki nutkunda şöyle demektedir: "a) Türk - Alman ademi tecavüz paktı, vaktiyle övülmüş şimdi

¹⁹² Ayın Tarihi, sayı: 141, (1 - 31 Ağustos 1945), s. 126.

¹⁹³ Ayın Tarihi, sayı: 141, s. 130.

¹⁹⁴ Ayın Tarihi, sayı: 141, s. 127.

beğenilmiyor. b) Almanlar, Rusya'nın derinlerine Volga boylarına doğru ilerlerken Sovyet - Türk sınırına kuvvet toplayarak Sovyetlere sıkıntı verdiğimizden şikayet ediliyor. c) Almanlara harp ilan etmemiz de beğenilmiyor. d) Boğazlardan Sovyetlere yollanacak yardım gemilerinin geçmesine bizim mani olduğumuz iddia ediliyor, Almanya'ya Japonya'ya harp ilan etmemizin bir değeri olmadığı iddia ediliyor.”¹⁹⁵

Türkiye, Sovyet tepkisini yumuşatmak için ek önlemler almıştır. Nazilerle işgal sırasında işbirliği yaptığı iddia edilen Mihver devletleri vatandaşlarına giriş izni verilmediğinden 19 Eylül günü, 9 Eylül'de Türkiye'ye sığınan Bulgaristan İçişleri eski bakanı Gabrovski, Bulgaristan'a iade edilmiştir. Sovyet talebi üzerine, savaş ve işgal sırasında Alman ordusuna girip savaştıkları ve Nazilerle işbirliği yaptığı iddia edilen Türk kökenli olup da Türkiye'ye mülteci olarak kaçıp gelen Sovyet vatandaşları, Sovyetler Birliği'ne iade edilmişlerdir.¹⁹⁶

¹⁹⁵ Okçu, a.g.e., s. 191- 192.

¹⁹⁶ Koçak, a.g.e., s. 322.

3. BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDAN SONRA TÜRK BASININDA TÜRK - SOVYET İLİŞKİSİ

3.1. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den Toprak Talepleri

İkinci Dünya Savaşı sonunda sorunları ve durumları değişmiş üç büyük güç vardır, bunlar:

- 1- Amerika Bileşik Devletleri: Savaş yıllarında görülmemiş gelişme sağlayan Amerikan kapitalizmi, dünyayı tek bir pazar haline getirmeye yetecek gücü elde etmiştir.
- 2- Sovyetler Birliği: İkinci Dünya Savaşı boyunca, Sovyetlerin Alman işgaline giren Avrupa toprakları büyük tahribata uğramıştı. İnsan gücünün ve sanayi alt yapısının büyük bölümünü kaybetmişti. Sovyetlerin savaş sonrasındaki tek hedefi, kapitalizmi elden geldiği kadar ötede tutarak bir an önce yaralarını sarmaktır. Roosevelt'in ölümünden sonra yerine geçen ABD yöneticilerine karşı güvensiz olan Stalin, bir yandan Doğu ve Orta Avrupa ülkelerinde sosyalist ve komünist güçleri çeşitli yollardan iktidara getirmeye uğraşırken, bir yandan da Churchill'in Truman'a 12 Mayıs 1945'te yazdığı mektupta bildirdiği gibi, dış etkilerden uzaklaşmak için sınırlarının önüne adeta onu kapitalist bloktan tamamen ayıran bir demir perde çekmişti. Bu süreçte Birleşmiş Milletlerin kuruluşu ve diğer uluslar arası sorunlarda Sovyetler Birliği Batı ile işbirliği yapmaya devam etmiştir. Ancak Avrupa'daki muazzam askeri gücünü savaştan sonra terhis etmeyerek, dengeleri kendi yararına değiştirme çabası içine girmiştir.
- 3- Batı Avrupa: Almanya ve İtalya, İkinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkarken İngiltere de savaş kayıpları ve sosyal dalgalanmalar sonucunda önemli kayıplara uğramıştır. Bunun sonucu olarak da İngiliz halkı devrimci nitelikte değişiklikler vadeden İşçi Partisi'ni meclisin en büyük partisi durumuna getirmiştir. İngiltere, yeni koşullar altında üzerinde güneş batmayan sömürge

imparatorluğunu terk etmesinin zorunlu olduğunu değerlendirmiştir. Bunun sonucunda İngiltere geleneksel sömürgecilik düzeninden vazgeçmiş ve eski sömürge topraklarını Commonwealth adı altında örgütleyerek bunlara bağımsızlıklarını vermiştir. Sömürge imparatorluklarının sarsıntısı İngiltere'nin yanı sıra Fransa, Hollanda, Belçika, Portekiz ve İspanya'da da kendisini göstermiştir. Kazanan tarafta yer almakla birlikte, savaş boyunca toprakları işgal altında kalan ve hem maddi gücünden hem uluslar arası saygınlığından büyük kayba uğramış olan Fransa'nın durumu, İngiltere'den daha kötüdür. Kısacası Batı Avrupa, savaştan sonra ABD ve Sovyetler Birliği'nin oluşturduğu güç odakları karşısında kendi gücüyle ayakta durabilecek bağımsız bir aktör olma niteliğini yitirmiştir.¹⁹⁷

İkinci Dünya Savaşı bitmiş, Birleşmiş Milletler Antlaşması imzalanmış ama Sovyetler Birliği, Türkiye üzerindeki isteklerinden bir türlü vazgeçmemiştir. İsmet İnönü önderliğindeki Türkiye, Sovyetlere yönelik olarak ılımlı bir politika yürütmesine rağmen, Sovyetlerin tehditkar politikasını değiştirmeyi başaramamıştır. İkinci Dünya Savaşı başından beri Türkiye aleyhinde birtakım girişimlerde bulunan Sovyetler Birliği, Türkiye'ye karşı her fırsatta isteklerini dile getirmekten, baskı yapmaktan çekinmemektedir.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Yalta Konferansı'nda Stalin, Türkiye'den bazı doğu vilayetlerini ve Sovyet çıkarlarına aykırı bir statüde bulunduğunu iddia ettiği ile Boğazlarda kendisine üs verilmesini istediği şeklinde yorumlanan taleplerde bulunmuştur. Amerikan ve İngiliz liderleri Sovyetlerin taleplerine karşı çıkmışlar ancak Boğazlar statüsünün yeniden gözden geçirebileceğini ve bu husustaki görüşlerini de ayrıca bildireceklerini söylemişlerdir. Ne var ki Sovyetler daha fazla sabredememiş ve Yalta Konferansı'nın ardından 1925 tarihli Türk - Sovyet Saldırmazlık ve Tarafsızlık Antlaşması'nı tek yanlı olarak feshettiklerini ilan ederek Türkiye hakkındaki emellerini açık bir şekilde ortaya koymuşlardır.

1946 yılı, Sovyet tehdidinin daha da arttığı bir yıl olmuştur. Potsdam Konferansı'nda üç büyüklerin görüşlerinin ayrı ayrı Türkiye'ye bildirecekleri kararı

¹⁹⁷ Halil, *a.g.e.*, s. 79 - 80.

alınmıştır. İlk olarak ABD, 2 Kasım 1945 tarihli notasıyla görüşünü bildirmiştir. Bu notada, dünya şartlarının değişmiş olması itibarıyla Montreux Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesi esasları şu şekilde ortaya koyulmuştur:

- 1- Boğazlar, her zaman bütün milletlerin ticaret gemilerine açık bulundurulmalıdır.
- 2- Boğazlar, Karadeniz'de sahili bulunan bütün devletlerin savaş gemilerine her zaman açık bulundurulmalıdır.
- 3- Karadeniz'de sahili bulunmayan savaş devletlerin barış zamanında mahdut bir tonaj müstesna olmak üzere savaş gemilerinin Boğazlardan geçmemeleri gereklidir.
- 4- Montreux Antlaşması'nı modern bir şekle koymak üzere Birleşmiş Milletler örgütü "Milletler Cemiyeti" kelimesinin ikamesi gibi bazı değişiklikler yapılmalıdır.¹⁹⁸

Buna benzer bir İngiliz görüşü ise 21 Kasım 1945'te Türkiye'ye bildirilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ilk döneminde Sovyetler Birliği donanması yeterince güçlü değildi. Sovyetler Birliği'nin Boğazlarla ilgilenmesi kendi açısından bir güvenlik sorunu olarak algılanabilirdi. Yani bu dönemlerde Sovyetler Birliği, Boğazların açık olmasını ve Akdeniz'e çıkmayı değil, Boğazların Karadeniz'e sahildar olmayan ülkelerin savaş gemilerine kapalı olmasını ABD, İngiltere gibi ülkelerin donanmalarının Karadeniz'e geçmesinin önlenmesini istemekteydi.

Boğazların statüsü konusunda Müttefikler arasındaki görüş ayrılıkları yabancı basında da kendini göstermiştir. Newyork radyosu Amerikan - Sovyet anlaşmazlıklarını iki noktada toplamıştır:

- 1- Sovyetler, Amerikan hükümetinden dört maddelik bir programla Boğazların kontrolünün genişletilmesini istemiştir. Bu program, Türk hükümetine de bildirilmiştir. Bu plan, Sovyetlerin daha önce dile getirmiş oldukları Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayan bu hayati geçit üzerinde üs temin etmek arzularını tatmin etmemektedir.

¹⁹⁸ Tanin, 9 Kasım 1945.

2- Sovyetler ile Türkiye arasında uzun senelerden beri devam eden bir Sovyet - Türk bitarafılık ve dostluk antlaşması, Sovyetlerin isteği üzerine nihayete erdirilmiştir.¹⁹⁹

Sovyet isteklerinin Türk kamuoyunda duyulması büyük heyecan ve endişe uyandırmıştır. Bir taraftan Türk basını, Türkiye'nin haklarını savunan yazılar yayınlarken diğer taraftan TBMM'de Türkiye'nin egemenlik hakları üzerinde konuşmalar yapılmıştır. Dışişleri Bakanlığı bütçesinin görüşüldüğü sırada General Kazım Karabekir söz alarak şunları söylemiştir:

Yabancı basından aldığımız bilgi doğru ise Sovyetler Birliği'nin bizden istekleri varmış. Bütün dünya bilsin ki Boğazlar Türk milletinin Boğazı Kars yaylası da belkemiğidir. Dost kalmak her iki devletin menfaatinedir. Fakat Türkiye ile Sovyetler dost kalmazsa bu, herkes için büyük zarardır.

Kazım Karabekir'den sonra söz alan Dışişleri Bakanı Hasan Saka ise şöyle konuşmuştur: “Biz bütün devletlerle dost yaşamak istiyoruz. Kimseden bir şey istemeyen ve kimseye bir şey vermeyecek olan milli politikamızı, takip edeceğiz. Sovyetlerin, Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'ndaki tavrı bile bizdeki dostluğu azaltmış değildir. Bu dostluğu kuvvetlendirmeye hazırız.”²⁰⁰

21 Aralık 1945'te Moskova basını, bir Gürcü profesörün mektubunu yayımladı. Mektuba göre; Ardahan, Artvin, Oltu, Tortum, İspir, Bayburt, Gümüşhane, Trabzon ve Giresun bölgelerini içine alan Doğu Anadolu topraklarının Gürcistan topraklarından olması nedeniyle Gürcistan S. S. Cumhuriyeti'ne iadesi gerekli idi. Kişisel görüşmüş gibi görünen bu iddialar Sovyetler Birliği'nin yarı resmi “Kızıl Donanma” dergisinde yer almıştı. Dolayısıyla belli ki Sovyetler, Sovyet vatandaşlarının ağızından toprak istekleri ileri sürüyordu.

Şükrü Saraçoğlu basına verdiği demecinde, Doğu illerimizin son yetmiş yıllık tarihini kısaca hatırlattıktan sonra bu toprakları üzerindeki Misak-ı Milli çerçevesinde tartışma kabul etmez olan egemenlik hakkımızı ortaya koymuştur.

¹⁹⁹ Tanin, 12 Kasım 1945.

²⁰⁰ Cumhuriyet, 21 Aralık 1945.

“Profesörlere Cevabımız” başlığıyla yazan Nadir Nadi, Saraçoğlu’nun bu sözlerini destekleyerek şöyle demektedir:

Sayın Başbakan bizi en az tanıyan dünya çevrelerine de açıkça gösteriyor ki ortalığı gürültüye boğmak isteyen iki Gürcü profesörü, yazılarında, objektif tarih metoduna bağlı kalmaktan ziyade Nazilerin metodunu tercümeyle çalışmışlardır. İki imzalı makale Pravda ve İzvestiada dört sütun üzerine basıldı. Moskova radyosu, aslı faslı bir şeymiş gibi uzun uzun Gürcü iddialarından bahsetti. Bunlara karşı susmak, başka şeylere yorumlanabilir. Okuması yazması olan hatta olmayan her insanın tabii sayacağı iptidai bilgiler üzerinde durmaya lüzum görmemiz bundandır.²⁰¹

Necmeddin Sadak, “Bir Türkiye Meselesi Yoktur, Olamaz” başlığıyla Türk - Sovyet ilişkilerine farklı bir yorum getirmiştir:

Aramızdaki Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması sona erdiğinden beri Sovyetler ile münasebetlerimiz gerginleşmiştir. Sovyetler Birliği’nin yeni bir anlaşma imzalamak için Doğu illerini ve Boğalara üs almayı şart koşması, sonra da Moskova radyosunda ve Sovyet emri altındaki Bükreş, Sofya, Belgrat radyolarında Türkiye hakkında propagandalara girişilmesi, bu da yetmiyormuş gibi Gürcü hocalara yazdırılan toprak iddialarının resmi ajanslar ve radyolar ağzından yayımlanmaması iki komşu memleket arasındaki münasebetleri gitgide daha çok bozdu. Türkiye, aynı düşmanlarla harp halinde ve Birleşmiş Milletler safındadır. Kimseden ne alacağı ne de vereceği olmadığı için konferanslarda konuşulacak meselesi yoktur.²⁰²

Son Telgraf’ta yazan Etem İzzet Benice ise şu değerlendirmeyi yapmıştır:

Sovyetler Birliği’nin çıkardığı bir Türkiye meselesi vardır. Bu mesele, iki safhadadır: Montrö Muahedenamesi hükümlerinin tadil edilmesi isteği ve Türkiye’den Sovyetlerin vasıtalı ve vasıtasız şekilde toprak istekleri. Birinci noktada bu husustaki görüşümüz muhtelif vesilelerle aydınlatılmıştır. Fakat ikinci nokta yani Türkiye’den toprak istenmesi, Montrö hükümlerinin değiştirilmesi ve Türkiye - Sovyetler - Müttefikler ve ilgililer arası bir pazarlık konusu değildir. Türkiye’ye karşı Moskov Çarlarının istila planlarını hortlatan ve Rus emperyalizmini göz önüne çıkartan bir meseledir.²⁰³

Moskova basınında Kars ve Ardahan sorunu önemli bir yer tutmuştur. Her geçen gün bu sorun daha da büyümektedir. Sovyet radyo ve basınının şiddetli saldırıları

²⁰¹ Aydın Tarihi, sayı: 146, (1 - 31 Ocak 1946), s. 41 - 42.

²⁰² Aydın Tarihi, sayı: 146, s. 40.

²⁰³ Son Telgraf, 2 Ocak 1946.

ve buna karşı Türk basınında gösterilen tepki, Türk - Sovyet ilişkilerini çok gergin bir hale getirmiştir. Vakit gazetesi, tarih bilmeyen Rus tarihçilerinin türediğini yazmış ve şöyle değerlendirmiştir:

Sovyet profesörü V. Kuvostof, Kars ve Ardahan bölgelerine dair Türkiye tarafından ileri sürülen bu yerlerde Ermenilerin bulunmadığı deliline eski Ermenilere ne oldu sorusunu sormuştur. Yine, Başbakanın son nutuklarından birinde hudut bölgeleri hakkındaki Sovyet taleplerinin doğru olmayan tarihi istihbarata dayandığı şeklindeki sözlerine atıfta bulunarak, Türk Başbakanının tarihi çok iyi bilmediği anlaşıyor demiştir. Türk Başbakanı Türkiye'nin 1918'de, Sovyetler Birliği'nin zayıf olduğu bir zamanda bütün bu bölgeleri kendisine terk etmeye bizi mecbur etmiş olduğunu unutuyor şeklinde bir ifade kullanmıştır.

Bu yazılanlarla Rus tarihçisinin tarihi bilmediği ortaya koyulmak istenmiştir. Bir kere söz konusu topraklar, Rus Çarlığının kuvvetli zamanlarında Osmanlı Devleti'nden alınmış ve Türkiye'nin zayıf zamanlarında Sovyetlerle imzalanan bir muahede ile Türkiye'ye iade edilmiştir. Kars ve Ardahan bölgesinde vaktiyle Ermeni olup olmadığı meselesine gelince, bunun hesabı geçen umumi savaştan sonra Lozan Konferansı'nda bütün dünyaya verilmiş ve bu mesele de tarihe karışmıştır.²⁰⁴

Ermenistan S. S. C. Komünist Partisi Genel Sekreteri'nin iddiasına göre ise, Kars ve Ardahan'ı cebren almışız ve Sovyet Ermenistan'ına iade etmeliymişiz. Sekreter Arutinef, bir seçim toplantısında söz alarak Yunanistan'da, İran'da, Fransa'da ve diğer memleketlerde oturan on binlerce Ermeni'nin Sovyet Ermenistan'ında yerleşmek talebinde bulunduklarını bildirmiştir. Ermeniler için bahis konusu olan meselenin Türkiye tarafına cebren kaybedilmiş olan toprakların Sovyet Ermenistan'ına iadesi olduğunu iddia etmiştir.²⁰⁵

Türkiye Basın ve Yayın Genel Müdürü Nedim Veysel İlkin, Montreux Antlaşması'nın değiştirilmesi konusunda kendisine soru soran Britanova muhabirine verdiği cevapta, Ermeni sorununa değinmiştir:

Türkiye, Ermenilerin Rus olarak telakki edilmeyi istemediklerine dair kati delillere sahip bulunduğunu söylemiştir. Bu Ermeniler, iyi birer Türk vatandaşlarıdır. Ermenilere, Sovyet topraklarına gitmek imkanı verildiği ve

²⁰⁴ Vakit, 4 Şubat 1946.

²⁰⁵ Vakit, 7 Şubat 1946.

hatta Türk Hükümetinin kendilerine bu yolda kolaylıklar göstermiş olduğu halde hiçbir Ermeni bundan istifade etmek istememiştir.²⁰⁶

Sovyet istekleri, İngiliz basınında da büyük yankı uyandırmıştır. İngiliz basınından sağcı Daily Mail gazetesi, Sovyetlerin Orta Doğu'daki manevralarını açık bir dil ile yorumlayarak şunları yazmaktadır:

Türkiye'ye karşı açık usuller kabul edilmiştir. Sovyetler, beklenmedik bir anda yakınlık ve benzerlik bahanesiyle askeri ehemmiyeti olan bazı Türk topraklarını istemiştir. Sovyet tabiyesi 1939'da Hitlerin bir sıra tehdit ve ilhaklarını hatırlatmaktadır. Sovyetler orta şark milletlerini kızdırmakla ateşle oynuyor.²⁰⁷

3.1.1. Birinci Sovyet Notası ve Türkiye'nin Cevabı

Türk - Sovyet ilişkilerindeki gergin durum, 1946 yazında daha da şiddetlenmiştir. Potsdam kararlarına uygun olarak Sovyetler, Boğazlar hakkındaki görüşlerini 7 Ağustos 1946'da Türkiye'ye iletmiştir. Notada, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında, Boğazlardaki yetkilerini kötüye kullandığı ve Mihverin savaş gemilerine geçiş izni verdiği belirtildikten sonra, yeni Boğazlar rejiminin alması gereken şeklin esasları olarak şunlar belirtilmiştir:

- 1- Ticaret gemilerinin barışta ve savaşta tam geçiş serbestine sahip olmalıdır.
- 2- Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemilerine her zaman geçiş serbestisi tanınmalıdır.
- 3- Karadeniz'e kıyısı olmayan devletin savaş gemileri için istisnai bazı haller dışında savaşta barışta geçiş yasağı konmalıdır.
- 4- Yeni Boğazlar rejimi, yalnız Karadeniz'e kıyısı olan devletler tarafından düzenlenmelidir.
- 5- Ticaret ve geçiş serbestliği ile Boğazların güvenliği, bu konuyla en fazla ilgili olan ve bu işe en liyakatli olan devletler, yani Sovyetler Birliği, Türkiye tarafından ortak olarak sağlanmalıdır.²⁰⁸

²⁰⁶ Cumhuriyet, 18 Ocak 1946.

²⁰⁷ Cumhuriyet, 4 Ocak 1946.

²⁰⁸ Armaoğlu, (1946). *20. yüzyıl siyasi tarihi (1914 - 1980)*. s. 428; Notanın tam metni için bkz. Ayın Tarihi, No: 153, Ağustos, s. 72 -74.

Sovyetler Birliği'nin notası açığa çıktıktan sonra, bu konu basına da yansımıştır. Necmeddin Sadak verilen notayı, 14 Ağustos'taki yazısında şöyle değerlendirmiştir:

Montreux Mukavelesi milletler arası bir vesikadır. Bunun değişmesi yine milletler arası bir anlaşma kararı ile olabilir. Boğazları, Sovyetler ile Türkiye'nin müşterek müdafaa etmeleri belki kabul edilebilir. Müşterek müdafaa'nın bir santim ötesi Türkiye topraklarında istiklal ve hükümrânlık haklarına dokunur ki bu yolda herhangi bir teklifi kabul etmek imkansızdır.²⁰⁹

Sovyet istekleri karşısında yapılacaklar karşısında 14 Ağustos'ta yazan Nadir Nadi ise:

Bu kadar hakka ve mantığa sığmaz istekler karşısında bir konferans toplayıp bir anlaşma yaratmaya çalışmakta mana var mı? Milletler arası konuşmalar ancak muayyen prensipleri beraberce hazmeden taraflar arasında bir netice doğurabilir. Montreux Mukavelesi'nin bazı hükümleri değiştirilmeye muhtaç bir hale gelmiş olabilir. Fakat bir akdin mahiyetini inkar edercesine ileri sürülen istekler karşısında yapılacak şey bizce hayır demek ve başını çevirmekten ibarettir.²¹⁰ değerlendirmesini yapmaktadır.

Sovyet istekleri karşısında Falih Rıfkı Atay'ın 15 Ağustos'taki yazısında şu değerlendirmeler yapılmaktadır:

Boğazlar hakkındaki Sovyet notasının ruhu dördüncü ve beşinci maddeler üstünde toplanıyor. Dördüncü maddeye göre, Boğazlar, Sovyet ve Türkiye ile Sovyetler ne derse ona itaat edeceklerine şüphe olmayan Romanya ve Bulgaristan arasında halledilecektir. Beşinci maddeye göre, Akdeniz'den gelecek tehlikeye karşı Boğazlar, Sovyet ve Türkiye tarafından savunulacaktır. Bunun manası Boğazlarda Sovyetler Birliği'ne üs verilmek demektir. Üs demek, egemenlik hakkımızı topraklarımızın bir kısmı üstünde kaldırmak demektir. Böyle bir cezaya uğramak için satılmış bir devlet olmak lazımdır.²¹¹

18 Ağustos'ta, İzmir'den Anadolu'da yazan Hamdi Nuzhet Çançar'ın yorumu şöyledir: "Türkiye'ye verilen nota ile emniyet kordonunun son halkası da tamamlanmak istenmektedir. Fakat Türkiye kolayca yutulmaz demirden bir

²⁰⁹ Aydın Tarihi, sayı: 153, (1- 31 Ağustos 1946), s. 93.

²¹⁰ Aydın Tarihi, sayı: 153, s. 95.

²¹¹ Aydın Tarihi, sayı: 153, s. 99.

leblebidir ve dünya halkı efkarı da Sovyetlerin kendisine ne korkunç bir oyun hazırlamak istediklerini bütün teferruatıyla kavramıştır.”²¹²

Tanin’de, Hüseyin Cahit Yalçın da görüşlerini şöyle belirtmiştir:

Meselede en ufak bir pazarlığa yer yoktur. Boğazları ya büyük ve alakalı devletlerle bir arada konuşarak istiklal ve bütünlüğümüze hanel vermemek esası dahilinde milletler arası bir rejime tabi tutarız ya tamamen kendi kendimize yalnız başımıza verecek bir karara varırız. Sovyetleri Boğazların müdafaasına teşrik etmenin tarafımızdan kabul edilebileceğini düşünmek için mutlaka çıldırılmış olmak icap eder.”²¹³

Sovyet notası üzerine dünya şaşkınlık içinde kalmış, Avrupa cephesindeki Sovyet yayılması endişesinden dolayı zaten huzursuzluk içinde bulunan İngiliz ve Amerikan diplomatları faaliyetlere geçmişlerdir. Sovyet notasına ABD 19 Ağustos’ta, İngiltere 21 Ağustos’ta, Türkiye 22 Ağustos’ta cevap vermiştir.

ABD cevabında, Boğazlar rejiminin diğer ülkeleri de ilgilendirdiğini belirttikten sonra, toplanacak konferansa ABD’nin de katılacağını söylemiş, Sovyet notasının dördüncü maddesinin kabul edilemeyeceğini, Boğazların savunulmasının Türkiye’ye ait bir görev olduğunu bildirmiştir. İngiltere ise Montreux Sözleşmesi’nin revizyonunu uygun gördüğünü kaydetmiş, Sovyet notasının 4. ve 5. maddelerine ABD’nin eşi bir cevap vermiştir.

Londra’da yayın yapan Observer gazetesinin bildirdiğine göre, İngiltere hükümeti bu notasında, Boğazlara askeri üsler kurulması hakkındaki Sovyet tekliflerine karşı çıkacak ve Boğazların savunulmasının yalnız Türkiye’yi veya Birleşmiş Milletlerin işbirliği ile Türkiye’yi ilgilendiren bir konu olduğu hususunda ısrar edecektir.”²¹⁴ Aynı yazar “Dört Devlet, Boğazlar Hakkındaki Talebi Reddetti” başlığı altında ise şunları yazmaktadır:

Batılı devletlerle Türkiye’nin en iyi hal tarzı olarak ısrarla üzerinde durdukları şey, Montreux Mukavelesi’nin tadili için milletler arası bir konferansın toplanmasıdır. Son günlerde Boğazlar bahsi üzerinde inkişaf eden Sovyet

²¹² Aydın Tarihi, sayı: 153, s. 108.

²¹³ Aydın Tarihi, sayı: 153, s. 109 - 110.

²¹⁴ Vatan, 19 Ağustos 1946.

basını savaşı harbin sonundan beri görülmemiş bir şiddet kaybetmiştir. Devlet muvazenesinde Boğazlara müteallik esaslı bir değişikliğin vukuu ancak üçüncü bir dünya harbi pahasına olur. Halbuki hiç kimse, hatta Sovyetler bile, bugünkü statükonun cidden aleyhinde değildir.²¹⁵

ABD ve İngiltere'nin bu tepkilerine rağmen Stalin önderliğindeki Sovyet yönetiminin Türkiye'ye karşı takındığı düşmanca tavır devam etmiştir. Türkiye, Sovyet ithamlarını çürüten uzun bir notayı, 22 Ağustos 1946'da Sovyet Hükümeti'ne vermiştir. Türk cevabında, Rusların savaş içinde Montreux'u gereği gibi uygulamadığı yolundaki Türkiye'ye yönelik suçlamalar ayrıntılı şekilde cevaplandırılıp çürütüldükten sonra Montreux Sözleşmesi'nin gözden geçirilebileceği, Sovyet tekliflerinin ilk üçünün bazı çekincelerle, toplanacak konferansta müzakere konusu olabileceği, 4. ve 5. tekliflerin kabulünün mümkün olamayacağı belirtilmiştir.²¹⁶

Türkiye'nin Sovyet notasına verdiği cevap konusunda Ulus gazetesinde, 25 Ağustos'ta yer alan yazısıyla Nihat Erim, şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Hükümetimizin notası, bütün Türk milletinin candan tasvip edeceği bir vesikadır. Amerika ve İngiltere bizimle mutabık olduklarını açıklamışlardır. Boğazlar davasının çözülmesi için yapılacak ilk iş, dünya görüşleri, milletler arası münasebetler anlayışları üzerinde karşılaşan iki alem arasında bir anlaşma zemini bulmaktır."²¹⁷

Akşam'da 25 Ağustos'taki yazısında Necmeddin Sadak'ın değerlendirmesi ise Türk notasının Sovyet iddialarını iki temel noktadan çürüttüğü şeklindedir:

Sovyet iddiaları iki temel noktadan çürütülmektedir: 1- Boğazlardan geçtiği söylenen gemiler, Montreux Mukavelesi'nin zeylinde evsafı ve tonajları tarif edilen harp gemileri cinsinden değil, gözle görülen dış evsafı bakımından zararsız ticaret gemileri çeşidindendir. 2- Boğazlardan transit geçen gemiler üzerinde, bunları sıkı bir muayeneye bağlı tutmak, hileli olup olmadıklarını anlamak için Türkiye'nin hiçbir kontrol hakkı yoktur. Türkiye Cumhuriyeti hükümeti, Boğazlara gelen harp veya ticaret gemisi vasfını, elinde mevcut Montreux Mukavelesi ölçüsüne göre tayin etmiş ve ona göre geçiş

²¹⁵ Vatan, 28 Ağustos 1946.

²¹⁶ Gürün, *Türk Sovyet İlişkileri (1920 - 1953)*, s. 306; Tam metni için bkz. Ayın Tarihi, sayı 154, (1- 30 Eylül 1946), s. 46 - 51; Saray, M. (2000). *Sovyet tehdidi karşısında Türkiye'nin NATO'ya girişi, Üçüncü Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın hatıraları ve belgeler*. Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, s. 74 - 87.

²¹⁷ Ayın Tarihi, sayı 153, s. 134.

müsaadesini ya reddetmiş yahut vermiştir. Böyle olunca ticaret vapurları şeklinde maskelenmiş Mihver gemisinin Boğazlardan geçmiş olması, Türkiye hükümetinin suçu değil Montreux'un noksanıdır.²¹⁸

Tanın'de Hüseyin Cahit Yalçın da şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

Alman hücumu bütün azameti ile Sovyetler Birliği'ni alt üst ederken, Türklerin Sovyetlere karşı gösterdiği hayırhah dostluğa karşı Moskova nasıl teşekkür edeceğini bilemiyordu. Bu tehlike geçtikten sonra ki Sovyetler gerçek yüzünü göstermiştir. Bunların zarar veremez bir hale sokulması insanlığın rahatı ve selameti için mutlaka lazımdır. Dünyanın gidişi bu yol üzerindedir. Bu müşterek insanlık vazifesinde Türkiye, kendisine düşecek her fedakarlığı kabul edecektir. Notamız bu hakikatin kusursuz bir abidesidir.²¹⁹

Türkiye'nin cevabi notasında, Sovyetler Birliği aleyhinde herhangi bir ifade kullanılmadığı görülmüştür. Türkiye'nin bu iyi komşuluk jestine ve Montreux Sözleşmesi'ni son derece adil bir biçimde uygulamasına rağmen Sovyetler Birliği'nin tavrını iyi niyetli olarak nitelendirmek mümkün değildir. Sovyetler Birliği bu tutumunu sürdürerek, Türkiye'nin verdiği cevaba yeni bir nota ile karşılık vermiş ve Türkiye'yi haksız şekilde itham etmeye devam etmiştir.

3.1.2. İkinci Sovyet Notası ve Türkiye'nin Cevabı

24 Eylül'de Sovyetler Birliği Türkiye'ye ikinci notayı vermiştir. Bu notada Türk hükümetinin notası çürütülmeye çalışıldıktan sonra, birinci notadaki ithamlar tekrar edilmiştir. Ayrıca Sovyet isteklerinin bu ülkenin yaşamsal çıkarlarıyla ilgili olduğu, Birleşmiş Milletler anayasasına aykırı olmadığı ve Türkiye'nin egemenlik haklarını zedelemeyeceği ileri sürülmüştür.

Sovyetler Birliği'nin ikinci notası üzerine basında yorumlar tekrar başlamıştır. Hüseyin Cahit Yalçın 30 Eylül'de şöyle yazmaktadır:

İkinci Sovyet notasının başlangıcından itibaren büyük bir kısmı İkinci Cihan Harbi esnasında bazı düşman gemilerine Boğazlardan geçmek müsaadesi verildiği iddiasına tahsis edilmiştir. Bundaki maksat bellidir. Türkiye'yi

²¹⁸ Aydın Tarihi, sayı 153, s. 137.

²¹⁹ Aydın Tarihi, sayı 153, s. 140.

kabahatli ve ileri sürülen Sovyet taleplerini haklı göstermek. Eğer bu gibi meseleler bir adalet mahkemesi huzurunda halledilmek kabil olsaydı Ankara ihtilafın mahkemeye havalesinde hiç tereddüt etmezdi. Çünkü Montrö Mukavelesi'ne muhalif hiçbir harekette bulunmadığımız bellidir. Sovyetlerin bu bahis üzerinde bu kadar durmaları meşhur kurt kuzu masalından ve kuzunun kurdun suyunu bulandırdığı iddiasından başka bir şey değildir. Onun için kimsenin ciddiye almayacağı bu nokta üzerinde ısrar edip boşa nefes tüketmek istemeyiz.²²⁰

Abidin Daver de bu konuda şöyle yazmaktadır:

Sovyet notasında şöyle bir yenilik var, eğer Türkiye Sovyet tekliflerini reddettikten sonra, Karadeniz'de sahili bulunmayan bazı devletlerle müştereken Boğazlarda askeri tedbirler almaya kalkacak olursa, bunun Karadeniz devletlerinin emniyet menfaatleri ile zıt olacağı aşikardır. Bununla Sovyetler kuruntuya yer vermektedir. Boğazlar rejiminde ilk düşünülecek emniyet, Türkiye'nin emniyetidir. Çünkü Boğazlar bizimdir. Hayati bir ehemmiyeti haiz olan Boğazlarımızın müdafaasında hiçbir iştirak kabul edemeyiz. Böyle ham bir teklife karşı vereceğimiz cevap da daima 22 Ağustos tarihli notamızda olduğu gibi toptan hayır olacaktır.²²¹

Tanin gazetesi, Sovyetlerin bu ısrarına anlam veremediğini belirterek şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

Türkiye istiklale ve hakimiyetini zaafa uğratacak mülki bütünlüğüne zarar getirecek herhangi bir görüşme ve anlaşmayı en kati surette reddetmiş bulunmaktadır. Bunun dışında yapılacak bir anlaşma için toplanacak olan milletler arası bir konferansa iştirake hazır olduğunu bildirmiştir. Sovyet teklifinde Boğazlarda müşterek müdafaa ve bu müdafaa prensiplerinin Karadeniz'e sahil dar memleketler tarafından tespiti mevcut kaldıkça, ihzar bir görüşme netice sağlamayacaktır. Bu şartlar altında ihzari bir görüşmede hala zarar etmenin ne demek olduğu bir türlü anlaşılamamaktadır.²²²

24 Eylül tarihli Sovyet notasının bir örneği de ABD ve İngiltere'ye gönderilmiştir.

Sovyetler Birliği'nin yarattığı krizi atlatmak oldukça güç hale gelmişti. Bu tehlike, Türkiye'de milli birlik ve beraberliği çok kuvvetli bir hale getirmiştir. Türkiye'nin azimkar tutumuna rağmen Sovyet baskısının devam etmesi, ABD ile İngiltere'yi de harekete geçirmiştir. Türkiye üzerindeki Sovyet baskısını dikkatle takip eden ABD ile İngiltere, 9 Ekim 1946'da Sovyetler Birliği'ne birer nota vererek, Sovyet

²²⁰ Aydın Tarihi, sayı: 154, (1 - 30 Eylül 1946), s. 58 - 59.

²²¹ Aydın Tarihi, sayı: 154, s. 61 - 62.

²²² Tanin, 18 Kasım 1946.

taleplerinin kabul edilmesinin mümkün olmadığını ve Türkiye'nin Boğazların savunulmasının tek sorumlusu kalması gerektiği hususundaki fikirlerini bildirerek, Sovyetlerin daha ileri gitmemesini istemişlerdir.²²³

Tanin, bir İngiliz gazetesinin: "Çarlık zamanında İngiltere hiç bir zaman Sovyetlerin Boğazlara yaklaşmalarını kabul etmemiştir. Bugün de kabul etmeyeceği tabiidir." şeklindeki yazısına yer vermiştir. Tanin'in aktardığına göre, Londra'da yayınlanan Yorkahire Post gazetesi de: "Türk hükümeti, Montreux Antlaşması'nı imzalayan devletler arasında bir konferansın toplanmasını kabul etmekle beraber Sovyet tekliflerini reddetmektedir. Türkiye fiili olarak istiklalini muhafaza etmeli."²²⁴ değerlendirmesini yapmıştır.

Karşılıklı nota alıp vermekten bir sonuç çıkamayacağı anlaşılmaktaydı. Bu konuda Necmeddin Sadak şöyle yazıyordu: "Karşılıklı nota yollanmasından, meselenin çözülmesi için faydalı sonuçlar çıkacağı benzemiyor. Sovyetler Birliği, İkinci notasında da, Türkiye'nin ileri sürdüğü haklı delillere rağmen ısrar etmektedir. Türkiye'nin buna cevabı eskisinden farklı olmayacaktır."²²⁵

İngiltere ve Amerika'nın Türkiye'nin yanında olmalarını hissettirmelerinden sonra Sovyetlerin yarattığı bu tehlikeyi önlemek, Türkiye için kolay olmaya başlamıştır. Nitekim moral desteğini de alan Türkiye, 18 Ekim'de verdiği ikinci cevapta, Sovyetlerin ileri sürdüğü yeni iddiaları bir defa daha çürütmüştür. Cumhuriyet'te yazan Nadir Nadi de karşılıklı nota alışverişinin devam ettirilmesinden bir fayda çıkmayacağını, böyle bir şeye anlam veremediğini belirtmiştir:

Notamızda uzun uzun anlatıldığı gibi biz milli egemenliğimizi zedeleyen bir rejimin Boğazlar üzerine yerleştirilmesine razı olmayacağız. Sovyetler Birliği, harpte tuttuğumuz hareket hattının iyi niyetle olduğuna inanmıyorsa yapılacak şey beraberce tarafsız bir hakeme gitmekten ibaret olmalıdır. Bundan kaçınır veya çekinirse, sayın komşumuz, politika sahasında iyi niyetle hareket etmediğine dair kendisi hakkında önceden beri dünyaca beslenen şüphelere yeni hız vermekten başka bir şey yapmış olmayacaktır.²²⁶

²²³ Saray, *Sovyet tehdidi karşısında Türkiye'nin NATO'ya girişi, Üçüncü Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın hatıraları ve belgeler*. s. 89.

²²⁴ Tanin, 20 Ekim 1946.

²²⁵ Akşam, 5 Ekim 1946.

²²⁶ Cumhuriyet, 22 Ekim 1946.

Nota savaşı sona ermişti. Sovyetler Birliği bu yolla istediklerine erişememiş, Sovyetler Birliği ile ne savaş ne de dostluk olan bir ilişki süreci başlamıştı.

Feridun Cemal Erkin nota savaşının kazanılmasını üç nedene bağlamaktadır: 1- Milli bağımsızlık ve egemenlik haklarına karşı her isteğe Türk halkının oy birliği ve azimle direnmesi. 2- Sovyetler Birliği'nin Boğazlar üzerindeki emellerini Potsdam Konferansı'ndan önce erken açıklaması, Türk halkının vatan duygusunu harekete geçirdi. ABD ve İngiltere'nin haklı şüphelerini uyandırdı. 3- ABD'nin dünya sahnesine düzen ve barış unsuru olarak çıkmasını Sovyetler Birliği eksik değerlendirdi. Bu durum gerçekte Sovyetlerin hücumlarına engel oldu.²²⁷

Sovyet tehlikesine karşı Türkiye kendisini büyük devlete dayanmak zorunda hissetmiştir. Günün şartları içinde bakıldığında bu devlet ABD olabilirdi. Sonuçta 12 Mart 1947'de Amerika, Truman Doktrini ile Türkiye'ye 100 milyon dolarlık yardımda bulundu. Daha sonra 1948'de Marshall Planı, tüm Avrupa'ya ekonomik kalkınma sağladı.

3.2. Sovyet Tehdidi Karşısında Amerikan Yardımları

Almanya'nın mağlup olmasından bir süre sonra San Francisco'da bir araya gelen elli ülkenin temsilcisi, 26 Haziran 1945'te Bileşmiş Milletler antlaşmasını imzalamışlardır. Anlaşma iki teze dayanmıştır: Güvenlik Konseyi'nin daimi üyesi olan beş devletin; ABD, İngiltere, Fransa, Çin ve Sovyetler Birliği'nin onayı olmadan dünya güvenliğiyle ilgili temel konular hakkında karar alınamayacağı ve ikincisi de Sovyetlerin Japonya hakkında evvelce yaptığı talepler müstesna, bu devletlerden hiçbirinin arazi kazanmaya çalışmayacağı.

Japonya ve Almanya'nın yenilmesi, Sovyetlerin batı ve doğusunda geniş güç boşlukları oluşturmuştur. Sovyetler Birliği'nin bu durumdan yararlanarak ve genişleme siyasetine girerek Doğu Avrupa ülkelerini komünist partiler vasıtasıyla denetimi altına alması, dünyada tepkilerle karşılanmıştır. Batılı devletler, Sovyetler

²²⁷ Bilge, *a.g.e.*, s. 331.

Birliği'nin yayılmacı tutumundan vazgeçmesi için girişimlerde bulunmuşlarsa da sonuç alamamışlardır.²²⁸ Dolayısıyla savaştan sonra arazi kazanılmaya çalışılmayacağı taahhüdü, daha en baştan Sovyetler Birliği tarafından çiğnenmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan bu Sovyet tehdidi, Türkiye'yi Batılı ülkelerle özellikle ABD ile sıkı dostluk ilişkileri kurmaya yöneltmiştir. 1945 - 1946'daki Sovyet baskısı, Batı ülkeleri ve ABD ile yakınlaşma arayışlarını tetiklemiştir. Bu Sovyet tehdidi ile Türkiye'nin kaderinde rol oynayacak biri içerde diğeri dışarıda iki önemli gelişme olmuştur. Sovyetlerin takip ettiği yol, Doğu Avrupa'daki pek çok ülkede komünist partileri iktidara getirerek komünist idareler kurmak ve bunları Sovyet yardımı ile kontrolü almaktı. Fakat Sovyetlerin Türkiye'den doğrudan toprak talebinde bulunmak ve Boğazların kontrolünü istemek anlamına gelen saldırgan bir yol izlemesi Batılı devletleri, Türkiye'nin kaderi üzerinde düşünmeye sevk etmişti. Nitekim İngiltere ve ABD daha Mayıs 1945'te Türkiye'nin Sovyet saldırılarına karşı daha kuvvetli olması için yardım programı hazırlamaya başlamışlardı. Türkiye'deki diğeri gelişme ise içerde gerçekleşmiştir. ABD ile ilişkilerin düzelmeye başladığı günlerde Celal Bayar ve arkadaşları, Halk Partisi'nden ayrılarak Halk Partisi iktidarının icraatlarını ve devletçi ekonomi anlayışını eleştirmeye başlamışlardır.

Türkiye'nin savaşın dışında kalması, savaşan devletlere hammadde satması, 1945 yılına kadar Türkiye'ye bir birikim sağlamıştır. Fakat savaş boyunca çok sayıda askerin silah altında tutulması, ülke ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. Savaş sırasında yükselmiş olan bazı ihraç malları fiyatları normal düzeye inmiş, bu nedenle ülkenin dış gelirlerinde bir azalma olmuştur. Ülke kamuoyunda belirginleşen kalkınma arzusunun gerçekleşebilmesi için ABD'den yardım alınması, güçlenen ve iktidar üzerindeki ağırlığı artan yeni sermaye sınıfı tarafından gerekli görülüyordu. Bu yardımın ABD açısından anlamı ise Türkiye'nin siyaset ve güvenlik konularında kendisine bağlı olmasıyla ilgiliydi.²²⁹

²²⁸ Saray, Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Giriş, Üçüncü Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeler, s. 116.

²²⁹ Sönmezoglu, F. (2006). *İkinci Dünya Savaşı'ndan günümüze Türk dış politikası*. İstanbul: Der Yay., s. 29.

Uluslar arası siyasi sistem, savaşın sona ermesiyle büyük bir yapısal değişime uğramıştır. İki süper gücün liderliğindeki iki rakip bloğun oluşması ve aralarındaki ilişkilerin de Soğuk Savaş biçiminde cereyan etmesi, yeni uluslar arası sistemin belirgin özellikleri arasında olmuştur. ABD ile Sovyetler Birliği arasında savaş sırasında başlayan iyi ilişkilerini savaş sonrasında devam edeceğine ilişkin umutlar, 1947 yılında bütünüyle yitirilmiştir. Çünkü ABD ile Sovyetler Birliği'nin evrensel çıkarları birbirine zıt şekilde gelişmeye başlamıştır. Truman Doktrini, Marshall Planı ve ABD ile İngiltere, Fransa ve Benelüks ülkeleri arasında yapılan karşılıklı yardım anlaşması, Avrupa'yı Sovyetler Birliği'nin yayılmacı politikasına karşı koruyacak olan siyasi, askeri ve ekonomik önlemler zinciri olarak yorumlanabilir. Çekoslovakya'daki komünistlerin 1948'de bir darbe ile iktidarı ele geçirmeleri ve Berlin krizi, Sovyet yayılmacılığını doruk noktasına getirmiştir.²³⁰

3.2.1. Truman Doktrini

Türkiye ekonomisi, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra iki önemli sorunla karşı karşıya kalmıştı; Savaş sırasında yükselen gıda maddeleri ve hammadde fiyatları normale döndüğünden bunları ihraç eden Türkiye'nin gelirlerinde azalmaya yol açması. Buna ek olarak Sovyetler Birliği'nin baskısı karşısında Türkiye'nin ordusunu terhis edememesi, ülkenin ekonomisinde önemli bir yük oluşturmuyordu.

Bu koşullarda ABD, Türkiye için önemli bir ekonomik gelir kaynağı olarak görülmekteydi. İki ülke temsilcileri arasında, 7 Mayıs 1946'da Ankara'da bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşmaya göre, Türkiye, ABD'ye 4,5 milyon \$ ödeyerek o ana kadar bu ülkeden Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu çerçevesinde aldığı tüm malzemeyi, kendi mülkiyetine geçirme hakkını elde edecekti.²³¹

İngiltere, Şubat 1947'de Türkiye ve Yunanistan'a vermekte olduğu yardımı artık veremeyeceğini açıklamıştır. ABD, İngiltere'nin sorumluluğunu almış ve ABD Başkanı Truman, 12 Mart 1947'de Temsilciler Meclisi ile Senato'nun ortak oturumunda, kamuoyunda sonradan Truman Doktrini olarak bilinecek mesajını

²³⁰ Bağcı, H. (2001) *Türk dış politikasında 1950'li yıllar*. Ankara: Metu Press Yay., 2. Baskı, s. 3- 4.

²³¹ Tuncer , a.g.e., s. 176.

okumuştur. Türkiye askeri yardım alırken, Yunanistan hem askeri hem de ekonomik yardım almıştır.

Tanin gazetesinde, Amerika Dışışleri Başkanlığı tarafından Türkiye ve Yunanistan'a ait gizli belgelerin yayınlandığı ve yaklaşmakta olan komünist tehlikesine karşı ABD'nin aldığı önlemlerin sıralandığı yazılmaktadır. ABD'ye göre, Sovyetlerin tarihi gayeleri: 1) Kafkasya'daki petrol bölgesinin emniyetini sağlamak. 2) Kendilerine Basra Körfezi'nde mahreç elde etmek 3) Türk siyasetine Sovyet istikameti vermektir.²³² Vesikalarda Türkiye ile ilgili şunlar kaydedilmektedir:

Türkiye'nin mali durumu felaketli bir mahiyet arz etmekte, acele olarak mali bir yardım yapılmalıydı. Raporda, ABD'nin Türkiye için iyi müşteri ve satıcı haline geldiği belirtilmekte, yine Sovyetler Birliği ile ticaretinin ortadan kalkmış olduğu ve Türkiye'ye pek az harp malzemesi verildiği de bildirilmektedir. Sovyetler Birliği karşısında Türkiye'nin durumuna hakim olan iki olay vardır: 1- Sovyetlerin Boğazlar hakkındaki talepleri. 2- Sovyetlerin Kars ve Ardahan çevreleri üzerindeki talepleriyle Gürcistan ve Ermenistan talepleri. Vesikalarda bu hususta şöyle denilmektedir: Türkler, Boğazlar üzerindeki haklarına hanel getirebilecek her şeyin karşısında durmaktadır. Sovyetler ise bu bölgenin müdafaa ve kontrolünde hala musır gözüküyor. İkinci nokta hususunda ise Kars ve Ardahan üzerindeki Sovyet taleplerinin tıpkı Gürcü ve Ermeni talepleri gibi haklı olmadığı beyan olunmaktadır.²³³

Başkan Truman'ın nutkuna dair ilk Sovyet yorumu, resmi Tass ajansı tarafından yapılmıştır. Tass ajansı, Başkan Truman'ı Yunanistan'daki demokrat kuvvetleri ciddiye almamakla itham etmiş ve Amerika'nın Yunanistan'a ödünç para vermesinin bu memleketi bilfiil kontrol etmesi demek olduğunu söylemiştir.²³⁴

Truman'ın mesajının ardından konu Temsilciler Meclisi ve Senato'da ele alınmış ve bir kanun ile Başkana, Türkiye ve Yunanistan'a askeri uzmanlar gönderme ve iki ülkeye yardım için 400 milyon \$ (300'ü Yunanistan, 100'ü Türkiye için) kullanabilme yetkisi verilmiştir. Bu yöndeki yasa tasarısı, 22 Mayıs 1947'de onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Yasada yardımın Başkanın bilgi ve onayı olmadan, Türkiye ve Yunanistan tarafından verilmiş amaçları dışında kullanmaması hükmü de yer almıştır. Türk ve Yunan hükümetleri iki ülkeye yapılan yardımın yerinde ve

²³² Tanin, 24 Mart 1947.

²³³ Son Posta, 24 Mart 1947.

²³⁴ Akşam, 14 Mart 1947.

amacına uygun olarak kullanıldığını denetlemek için ABD tarafından gönderilen yetkililer gerekli izinleri vermekten kaçınmayacak ve bu yardımın kullanılması konusunda ABD basın ve radyo temsilcilerinin serbestçe inceleme yapıp bilgi toplamalarına engel olamayacaklardır. Bu kanun tasarısının komite görüşmeleri sırasında yapılan Vandenberg değişikliğine göre; a) Güvenlik konseyi ya da Genel Kurul, Türkiye ve Yunanistan'a yapılan yardımın kesilmesini isterse, b) Türk ya da Yunan hükümetleri, yardım istemediklerini bildirirlerse, c) ABD Başkanı, bu kanunun amaçlarının gereği gibi gerçekleştirilmediğine karar verirse Türkiye ve Yunanistan'a yapılan ABD yardımına son verilecektir. Yunanistan ve Türkiye'ye Yardım Kanunu'nun kabulünden sonra ABD ve Türkiye yapılacak yardım konusunda görüşmelerde bulunarak 12 Temmuz 1947'de yardım antlaşmasını imzaladılar. Bu, Türkiye'nin ABD'den aldığı yardımdan nasıl yararlanacağını temel hükümlerini kapsayan genel bir antlaşmadır. Truman Doktrini çerçevesinde ABD askeri yardımı ile Sovyet tehdidine karşı Türk ordusunun modern silahlarla donatılmasının yanı sıra, Türk ekonomisinin askeri masrafların ağırlığından kurtarılması da hedeflenmiştir.²³⁵

ABD'den gelen askeri malzeme için bedel ödenmemekle beraber, bu malzeme için yılda 400 milyon TL'nin ayrılması gerektiği için bütçedeki askeri masraflarda büyük bir kısıntı yapmak mümkün olmamıştır. Ayrıca ABD'den gelen askeri malzemelerin yedek parçalarının satın alınması zorunluluğu Türkiye'de dolar ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Türkiye'nin Amerikan doları bulma konusundaki güçlükleri, bazı üretim-tüketim mallarını ABD'den almak istemesiyle daha da ağırlaştırmıştır. Türk yöneticiler, iki ülke arasındaki ticari ilişkilerde bu dengesizliğin yarattığı güçlüğü yenmek için ABD'den ekonomik yardım talebinde bulunmuştur. Böylece ABD'ye olan bağımlılık daha da artmıştır.

İsmet İnönü, yardımın kabulü dolayısıyla yayınladığı mesajda görüşünü şu cümleyle özetlemiştir: "Birleşik Amerika'nın cihan barışının devam ve teyidi uğrunda kendisine düşen büyük rolü tamamıyla benimsediğini gösteren parlak ve ümitlerle dolu bir işaret."²³⁶

²³⁵ Sönmezoğlu, *a.g.e.*, s. 38 - 39.

²³⁶ Halil, *a.g.e.*, s. 94.

ABD'nin Türkiye'ye yardım etmesi, Sovyetler Birliği tarafından iyi karşılanmamıştır. Bu durum basına da yansımış, bu konu ile ilgili olarak Necmeddin Sadak şöyle yazmaktadır:

Türkiye ve Yunanistan'a yardım kararı, Amerika ile Sovyetler Birliği arasındaki münasebetlerde yeni bir safha açmıştır. Daha doğrusu, bu münasebetlerin yeni bir safhaya girmesi, Amerika'yı bu karara götürmüştür. Amerika'nın Türkiye'ye yardımı, Sovyetlerin istila emelleri beslemesinden ileri gelir. Türkiye, Avrupa doğusunda bu yayılma gayretini tek başına önleyen tecavüze karşı koymak kararını veren istikrarlı ve inanılır memleket olması bakımından Amerika'nın uzun yıllardan sonra güvenini kazanmıştır. Sovyet - Amerikan münasebetlerinin gerginleşmesi ve Türkiye'ye yardım edilmesi büyük komşumuzda bize karşı düşmanlıklarını bir kat daha artmıştır. Sovyet radyoları artık Türkiye hakkında hiçbir kötülüğü esirgemiyorlar. Türkiye, Sovyet siyasetini haklı gösterecek bir suç işlememiştir. Türkiye, Sovyetler Birliği ile iyi geçinmek için çaba göstermiştir. Türkiye yirmi beş yıldır, Sovyetler Birliği'ne karşı en samimi dostluk duyguları beslemiş, bu dostluğa aykırı hareketlerde bulunmamıştır.²³⁷

Recep Peker, 27 Mayıs 1947'de Colombiya Broadcasting muhabirine verdiği beyanatta Türk - Sovyet ilişkilerinden söz ederek, Türkiye'nin istediği tek şeyin iyi bir komşuluk olduğunu söylemiştir. Sovyetler ile sürekli dost kalınması gerektiğini söyleyen Recep Peker, bundan dolayı Sovyetler Birliği'nin Türk toprağı üzerindeki taleplerini geri alması gerektiğini ifade etmiştir. Bolşevik İhtilalının 31. yıldönümünde Ankara'daki Sovyet elçiliğinde, 7 Kasım 1948'de verilen bir kabul resminde, Sovyet Elçisi Lavrichtew, Başbakan Hasan Saka'ya Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin Atatürk zamanındaki gibi iyi olmadığını söylemiş ve Türk - Sovyet İhtilafının Amerikan'ın müdahalesi olmadan iki devlet tarafından giderilmesi gerektiğini ileri sürmüştür.²³⁸ Bu yaklaşımdan Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile hala anlaşma ümidinde olduğu görülmektedir. Türkiye'nin ise egemenlik haklarından ve toprak bütünlüğünden bazı fedakarlıklar yapıp Sovyetler Birliği ile anlaşma yapması mümkün değildir. Sovyetler Birliği bu gerçeği, Stalin yaşadığı sürece göremeyecektir.

Truman Doktrini'nin ilanından sonra, Türk - Sovyet ilişkileri 1951 yılına kadar durgun geçmiştir. Türk devlet adamları, yaptıkları açıklamalarda durumda bir değişiklik veya gelişme olmadığını söyleyerek bir bekleme devresine girildiği

²³⁷ Akşam, 15 Mayıs 1947.

²³⁸ Baltalı, K. (1959). *1936 - 1956 yılları arasında boğazlar meselesi*. Ankara: Yeni Desen Matbaası, s. 166.

izlenimini vermişlerdir. Türkiye'nin NATO'ya girmesi söz konusu olmaya başlayınca Sovyetler Birliği suskunluğunu bozmuştur.

3.2.2. Marshall Planı

Savaştan sonra Avrupa'nın durumu iktisadi olarak son derece kötüydü. Savaş, bütün ülkelerin ekonomik kaynaklarını tüketmiş, bütün ülkelerde ağır tahribat yapmıştı. Ekonomiyi harekete geçirecek kaynak bulunamamakta ve bu durum Sovyetler Birliği'nin komünizm propagandasının etkisini şiddetlendirmekteydi.

Batı Avrupa'nın ekonomik sıkıntılarını aşmasına yardımcı olmaya çalışan ABD'nin 1945 - 1946'dan beri yaptığı yardım, 15 milyar doları bulmuştu. Paranın verimli olmayan alanlarda kullanılması, ABD'nin yapacağı yardım için başka bir formül aramasına sebep olmuş ve bu formül, Dışişleri Bakanı George Marshall tarafından geliştirilmiştir.

ABD Dışişleri Bakanı George Marshall'ın 5 Haziran 1947 tarihindeki açıklamasının ardından, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 16 Avrupa ülkesi, Temmuz ayından itibaren Paris'te toplanarak Avrupa'nın ABD yardımı ile kalkınmasını sağlayabilmesi doğrultusundaki planı hazırlamıştır. Başlangıçta ABD'li yetkililer, Türkiye'yi bu plana dahil etmek istememişlerse de, daha sonra Ankara hükümeti, konuya ilişkin olarak Washington'u ikna etmeyi başarmıştır. Aynı yılın Eylül ayında tamamlanarak ABD'ye sunulan plan kongrede ele alınmış, bu planın finansmanını sağlamak üzere de 3 Nisan 1948'de Ekonomik İşbirliği Kanunu kabul edilmiştir. Türkiye yardım kanunundan yararlanabilmek amacıyla 4 Temmuz 1948'de ABD ile Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nı imzalamıştır. 1948 - 1952 dönemindeki dört yıl içerisinde Türkiye ABD'den hibe, borç, dolaylı yardım ve teknik yardım olarak toplam 350 milyon \$ civarında kaynak sağlamıştır.²³⁹

²³⁹ Sönmezoğlu, *a.g.e.*, s. 40 - 42.

Tablo 1. Marshall Planı ve Türkiye²⁴⁰

Marshall Planı, Ülkeler ve Yardım Miktarları (Milyon \$)	
Büyük Britanya	3.176
Fransa	2.706
İtalya	1.477
Batı Almanya	1.389
Hollanda	1.079
Yunanistan	694
Avusturya	677
Belçika ve Lüksemburg	556
Danimarka	271
Norveç	254
Türkiye	221
İrlanda	146
Yugoslavya	109
İsveç	107
Portekiz	50
İzlanda	29

Marshall Planı'na dahil edilen devletler üç gruba ayrılmıştır:

- 1- Bazı devletler, Marshall Planı'ndan istikraz suretiyle yardım görecektir.
- 2- Bazı devletler, bağış ve istikraz yoluyla yardım görecektir.
- 3- Bazıları ise ihtiyaçlarını yalnız peşin para ile sağlayacaklardı. Türkiye, üçüncü grubun içinde yer almaktaydı.²⁴¹

Türkiye hakkında verilen uzun raporda şu noktalar dikkat çekiyordu:

- 1- Türkiye, Avrupa'ya ziraat ve madencilik bakımından yardım edebilecek bir ülke olarak tanımlanıyordu.
- 2- Türkiye'nin ziraat, madencilik, endüstri ve ulaştırma alanlarında savaştan önce başlamış olan gelişme hızını yavaşlattığı saptaması yapılmıyordu.

²⁴⁰ Sönmezoglu, *a.g.e.*, s. 40.

²⁴¹ Şahingiray, *a.g.e.*, s. 38.

- 3- Çok fazla insanın silah altında bulundurulmasının ülke ekonomisine getirdiği ağır yükün, Türkiye ekonomik kaynaklarının gelişmesine engel olduğuna vurgu yapılıyordu.
- 4- Marshall Planı'nda doğrudan para yardımı ve açık kredi verilmesinin asla söz konusu olmadığı belirtilerek, sorunun 16 devletin kendi gayretleri ile aşılması ve bu ülkelerin ortak işbirlikleriyle kalkınmaya çalışmaları, birbirine yardım etmeleri gerektiği görüşü dile getiriliyordu.

Türkiye, Marshall Planı'nın dünyaya sağlayacağı imkanlardan gerektiği gibi istifade edememiştir. Maliye Bakanı'nın, "istihsal gücümüzü arttırmak maksadıyla bize verilecek malzemeyi peşin ödeme imkanlarımızın olmadığını" gazetelere söylemesi 12 Temmuz 1947'de Paris'te toplanan 16 devlet arasındaki konferansa bizim hazırlıklı gitmemiş olduğumuzu göstermiştir.²⁴²

Marshall Planı'na karşılık Sovyetler Birliği de ekonomik ilişkileri ve işbirliğini geliştirmek için uyduları ile kendi aralarında Molotov Planı adını verdiği ikili ticaret sistemini kurdu. ABD Dışişleri Bakanı George Marshall'ın ismine karşılık, Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov'un adını alan yeni ekonomik işbirliği sistemi, tıpkı Marshall Planı'nın Batı bloğu ülkelerini ABD denetimine sokması gibi, Doğu bloğu ülkelerinin Sovyet kontrolü altına daha fazla girmesini sağlamıştır.

3.3. Türkiye'nin NATO'ya Girişi ve Sovyetler Birliği'nin Tepkisi

Truman Doktrini ve Marshall Planı ile ABD, Türkiye'yi yalnız bırakmamıştı. Yapılan yardımlar ile Türkiye'ye destek sağlansa da, Sovyet tehlikesi karşısında Türkiye'nin sınırları için bir garanti öngörülmemişti. Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa'dan sonra Batı Avrupa memleketlerinde de baskıya başlaması, bu ülkeleri ABD'nin de katılması ile Kuzey Atlantik güvenlik antlaşması içinde birleştirme gereksinimini doğurmuştu.

Sovyetler Birliği, Atlantik Paktı hedeflerinin barışın sağlanmasına hizmet etmeyeceğini ve Birleşmiş Milletler misakı ruhuna aykırı olduğunu belirtmekte ve şu sonuçlara varmaktaydı:

²⁴² Şahingiray, *a.g.e.*, s. 38 - 39.

1- Akdeniz Paktı'nın savunmayla hiçbir ilgisi yoktur. Paktı imzalayan devletlerden hiçbiri, hiç kimse tarafından tehdit edilmemektedir. Pakt, tamamıyla taarruzi olup akidlerinin itiraflarına göre Sovyetler Birliği'ne müteveccihdir. 2- Atlantik Paktı, sulhun kurulmasına yardım etmemektedir. 3- Pakt, İngiltere ve Sovyetler Birliği, Fransa ve Sovyetler Birliği arasında imzalanan yardım ve dostluk anlaşmasıyla tezat halindedir. 4- Pakt, Yalta, Potsdam ve diğer anlaşmalara iştirak eden büyük devletlerle imzalanan ve üye devletlerin aralarında işbirliğini derpiş eden her türlü anlaşma ve antlaşmalarla tezat halindedir. Anlaşmada konu edilen Sovyetler aleyhindeki hususlar esassız bulunmakta, zira Sovyetler Birliği, hiçbir kimseye taarruz etmek niyetini taşımamaktadır. Atlantik Paktı, Birleşmiş Milletlerin zarfından ileri gelmektedir. Bununla beraber böyle bir pakt bu teşekküle kuvvet veremez, onu tam tersinden yıkar.²⁴³

Türkiye, NATO'ya hemen girmek istediye de Norveç, Danimarka, Hollanda ve Belçika gibi ülkeler buna itiraz etmiştir. Bu devletler, Türkiye'nin NATO'ya dahil olmasının Sovyetler Birliği'nin tepkisine yol açacağından çekinmiştir. Ancak 1950'deki Kore Savaşı, Türk askerinin savaş gücünü herkese kanıtlama fırsatını yaratmış, böylece itirazlar da bertaraf edilmiştir. Türkiye ile Yunanistan 17 Ekim 1951'de NATO'ya alınmışlardır.²⁴⁴

Türkiye'nin Atlantik Paktı'na girmesi, uzun bir zaman dilimini kapsamaktadır. Başbakan Adnan Menderes, Atlantik Paktı'na alınmamız hususundaki vaktiyle yapılmış olan müracaatın sonuçlanmamış olmasını şöyle değerlendirmektedir:

Atlantik Paktı'na girmek için vaki taleplerimizin kabul olunmaması memleketimize karşı muhtemel herhangi bir hareket olarak dahi telakki olunabilir. Böyle bir netice asla arzulanmadığına göre, bu vaziyetin yakın zamanda ıslahını zaruri görmekteyiz. Kore meselesi hakkında aldığımız karar, nasıl sulhun korunması gayesini istihdaf ediyorsa, Atlantik Paktı'na girmemiz zarureti ifade eden bu sözlerin de yine sulhun korunması maksadına bağlıdır. Üçüncü Dünya Harbi kendini gösterirse böyle bütün dünyaya şamil bir felakette, Türkiye'nin ne kadar nazik ve ehemmiyetli bir durum arz edeceği asla gözden uzak tutulamaz. Dünyada öyle kilit noktalar vardır ki bunlar hem zayıf hem teminatsız bırakıldığı takdirde tecavüz kolaylaştırılmış olur. Askeri kudreti malum olan Türkiye'nin şimdiki dünya şartları içinde Atlantik Paktı'na girmesi, bu paktın kurduğu emniyet ve savunma sistemi için ancak bir kuvvetlenme unsuru teşkil eder.²⁴⁵

²⁴³ Hürriyet, 2 Nisan 1949.

²⁴⁴ Gürsel, *a.g.e.*, s. 238.

²⁴⁵ Milliyet, 7 Ağustos 1950.

NATO'nun kuruluş haberinden sonra Türk basınında genelde olumlu bir yankı uyandırdığı görülse de, bu olayın basında değerlendirilmesi farklı yaklaşımlara da yol açmıştır: Ulus'ta yazan Sadi İrmak paktı, Sovyet yayılcılığını Avrupa'da önlemek için kurulmuş bir güvenlik sistemi olarak görürken, Yavuz Abadan'a göre, başka tamamlayıcı paktlar gerekli idi. Cumhuriyet'te yazan Abidin Daver, neden İtalya'nın pakta alındığını Türkiye ve Yunanistan'ın paktın dışında bırakıldığını soruyor, Bevin ve Acheson'un sözlü garantilerinden sevinç duyduğunu ama yeterli olmadığını ve Türkiye'ye garanti anlaşması verilmesi gerektiğini talep ediyordu. Ulus'ta çıkan bir makalede ise Türkiye'nin NATO dışında bırakılışı eleştirilirken, Batı ülkelerinin tutumuna karşılık Türkiye'nin tarafsızlık politikası takip etmesi öneriliyordu. İngiltere Büyükelçisi ile yapılan görüşmede Necmettin Sadak ile Fuat Köprülü, Ulus'ta yayınlanan bu makalede savunulan görüşün yazarın kendi görüşü olduğunu ve hükümetin resmi politikası olmadığına dair Büyükelçiye güvence veriyordu. Bu yazar, tarafında savunulan düşüncenin birçok Türk'ün savunduğu basit popüler mantık olduğunu vurguluyorlardı.²⁴⁶

Türkiye ve Yunanistan'ın örgüte alınmalarına karşı olan muhalefeti ikna etmede en önemli rolü, ABD'nin oynadığı söylenebilir. Truman Doktrini ile başlatılan Sovyetler Birliği'ni çevreleme politikası uyarınca ABD'nin Türkiye'ye olan ihtiyacı giderek artmaktaydı. Bunun siyasi ve askeri nedenleri vardı. Türkiye, Sovyetler Birliği'ni çevreleme politikası açısından önemli bir jeopolitik konuma sahipti. Kısa süre sonra Türkiye'nin NATO dışında, Balkan Paktı ve Bağdat Paktı gibi ABD projesi olan örgütlenmeleri de önemli roller üstlenmesi bunu kanıtlıyordu. O sıralarda Sovyetler Birliği'nin Avrupa'da üzerine gidebileceği devlet Yugoslavya idi ve Yunanistan'daki iç savaş dikkate alındığında bu devletin savunulabilmesi için Türkiye'nin önemi ortadaydı. Türkiye, aynı zamanda petrol kaynaklarının bulunduğunu İran ve Arap Orta Doğu'su için de önem taşımaktaydı. Bölgeye ilişkin coğrafi konum dışında Batı'ya yakın İslam çoğunluğuna sahip nüfusuyla Türkiye, bu bölgede Batı bloğu lideri ABD açısından eşsiz bir konuma sahipti.

Ayrıca, bu dönemdeki ABD askeri stratejisi de Türkiye'nin önemini arttırmaktaydı. Bu dönemde, Sovyetler Birliği'nin Avrupa'da girişeceği harekatı durdurmaya yönelik ABD stratejisi, hava kuvvetlerine dayanmaktaydı. ABD, Türkiye'den

²⁴⁶ Bağcı, *a.g.e.*, s. 12 - 13.

sağlanacak hava üslerine önemli ölçüde ihtiyaç duymaktaydı. Ayrıca Sovyetlerle sınırı bulunan Türkiye'nin NATO'ya dahil oluşu, muhtemel bir bloklar arası çatışmada kara kuvvetleri açısından Sovyetler Birliği'nin gücünün bir kısmının bu coğrafyada bağlanması dolayısıyla, Batı Avrupa'nın üzerindeki Sovyet baskısını azaltacaktı. Bu değerlendirmeler, ABD'nin gözünde Türkiye'nin önemini arttırmaktaydı.²⁴⁷

Kuzey Atlantik Paketi'nı, Doğu Akdeniz'i muhafaza altına almadığı için eksiklik olarak gören Necmeddin Sadak, Paris'te vermiş olduğu beyanatında şöyle diyordu:

Avrupa'nın güvenlik ve savunmasına o kadar faydalı ve zaruri olan Atlantik Paketi, kıtanın en acı hedef teşkil eden kısmını ihtiva etmediğı için eksik kalmaya mahkumdur. Paketi teşkil eden milletler, Batı Akdeniz bölgesi dahil olmak üzere, beş mahalli savunma bölgesi vücuda getirmiş bulunmaktadırlar. Askeri uzman olmak iddiasında bulunmamakla beraber, Doğu Akdeniz bölgesini müdafaa etmeden Batı Akdeniz savunmasının nasıl mümkün olabileceğini tasavvur edemiyorum. Sovyetler Birliği'ne gelince, 1946 yılından beri münasebetlerimizde hiçbir değışiklik olmamıştır.²⁴⁸

Cumhuriyet'te baş makaledeki bir yazıda, Dış işleri Bakanı Necmeddin Sadak'ın beyanatına ilişkin olarak şu değerlendirme yapılmıştır:

Akdeniz, atlantiğin bir kolu sayılır. Atlantik Paketi'na iştirak eden devletlerden bazıları da aynı zamanda Akdeniz devletidir. Bu yüzden paktın temin ettiğı himaye ve müdafaa Batı Akdeniz'i de kucaklamaktadır. Doğu Akdeniz, aynı himayeden mahrum edilmiş ve Sayın Sadak'ın dediğı gibi Atlantik Paketi eksik kalmıştır. Çünkü Doğu Akdeniz, kıtanın en açık hedef teşkil eden kısmıdır ve onun müdafaadan mahrum olması, diğer bölgelerin müdafaasını aksatacak mahiyettedir. Sovyetlerle münasebetlere gelince, münasebetler yerinde saymaktadır. Sovyetler Birliği'nden isteğimiz, bütünlüğümüze ve egemenliğimize saygı gösterilmesi ve iyi dostluk, komşuluk münasebetlerinin kurulmasıdır.²⁴⁹

Türkiye'nin NATO'ya girmekle elde ettiğı kazanç öncelikle ABD'den aldığı maddi yardımlardır. Marshall Planı ve Truman Doktrini çerçevesinde başlayan Amerikan yardımı özellikle 1948'den itibaren Türkiye'nin NATO'ya girdiğı 18 Şubat 1952

²⁴⁷ Sönmezoglu, *a.g.e.*, s. 44.

²⁴⁸ Cumhuriyet, 8 Nisan 1950.

²⁴⁹ Cumhuriyet, 9 Nisan 1950.

yılına kadar artarak devam etmiş ve Türk ordusunun bazı önemli temel ihtiyaçlarını karşılamak bu sayede mümkün olmuştur. Bu dönemde, ABD'nin Türkiye'ye 680 milyon dolar askeri, 70 milyon dolar ekonomik yardımda bulunduğu görülmüştür. Fakat esas Amerikan ve NATO yardımı, Türkiye'nin NATO üyesi olduğu 18 Şubat 1952 tarihinden itibaren başlamış ve her yıl ordunun ihtiyacına göre değişen rakamlarla devam etmiştir. Türkiye, coğrafi ve stratejik konumu dolayısıyla kuvvetli bir ordu bulundurmak zorundadır. Askeri yardımın yanında ABD, Türkiye'ye 1946 - 1971 yılları arasında 1 milyar 208 milyon doları hibe olmak üzere toplam 2 milyar 727 milyon dolar da ekonomik yardımda bulunmuştur. Ancak Türkiye, NATO yükümlülükleri çerçevesinde kuruluşuna izin verdiği askeri üslerden dolayı başta Sovyetler Birliği olmak üzere, komşu ülkelerin tepkileriyle karşılaşmıştır. NATO dolayısıyla bazı risklere ve zorluklara katlanmasına rağmen Türkiye, Batı ile ilişkilerini geliştirme anlayışını temel politika tercihi olarak benimsemekten vazgeçmemiştir.

Türkiye'nin NATO'ya üye olmak için başvuruda bulunması, Sovyetler Birliği tarafından doğal olarak hoş karşılanmamıştır. Özellikle NATO'nun "Orta Doğu Komutanlığı" oluşturulması için harekete geçmesi ve bu çerçevede Türkiye'de bazı NATO üslerinin kurulmasının kararlaştırılması karşısında Sovyet hükümeti, Ankara'daki büyükelçisi vasıtasıyla 3 Kasım 1951'de, Türkiye'ye bir nota vererek bu hareketin Sovyetler Birliği'ne karşı düşmanca bir tavır olacağını, sonuçlarının da Türkiye için iyi olmayacağını söyleyerek açıkça tehditkar bir tutum takınmıştır. Verilen bu nota, Tass Ajansı tarafından ertesi gün yayınlanmıştır. Aslında Sovyetler Birliği daha Atlantik Paketi'nin kurulması yönündeki girişimlerin başladığı günlerden itibaren bunu engellemeye çalışmış ve girişimci devletlerin hepsi nezdinde saldırgan olarak nitelendirdiği bu pakta katılmamaları konusunda uyarıda bulunmuştur. Yine, İngiltere'de, ABD'nin kurmayı tasarladığı üsler dolayısıyla, böyle bir hareketi İngiliz - Sovyet ittifakına aykırı saydıklarını verdikleri notada ileri sürmüşlerdi. Sovyetler, Batı Almanya sorunununda da Fransa'ya bir nota vererek bu hareketi Fransız - Sovyet antlaşmasına aykırı saymışlardır. Son olarak, Norveç hükümetine, topraklarına yabancı üsler kurulmasına izin vermesi nedeniyle ihtarda bulunmuşlardır.²⁵⁰

²⁵⁰ Cumhuriyet, 5 Kasım 1951.

Milliyet gazetesinde yazan Ali Naci Karacan, “Rusların Verdiği Son Nota” başlıklı yazısında şöyle demektedir:

Notada, Türkiye’ye yapılan askeri yardımlardan da, Sovyetlere karşı hazırlık olarak şikayet edildiğini duymaktayız. Türkiye, ordularını kuvvetlendirme, gençleştirme, cihazlandırma, sertleştirme tedbirleri hakkındaki bu telakki tarzı da yanlıştır. Ordularımızın kuvvetlenmesi müdafaa planına dahil bir vaziyetin ifadesidir. Eğer bu gibi yardımlar bir tecavüz fikri ifade edecekse, o halde Sovyetler Birliği’nin yıllardan beri Türkiye’nin yanı başındaki diğer komşularını, kendi peyklerini boyuna silahlandırmasına ne mana verilmelidir. Halbuki hiçbir Türk hükümeti bu hususta Sovyetler Birliği’ne şimdiye kadar herhangi bir nota göndererek hiçbir şikayet ileri sürülmemiştir.²⁵¹

Zafer gazetesinde yazan Mümtaz Faik Fenik, “Sovyetlere Verilen Cevabımız” başlıklı yazısında şöyle demektedir:

Türkiye’nin Atlantik Paketi’na iltihaka davet edilmesi dolayısıyla, Sovyetler Birliği Büyükelçisinin Türkiye Dışişleri Bakanlığına vermiş olduğu yazı ortadadır. Bunları okuyan, Sovyet iddialarının samimiyetten uzak olduğunu, buna karşın Türk cevabının barış cephesinin muhafazası için nasıl hakikatlerden kuvvet aldığını gösterir. Bizim kanaatimizce, Türkiye’nin Sovyetler Birliği’ne vermiş olduğu cevap, bütün Türk umumi efkarının hislerini ve düşüncelerini aksettirdiği kadar dünyada barışın bir an teessüs etmesini isteyen insanların da fikirlerine ve arzularına tercüman olmaktadır. Bu cevap sarihtir; açıktır ve tamamıyla bugünkü hakikatlere uygundur.²⁵²

Başbakan Adnan Menderes “Us News and Repor” dergisine konuyla ilgili bir demeç vermiştir. Başbakan demecinde şunları söylemektedir:

Sovyetler Birliği’nin Türkiye’ye vermiş olduğu protesto notası, Türkiye’nin hattı hareketinde hiçbir değişiklik husule getirmeyecektir. Çünkü Sovyetler Birliği ile usul, kuvvetli olmaktır. Sovyetler, kuvvetten anlar ve kuvvette hürmet ederler.” Adnan Menderes, Sovyetler Birliği’nin Atlantik Paketi aleyhine Türkiye ve Norveç’e hemen hemen aynı notalar göndermesine, bu memleketlerin, atlantik ittifakına dahil memleketlerin teşkil ettikleri hududun biri güney, diğeri kuzey tarafında stratejik mevkieerde bulunmalarının saik olduğu kanaatinde olduğunu söylemiştir. Başbakan yine, Atlantik devletlerinin gayret sarfında devam ettikleri takdirde, iki sene zarfında tecavüzden masun kalacak kuvvetli olacakları kanaatindedir.²⁵³

²⁵¹ Milliyet, 7 Kasım 1951.

²⁵² Zafer, 15 Kasım 1951.

²⁵³ Cumhuriyet, 5 Aralık 1951.

Türk Dışışleri Bakanı Fuat Köprölü vasıtasıyla Türkiye'nin Sovyetlere karşı bir saldırı niyeti olmadığını defalarca bildirmesine rağmen Sovyetler, 24 Kasım 1951'de yeni nota vererek Türkiye'yi emperyalist devletlere yardım etmekle itham etmiştir. Bu Sovyet tehdidi ve ithamları, Türkiye tarafından 19 Aralık 1951'de, Sovyetlere verilen bir nota ile son bir defa daha reddedilmiştir. Notada, NATO'nun saldırgan amaçlarla kurulmadığı ve Türkiye'nin kendini savunmaktan başka düşüncesi olmadığı bildirilmiştir.

Sovyet hükümeti, resmi diplomatik kanalları kullanmakla yetinmemiş ve basın kanalı ile de Türkiye'ye ağır ithamlarda bulunmuştur. Pravda ve İzvestiya gibi birçok resmi yayın organında çıkan makalelerde, Türkiye ağır bir dille eleştirilmiş ve kınanmıştır.

Sovyetler Birliği Silahlı Kuvvetler Bakanlığı'nın yarı resmi yayın organı olan Kızıl Donanma, "Birleşik Amerika'nın Tecavüz Planlarında Türk Donanmasının Rolü" başlığı altında yayınladığı makalede şunları ileri sürmüştür:

Türkiye'nin idari çevreleri memleketi milli felakete sürüklemektedir. Türkiye'nin silahlı kuvvetleri ve bilhassa donanma Amerikalı emperyalistlerin tam kontrolü altındadır. Türk harp gemilerinin 6. Amerikan donanması gemileriyle karma manevralar yaptığı sırada çalışılmış olması dikkate şayandır. Türk topraklarında, Amerikan hava alanları ve deniz üslerinden müteşekkil geniş bir şebeke kurulmaktadır. Türkiye'de bu arada askeri bütçesini çok geniş ölçüde arttırmıştır. Bütün bunlar, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ve Halka Demokrasilerine karşı cephe alan mütecaviz siyasetin bir aleti, Amerikan emperyalizminin bir ülkesi haline sokulduğunu açıkça ispat etmektedir.²⁵⁴

Türkiye ve NATO müttefiklerine en ağır saldırı ve eleştiriler bizzat Stalin'den gelmiştir. Sovyet Komünist Partisi'nin 5 Ekim 1952'de toplanan 19. Kongresi'nde Stalin, bir konuşma yaparak başta NATO'yu kuran ABD olmak üzere diğer NATO üyelerini, Sovyetlere karşı emperyalist bir blok oluşturmakla suçlamış ve bu düşmanca hareketin dağıtılacağını söylemiştir.

²⁵⁴ Hürriyet, 1 Şubat 1952.

3.4. Stalin'in Ölümü ve Türk - Sovyet İlişkilerinde Normalleşme

Stalin, 5 Mart 1953'te 74 yaşındayken Moskova'da ölmüştür. Bu durum, Sovyetler Birliği'nin dış politikasında önemli değişikliklere neden olmuştur. Stalin'in ölümü ile Sovyetler Birliği'nde dört yıl sürecek olan iktidar mücadelesi başlamıştır. Bu mücadele, Sosyalist ülkelerde hem komünist rejimlere karşı hem de Moskova'ya karşı ayaklanmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sovyetler Birliği, Batı'nın; NATO, Avrupa Konseyi, OECD gibi örgütler kurarak sıkı bir dayanışmaya gittiğini görmüş, bunun sonucunda da Stalin'in yerine iktidara gelen Sovyet devlet adamları daha önceki söylemlerini daha fazla devam ettirmeme kararı alarak, "Barış için bir arada yaşama" sloganını benimsemişlerdir.

30 Mayıs 1953'te Sovyetler Birliği, Türk hükûmetine bir nota vermiştir. Bu notada: 1- Ermenistan S.S.C. ve Gürcistan S.S.C.'nin Türkiye'den herhangi bir toprak talepleri bulunmadığı belirtiliyor. 2- Sovyet hükûmeti, Boğazlardaki geçiş güvenliğinin kendisi için olduğu kadar Türkiye için de kabul edilebilir koşullar altında sağlanabileceğini ön görüyordu. Bu suretle Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı hiçbir toprak iddiasında bulunmadığı belirtiliyordu.²⁵⁵ Sovyetler Birliği, böylece Türkiye ile ilişkilerini normalleştirebileceğini belki de onu Batı dünyasından ayırabileceğini umut etmiş olabilir. Fakat Türkiye için girdiği yolu değiştirmek artık olanaklı değildi. Dolayısıyla Sovyet girişimleri Türk dış politikasında bir değişiklik yapmamıştır.

Nitekim Molotov'un bu deklarasyonuna verilen 18 Temmuz tarihli cevabında Türkiye, İhtiyatlı bir hareket tarzını benimseyerek Sovyet taleplerinin terkinden duyduğu memnuniyeti belirtmiş ve Boğazlar rejiminin Montreux Antlaşması ile düzenlediğine dikkat çekmiştir:

Türk hükûmeti, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı hiçbir toprak iddiasında bulunmadığını, Sovyetler Birliği hükûmetinin beyanatını memnuniyetle karşılar; Bu beyanatta atıf yapılan iyi komşuluk münasebetlerinin idamesi, barış arzusu Türkiye'nin daima beslediği arzuya tamamen tekabül ettiğini beyan eder; Boğazlar meselesinin Sovyetlerce de malum olduğu veçhile

²⁵⁵ Okçu, a.g.e., s. 196.

Montreux Mukavelesi ahkâmına tabi bulunduğunu Türkiye bu münasebetle tebarüz ettirmek ister.²⁵⁶

Açıklama Türk hükümetince, Moskova'nın ilişkileri yumuşama girişimi olarak karşılanmıştır. Sovyet açıklamasının ileriki gelişmelere göre kullanılabilecek açık bir kapı bıraktığı düşünülmüştür. Doğal olarak Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi hedef alan hamlelerinden duyulan kaygının hemen bir günde giderilmesi mümkün görülmemiştir.

Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik olarak başlattığı barış atağı, Türkiye'nin NATO politikası çerçevesinde yürüttüğü Sovyet karşıtı politikayı değiştirmeye yetmediği gibi, bazı Avrupalı NATO üyeleri Sovyetler Birliği'nin barış içinde bir arada yaşama perspektifini, bu ülkenin dış politikasında belirgin bir yumuşamanın göstergesi olarak görürken Türk devlet adamları buna aldanmamak gerektiği kanaatindeydi. Türk yetkilileri, Sovyetler Birliği'nin politikasındaki değişikliği, bu ülkenin sadece güç politikasından anladığının bir kanıtı olarak değerlendiriyordu. Özellikle Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Sovyetler Birliği'nin Batı ülkeleri arasındaki dayanışmayı bozmak amacıyla bu türden yumuşak bir politika izlediğini, bunun yeni bir taktik olduğunu düşünmekteydi. Bu dönemde, Sovyetler Birliği Türkiye'ye, ekonomik yardım tekliflerinde de bulunmasına rağmen Menderes hükümeti bunları geri çevirmiştir. Çünkü Menderes'e göre Türkiye - Sovyetler Birliği ilişkileri düzelince bu ülke, Türkiye'nin mevcut dış politikasını değiştirmeye yönelecektir.²⁵⁷

Celal Bayar da, Büyük Millet Meclisi'nin 1953 yılı açılış konuşmasında Sovyetlere olan güvensizliğine kısmen değinmiştir:

Takriben 8 aydan beri Sovyetler Birliği'nin ve diğer bazı devletlerin lisanlarında nispi bir yumuşama görülmektedir. Bu devletlerin, bu yeni politikalarında samimi olmaları çok şayanı temennidir. Ancak maddi deliller mevcut olmadıkça, hükme varmanın hatalı olacağına şüphe yoktur. Zahirî sulh taarruzları arkasında harp hazırlıklarına ve sulh sever memleketler içinde yıkıcı faaliyetlere eskisi gibi devam ettirecektir. Cihan sulhu bir bütündür. Milletler arası meselelerin yekdiğeriyle sıkı ilgisi vardır. Huzursuzluğu doğuran sebeplerin müşterek tarafları üzerinde durulmalıdır. Bu bakımdan büyük alaka ile dinlediğimiz iyi geçinme sözlerini hoşumuza giden ifadelerini ve zaman zaman tezahüratı görülen sulh taarruzlarının,

²⁵⁶ Baltalı, *a.g.e.*, s. 169.

²⁵⁷ Sönmezoğlu, *a.g.e.*, s. 126.

hakiki kıymet kazanabilmeleri için sarıh vakıalara, müspet hareketlere dayanmaları iktiza eder. Biz, gerçek bir düşünce ile bu yolda yalnız ağızların değil, vakıaların konuşmasını görmek istiyoruz.²⁵⁸

Türk yöneticilerinin kanaatine göre Sovyetler Birliği, kendini kuvvetli gördüğü zamanlarda dünyaya ve özellikle Türkiye'ye karşı saldırgan bir tavırla hareket etmiş; yine ne zaman kendini zayıf hissetmişse o zaman da dünyaya ve Türkiye'ye karşı dostluk gösterisinde bulunmuştur. Türk yöneticileri, Sovyet hükümetinin isteklerinden vazgeçtiğini söylemesinde samimi olduğunu düşünmemişlerdir. Türkiye'nin cevabından hemen sonra 20 Temmuz ve 1 Ağustos'ta Montreux Antlaşması'na uygun olarak ABD ve İngiliz filolarının İstanbul'a ziyaretleri karşısında Sovyet hükümeti Türk hükümetine bir nota vermiştir, notada: "On Amerikan ve yirmi iki İngiliz harp gemisinin İstanbul'a ziyareti bir nevi askeri nümayiş olarak görülebilir. Bu durum karşısında Sovyet hükümeti, Türk hükümetinden mütemmim malumat edeceğini ümit eder."²⁵⁹ denmektedir.

Türk hükümeti, 24 Temmuz tarihli karşı notasında savaş gemilerinin ziyaretinden Moskova hükümetinin haberdar edildiğini söyledikten sonra bu ziyaret hakkında daha fazla bilgi istemesinden hayrete düşmüş olduğunu, bunu Türkiye'nin iç işlerine bir müdahale olarak gördüğünü bildirmiştir:

Boğazlar rejimine müteallik Montreux Mukavelesi'nin 24. maddesine tevfi kan her defasında haberdar edildiği Sovyet hükümetinin bildiği veçhile, notada bahsedilen ziyaretler nezaket ziyaretleridir. Montreux mukavelenamesinin 14. maddesinin 3. fıkrası ve 17. maddesi, Boğazlar dahilindeki limanlara nezaket ziyareti yapacak olan yabancı deniz kuvvetleri için tonaj ve terek küp tarzı bakımından serbestiyi derpiş etmesi, bu ziyaretlerin sık sık vuku bulması ziyareti yapan davetli filoların ait bulundukları devletlerle Türkiye arasındaki dostluk bağlarını göstermesi dışında başka bir şekilde asla tefsir olunamaz.²⁶⁰

Molotov'un Sovyet Yüksek Şurası'nda 8 Şubat 1954'te yaptığı konuşmada, dostluk teklif etmesine rağmen Türkiye'de, Sovyetler Birliği'nin samimi olarak değiştiği hakkındaki tereddütleri bundan sonra da devam etmiştir. Moskova radyosu 29 Ekim 1954'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıldönümü gerekçesiyle yaptığı

²⁵⁸ Bilge, *a.g.e.*, s. 338 - 339.

²⁵⁹ Baltalı, *a.g.e.*, s. 170.

²⁶⁰ Baltalı, *a.g.e.*, s. 170.

yayında, Türkiye ile dostane ilişkileri hatırlatmış ve Türkiye ile yeniden iyi ilişkiler kurmak, ticareti geliştirmek ve teknoloji ile kültür alanında işbirliği yapmak istediği ifade edilmiştir. Bu yayın, Türk resmi çevrelerinde ilgi uyandırmamıştır.²⁶¹

1950'li yılların ikinci yarısında, Stalin çizgisini eleştiren dönemin Sovyet yönetimi içinde Malenkov, Molotov ve Kanoviç üçlüsüne karşı mücadele eden Sovyet Komünist Partisi Genel Sekreteri Nikita Kruşçev'in Türkiye'ye karşı izlenen politikalarda yapılan hataları, rakiplerine karşı ustaca kullandığı görülmüştür.

Sovyet Komünist Partisi'nin Merkez Komitesinin toplantısında Kruşçev, Molotov'a hitaben şöyle konuşmuştur:

Burjuva devriminden sonra, Türkiye ile yakın dostluk içindeydik. Almanları ezdik. Türkler bize dosttu, fakat hayır dediler! Nota göndererek Çanakkale'yi hemen bize vereceklerini düşündük. Böyle bir şey olamazdı. Nota göndererek Türklerle dostluk anlaşmasını tek taraflı olarak feshettik. Şimdi bir şey ortaya çıktığı zaman Türkler bize bu olayı hatırlatıyor ve şunları söylüyorlar: Demek oluyor ki sizin ayrı bir niyetiniz vardı. Hangi esasla? Beriya ve Gürcüler ortalığı karıştırdılar. Bu toprakların hangi zamanlardan beri Gürcülere ait olduğunu ispat etmeye çalıştılar. Kanada'da üç yüz bin Ukraynalı bulunuyor. Böyle bir mantık ileri sürersek o zaman Kanada'nın da bize ait olduğunu talep etmemiz gerekecek. Bu akılsızlıktır. Sonuç olarak biz, bize dost olan Türkiye'yi kaybettik. Şimdi de bizim Güney bölgelerimizi kontrol altında tutabilmek için Türkiye'de Amerikan üsleri yerleştirilmiş. Size soruyorum, bu politikanın neresi doğru. Yoldaş Molotov o zaman Dışişleri Bakanıydı. Acaba bu notalar, hangi delillere dayanıyordu.²⁶²

Uzun zaman sonra Molotov, Türkiye'ye yönelik toprak iddialarının yanlış olduğuna dair itirafta bulunarak şunları söylemiştir:

Ben, Boğazların Türkiye ile birlikte kontrol edilmesi konusunu ortaya attım. Şimdi meselenin bu şekilde koyulmasının o kadar da doğru olmadığını düşünüyorum. Fakat ben, bana verilen görevi yerine getirdim. Bu konuyu 1945'te savaşın arkasından ortaya attım. Bu zaman ayarlaması yanlış ve hayata geçirilmesi mümkün olmayan bir işti. Ben Stalin'in iyi bir politikacı olduğunu düşünüyorum. Fakat yanlışları vardı.²⁶³

²⁶¹ Bilge, a.g.e., s. 339.

²⁶² Poladlıoğlu Hasanlı, C. (2006). Türkiye'ye karşı Sovyet talepleri Rusya arşiv belgelerinde (1945 - 1947). *XV Türk Tarih Kongresi*, Eylül, 5. Cilt, Ankara, s. 2333.

²⁶³ Poladlıoğlu Hasanlı, a.g.m., s. 2333.

SONUÇ

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler genel olarak üç devrede ele alınabilir. Bu devreler; dostluk, uyuşmazlık ve dostluğun yeniden kurulması teşebbüsleridir.

Dostluk devresi, her iki devletin kuruluş ve kuvvetlenme çabaları gösterdikleri zamanlara rastlamaktadır. Bu devreyi, 1921 Moskova Antlaşması'ndan başlatıp Sovyet - Alman Antlaşması ile sona erdirmek mümkündür. Sovyetler Birliği'nin Sovyet - Alman Antlaşması'ndan sonra izlediği politika, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında uyuşmazlık devresi açmıştır.

İkinci Dünya Savaşı başladığında Türkiye; İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği arasında bir köprü olma umudu içindeydi. Alman - Sovyet Paktı'nın güç dengesinde beklenmeyen bir değişiklik yapması ve 1940'ta Fransa topraklarına Almanların girmesi, Türkiye'yi zor durumda bırakmıştır.

1941 ortalarına gelindiğinde Türkiye'nin durumu kuşku vericiydi. Mihver kuvvetleri tüm Balkanları işgal etmiş, Alman kuvvetleri Bulgaristan sınırına yerleşmiş, Fransa teslim olmuş, İngiltere savunmaya geçmiş, bu şartlarda Müttefiklerce Türkiye'ye vaat edilen yardımın gönderilmesi lafta kalmıştır. Almanya, Türk - Alman Antlaşması için müzakerelerin başlamasını önerdiğinde Türkiye bunu hemen kabul etmiştir. Üstünlük Müttefiklere geçtiğinde, Türkiye üzerinde baskı daha da artmıştır. Bunlardan ilki Kasım 1943'te Eden - Menemencioğlu buluşmasında Türkiye'nin savaşa girmeyi ilke olarak kabul etmesiyle gerçekleşmiştir. İnönü, Türkiye'nin savaşa girmesinin Müttefikler açısından en yararlı olacağı kritik devre atlatıldıktan sonra üzerindeki baskının hafifleyeceğini hesaplıyordu. Savaşın sonlarına gelindiğinde Sovyetler Birliği'nin dünyadaki saygınlığı büyük olmakla birlikte Doğu Avrupa'da Sovyet etkinliğinin artması İngiltere'yi, daha sonrada ABD'yi kuşkuya düşürdü. Türkiye bir süre bocaladıktan sonra Müttefik tarafına daha sıkı bağlandı.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na katılmasa da savaşın yıkıcılığını derinden hissetmiştir. Türkiye'nin savaş karşısındaki politikası; tarafsız kalmak değil,

savaşın dışında kalmak şeklinde olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin yöneticileri, ülkeyi yeni bir maceraya sürüklememek adına, gerektiğinde her iki tarafla da uzlaşma ve anlaşmaya açık olduğu görüntüsünü verdiler. Savaş devam ederken, savaş dışı kalma politikasının Türkiye'yi zora sokacağı belli olmuştur. Buna rağmen Türkiye sonuna kadar direnmiştir. Türk dış politikasının bu başarısının en önemli nedenlerinden biri, devleti yönetenlerin Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ni savaşa sokup sonunda yıkan gelişmeleri iyi değerlendirerek yakın tarihten ders almalarıdır. Savaş boyunca Türkiye'nin izlediği denge politikası, savaşın sonlarına doğru Müttefikler tarafından eleştirilmeye başlayınca bu eleştirilere cevap vermek basının görevi olmuştur.

İktidarın hem kamuoyu hem de basını yönlendirmede kullandığı bir yol da gazeteci milletvekilleri olmuştur. Hükümet bazı milletvekillerinin gazetecilik mesleğini icra etmesine izin vermiş böylece basın üzerinde denetim oluşturmuştur. Türkiye'nin dış politikası, Müttefik zaferlerinden sonra bu taraf lehine değişmiştir. Bunun basındaki somut sonucu Alman yanlısı yazıların kesilmesidir.

Gazetelerin kendi yaklaşımlarına bakıldığında 1950'ye kadar Ulus'un, 1950'den sonra Zafer'in hükümet çevresine yakınlığı; savaş boyunca Cumhuriyet ve Tasvirî Efkar'ın Alman yanlısı politikası; Tan'ın Alman aleyhtarlığı; Tanin'in Hitlerlere karşı kesin tavrı; Akşam'ın ılımlı politikası bilinse, Müttefik ya da Mihver yanlısı olarak isim yapsa da kesin tanımlamaların her zaman geçerli olmayacağı kabul edilmektedir. Basın bütün savaş boyunca hükümetin çizgisini izlemiştir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkan Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik üs ve toprak talepleri, Türk - Sovyet ilişkilerinde gerginliğe yol açmıştır. Çünkü Boğazlara yerleşme isteği, Sovyetler Birliği'nin güvenlik kaygısını aşan düşüncedir. Bu talepler açıkça Rus emperyalizminin dirildiğini gösteren bir adımdır. Her geçen gün bu sorunun büyümesi, Sovyet radyo ve basınının şiddetli saldırıları ve buna karşı Türk basınında gösterilen tepki Türk - Sovyet ilişkilerini çok gergin hale getirmiştir. Türk - Sovyet dostluk ilişkilerini bu koşullarda devam ettirme olanağı kalmamıştır. Sovyetler Birliği'nin tavrı Türkiye'nin Batı'ya yönelik politikasına hız kazandırmış, ABD ile sıkı bir bağ kurmaya itmiştir.

Stalin'in ölümü ardından Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik olarak başlattığı barış atağı, Türkiye'nin NATO politikası çerçevesinde yürüttüğü Sovyet karşıtı politikayı değiştirmeye yetmemiştir. Hatta bazı NATO üyeleri, Sovyetler Birliği'nin barış içinde bir arada yaşama perspektifini, bu ülkenin dış politikasında yumuşamanın göstergesi olarak görürken, Türk devlet adamları buna aldanmamak gerektiği kanaatinde olmuştur.

Türk - Sovyet ilişkileri genel olarak Sovyetler Birliği'nin izlediği politikaya tabi olmuştur. Uyuşmazlık çıkması ve sonradan bu uyuşmazlıkların ortadan kalkarak ilişkilerin normalleşmesi Sovyetler Birliği'nin teşebbüsleri ile olmuştur. Bu gelişmeler, Sovyetler Birliği ile diğer komşu ülkelerle ilişkilerinde de görülmüştür. Bu benzerlik, Sovyetler Birliği'nin dünya politikası izlemesinden ve Türkiye ile diğer komşu ülkelerin daha sınırlı politika izlemesinden ileri gelmektedir.

1953'ten 1960 yılına kadar Türkiye; 1952'de NATO'ya girerek, 1955'te Bağdat Pakti'yla Orta Doğu'nun savunmasını Batı adına üstlenerek, NATO'nun orta menzilli nükleer füzeleri kendi topraklarına yerleştirmesine izin vererek, Batı'ya olan bağlılığını göstermekte tereddüt etmemiştir. Sovyetler Birliği'nin mali yardım ve diplomatik yakınlaşma girişimlerini karşılıksız bırakarak, Sovyetler Birliği'ne yakınlaşmaktan kaçınmıştır. Türkiye, bu yeni girişimleri, Sovyetler Birliği'nin amacının Türkiye'yi NATO'dan ayırmak olduğu şeklinde değerlendirmiştir. Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'ya sızması ve Suriye'de faaliyetlere girişmesi, Türkiye'nin güneyine sarkma olarak nitelendirilmiş, Sovyetler Birliği'nin politik amaçları hakkında duyduğu güvensizliği arttırmıştır. Suriye olayları patlak verdiğinde, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler gerginleşmiştir. Türkiye, yine tehdit edilmiş, ABD Türkiye'nin yanında yer alacağını ilan etmiştir. Sovyetler Birliği, Suriye'nin Lazkiye; ABD, İzmir limanına savaş gemileri göndermiş, olaylar bloklar arası bir çatışmaya doğru gitmeye başlamıştır. Bu eğilim, Sovyetler Birliği'nin tutumunu yumuşatmasıyla değişmiştir. 1958 yılında Ortadoğu'daki gelişmeler ve Türkiye'ye orta menzilli füzelerin yerleştirilmesi hazırlıkları dolayısıyla her iki devlet yetkilileri arasında ikili görüşmeler yapılmıştır.

1960'ların ortalarından itibaren Türk hükümetinin soğuk tavrı, soğuk savaşın etkisinin zayıflaması ve Türkiye'nin Batı ile ilişkilerindeki görece bozulma nedeniyle

değişmeye başlamıştır. İlişkilerin normal hale gelmesi için hangi esaslarda birleşebileceği üzerinde taraflar arasında görüşmeler başlamıştır. Bu, Türkiye'nin Batı ittifakından çıkmadan Sovyetler Birliği ile ilişkilerini düzeltmesi çabasıdır. Türkiye'nin uzlaşma girişimlerinin ardında çeşitli faktörler yatmaktaydı. Bunlar; Silahsızlanma Konferansı ile yeni bir diyalog ortamı oluşturulması, Küba'daki Sovyet füzelerinin sökülmesine karşılık ABD'nin 1962'de Türkiye'deki Jüpiter füzelerini kaldırması, bunun da Türkiye'de güvenlik açısından rahatsızlığa yol açması, 1963 - 1964 Kıbrıs krizinde Türkiye'nin uluslar arası politikada yalnız kaldığının ve Batı desteğine sahip olmadığının farkına varması, Kıbrıs krizi sonrasında ABD'nin Türkiye'ye yönelik tutumunda olumsuz yöndeki değişidir.

Sovyetler Birliği tarafından 1953 yılından itibaren arada suçlama ve tehditlerle kesilen, fakat yine de genel olarak bakıldığında Türkiye ile yakınlaşma çabasını ifade eden dostluk girişimlerine karşı Türkiye güvensizliğini sürdürdü. Türkiye'nin yumuşamaya başlamasının ilk işareti, 1959 yılında Türkiye Sağlık Bakanı Lütfi Kırdar'ın bir heyetle Sovyetler Birliği'ne gidişiyile ortaya çıkmıştır. 1960 baharında ilişkilerin daha da yakınlaştığı görülmüş ve Başbakan Adnan Menderes'in Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmesi kararı alınmış, fakat 1960 ihtilali bu ziyaretin yapılmasına imkan vermemiştir. Senato Başkanı Suat Hayri Ürgüplü, Mayıs 1963'te Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmiştir. Bunu, 1964 yılında Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in Moskova ziyareti takip etmiştir. İki ülke arasında ticari, ekonomik ve kültürel ilişkilerin arttırılması için gayret sarf edilmeye başlanmış ve bu ziyaretten sonra Sovyetler Birliği, Türkiye'nin Kıbrıs hakkındaki görüşlerine anlayış göstermeye başlamıştır. Kıbrıs uyuşmazlığı çıktığında Türkiye, NATO müttefiklerinden beklediği anlayış ve yardımı görememiştir. Müttefik devletler, uyuşmazlığın ittifak çerçevesi içinde çözümleneceği vaatlerine rağmen bu konuda adım atmamış, tersine Yunanistan'ı destekleyici bir tutum sergilemişlerdir. Bunun üzerine Türkiye, kendi hak ve menfaatlerini çok taraflı bir politika ile korumaya karar vermiş, bu karar Sovyetler Birliği ile ilişkilerinin düzelmesini kolaylaştırmıştır. Feridun Cemal Erkin'in Moskova ziyaretinden sonra Ocak 1965'te, Sovyet Yüksek Şurası Başkanlık Divanı Üyesi Podgorni'nin bir parlamento heyetiyle Türkiye'ye gelişi, Mayıs 1965'te Sovyet Dışişleri Bakanı Gromiko'nun Türkiye ziyareti, Ağustos 1965'te Başbakan Suat Hayri Ürgüplü'nün Moskova'ya gidişi birbirini izlemiştir. Ürgüplü'nün ziyaretine Sovyet Başbakanı Kosigin, Mart 1966'da karşılık

vermiş ve bu tarihten sonra da karşılıklı ziyaretler sürmüştür. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik emperyalist politikalar izlemediği, kendi rejimini Türkiye'ye sokmaya çalışmadığı sürece, Sovyetler Birliği ile Batı ittifakını seçmiş bulunan Türkiye'nin iyi komşuluk ilişkileri kurmasının ve çeşitli alanlarda işbirliği yapmalarının önünde bir engel bulunmadığı ve bunun dünya barışına katkı yapacağı düşüncesi ön plana çıkmıştır. 1960'ların sonunda Akdeniz'deki Sovyet askeri varlığının artması ve Türkiye'deki sosyalist hareketlerin güç kazanması, Sovyetler Birliği'nin muhafazakar kesimlerce eleştirilmesine yol açmıştır. Tüm bunlara rağmen Sovyetler Birliği ile ilişkiler gelişerek devam etmiştir.

1970'lerin sonlarına doğru Türkiye'de yaşanan istikrarsızlık, ilişkilerin sınırlı düzeyde kalmasına yol açmıştır. Bunun yanında Türkiye'nin 1974'te Kıbrıs'a çıkarma yapması, 1979'da Sovyetlerin Afganistan'ı işgali, Türk - Sovyet ilişkilerinin doğrultusunu olumsuz yönde etkileyen nedenler olmuştur.

1980'li yıllara gelindiğinde Sovyetler Birliği, Batılı devletler ile ilişkilerini geliştirmeye, ekonomisini iyileştirmeye, halkının refah düzeyinin yükseltmeye yönelik adımlar atmaya başlamıştır. Sovyetler Birliği parçalandıktan sonra Türk - Rus ilişkileri, öncekinden farklı biçimde gelişmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından Sovyetler Birliği'nin sona ermesine kadar, iki ülke arasındaki ilişkilerden iki devletin birbirini algılayış biçiminden dolayı istenen verimin alınamadığı sonucuna varılabilir. Türkiye Cumhuriyeti'ne göre; Sovyetler Birliği, politikasında Türkiye'ye karşı bazen dostça bazen de dostlukla bağdaşmayacak faaliyetlerde bulunmuş, yayılmacı politikalar benimsemiştir. Sovyetler Birliği, Türkiye toprakları ve Boğazları üzerinde hak iddia ederek, Türkiye'ye yönelik direkt tehditte bulunmuştur. Doğu Avrupa ve Balkanlara yayılarak komünist ideolojinin etki alanını genişletme yollarını aramıştır. Sovyet yöneticileri, Türkiye'nin güvenliği için tehlike olarak gördüğü ülkelerle ilişkilerini geliştirmekte sakınca görmemiş, bu devletlere askeri ve mali yardımlarda bulunmuştur. Sovyetler Birliği, dış politikada yaptığı değişiklikler nedeniyle Türkiye'ye yönelik dengeli bir politika ortaya koyamamıştır.

Sovyetler Birliği'ne göre; İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye, Sovyetler Birliği ve komünist ideolojiye karşı kurulan Batı bloğuna katılmış, Batılı ülkelerin ekonomik zenginliğinden yararlanmak ve güvenliği altına girebilmek adına Sovyetler Birliği'ni ortadan kaldırmaya yönelik Avrupa merkezli politikaları benimsemiştir. Türkiye, emperyalist Avrupalı g  lerin yanında yer alarak Osmanlı İmparatorluğu'ndan devraldığı emperyalist ideolojiyi taşıdığını göstermiştir.

Her iki tarafın da diğeri ile ilgili algılamaları tarihsel kaygı ve kuşkuların gölgesinde şekillenmiştir. Bununla birlikte aynı coğrafyayı paylaşan iki önemli güç olan Türkiye ve Rusya'nın geleceğe ilişkin projelerinde kaygı ve kuşkuların yerini işbirliği ve güven dinamiklerinin alması her ikisinin de yararınadır. İdeolojik ayrımların ortadan kalkması bu işbirliği ve güven ortamının yaratılabilmesi için uygun bir zemin oluşturmuştur. 1990'lardan itibaren günümüze kadar, bu zeminin Ankara ve Moskova'daki yöneticiler tarafından iyi niyetle değerlendirildiğine tanık oluyoruz.

KAYNAKLAR

Gazeteler

Akşam; Mart 1939, no: 7331; Ekim 1939, no: 7528, no: 7541; Kasım 1939, no: 7557; Temmuz 1940, no: 7805; Ocak 1943, no: 8717; Şubat 1943, no: 8723; Ağustos 1943, no: 8921, no: 8923; Aralık 1943, no: 9029; no: 9030; Nisan 1944, no: 9163; Mayıs 1944, no: 9188; Ocak 1945, no: 9415; Nisan 1945, no: 9507; Şubat 1945, no: 9465; Şubat 1945, no: 9465; Temmuz 1945, no: 9611; Ekim 1946, no: 10046; Mart 1947, no: 10203; Mayıs 1947, no: 10265.

Cumhuriyet; Ekim 1939, no: 5534; no: 5536, no: 5546, no: 5547; Kasım 1939, no: 5561; Şubat 1940, no: 5655; Haziran 1940, 5769; Temmuz 1940, no: 5802; no: 5809; Şubat 1941, no: 5943; Mart 1941, no: 5972; Haziran 1941, no: 6067, no: 6068; Ağustos 1941, no: 6111; Nisan 1942, no: 6342; Şubat 1943, no: 6632; Temmuz 1944, no: 7157; Ağustos 1944, no: 7177; No: 7179; Mart 1945, no: 7377; Nisan 1945, no: 7411, no: 7413; Aralık 1945, No: 7665; Ocak 1946, no: 7679, no: 7693; Ekim 1946, no: 7951, no: 7968; Nisan 1950, no: 9218, no: 9219; Kasım 1951, no: 9791; Aralık 1951, no: 9821.

Hürriyet; Nisan 1949, no: 334; Şubat 1952, no: 1359.

Milliyet; Ağustos 1950, no: 97; Kasım 1951, no: 535.

Son Posta; Ekim 1939, no: 3314; Kasım 1939, no: 3329; Mart 1941, no: 3828; Aralık 1943, no: 4804; Mart 1947, no: 5637 338.

Son Telgraf; Ağustos 1942, no: 1956; Ocak 1946, no: 3253.

Tan; Mart 1941, no: 2011, no: 2012; Nisan 1941, no: 2045; Haziran 1941, no: 2098, no: 2100; Ağustos 1941, no: 2155; Ocak 1943, no: 2662; Mart 1943, No: 2723; Kasım 1943, no: 2950, no: 2964.

Tanin; Ekim 1943, no: 4454-56; Eylül 1944, no: 4454-378; Kasım 1945, no: 4454-790, no: 4454-793; Ekim 1946, no: 1130; Kasım 1946, no: 1147; Mart 1947, no: 1282.

Tasviri Efkar; Mart 1941, no: 4653-297; Şubat 1943, no: 5291-934, no: 5301-944; Ekim 1943, no: 5552-1192.

Ulus; Haziran 1941, no: 7089-7211; Ağustos 1942, no: 7508-7684; Ekim 1943, no: 7871-8048; Ocak 1944, no: 8049- 8230; Ağustos 1944, no: 8231- 8413; Nisan 1945, no: 8413-8534.

Vakit; Nisan 1941, no: 8353; Ocak 1943, no: 8951; Mart 1943, no: 9004; Aralık 1943, no: 9275; Şubat 1945 no. 9731; Nisan 1945, no: 9774; Şubat 1946, no: 10071, no: 10074.

Vatan; Ağustos 1946, no: 1879, no: 1888.

Yeni Sabah; Kasım 1939, no: 544; Şubat 1943; Mart 1945, no: 2464; Nisan 1945, no: 2472.

Zafer; Kasım 1951 no: 926.

Kitaplar ve Makaleler

Aliyev, H. (1989). Kemal Atatürk'ün Türkiye ile Sovyet Birliği arasında dostluğun kurulması ve sağlamlaşmasında rolü. *IX. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. C.3, 1909-1916.

Aras, T. R. (Y.y.) Görüşlerim. Y.y.

Aslan, Y. (2002). Mustafa Kemal - M. Frunze görüşmeleri. 1. Basım. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Armaoğlu, F. (1988). 20. Yüzyıl Siyasi tarihi (1914 - 1980). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Armaoğlu, F. (1958). İkinci Dünya Harbinin önemli olayları ve paktları. Y.y.

Armaoğlu, F. (1958). *İkinci Dünya Harbinde Türkiye*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 13 (2), 139-179.

Aydemir, Ş. S. (2000). İkinci adam 1938 - 1950. 7. Basım, İstanbul: Remzi Kitapevi, C. 2.

Ayın Tarihi, Sayı: 83 (1 - 28 Şubat 1941), s. 29 - 30; Sayı: 93 (1 - 31 Ağustos 1941), s. 44; Sayı: 114 (1 - 31 Mayıs 1943), s. 210 - 211; Sayı: 120 (1 - 30 Kasım 1943), s. 244 - 245; Sayı: 141 (1 - 31 Ağustos 1945), s. 126 - 129; Sayı: 146 (1 - 31 Ocak 1946), s. 40 - 42; Sayı: 153 (1 - 31 Ağustos 1946), s. 72 - 140; Sayı: 154 (1 - 30 Eylül 1946), s. 58 - 62.

Bağcı, H. (2001). Türk dış politikasında 1950'li yıllar. 2. Baskı. Ankara: Metu Press Yayınları.

Baltalı, K. (1959). 1936-1956 yılları arasında Boğazlar meselesi. Ankara: Yeni Desen Matbaası.

Bilge, S. (1992). Güç komşuluk, Türkiye - Sovyetler Birliği ilişkileri (1920 - 1964). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Burçak, R. S. (1946). Türk - Rus - İngiliz münasebetleri (1791 - 1941) İkinci Cihan Harbi'nde Türkiye'nin durumu. İstanbul: Aydınlık Matbaası.

Deringil, S. (1994). Denge oyunu. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Deringil, S. (1968). *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk dış politikası*. Tarih ve Toplum. 35, 279. 23 - 24.

- Erkin, F. C. (1968). Türk - Sovyet ilişkileri ve Boğazlar meselesi. Ankara: Başnur Matbaası.
- Esenbel, M. (2000). Türkiye'nin Batı ile ittifaka yönelişi. İstanbul: İsis Yayınları.
- Gürün, K. (1991). Türk - Sovyet ilişkileri (1920 - 1953). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Gürün, K. (1992). 17 Aralık 1925 Türk - Rus antlaşması, Türk- Rus ilişkilerinde 500 yıl (1491- 1992). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Gürsel, F. H. (1968). Tarih boyunca Türk - Rus ilişkileri. İstanbul: Ak Yayınları.
- Goloğlu, M. (1974). Milli Şef dönemi (1939 - 1945). Ankara: Kalite Matbaası.
- Halil, A. (1968). Atatürkçü dış politika NATO ve Türkiye. 1. Baskı. İstanbul: Gerçek Yayınları.
- Haz. Gönlübol, M., Sar. C., Esmer, A. Ş., Sander, O., Ülman. H., Bilge. S., Sezer. D. Olaylarla Türk dış politikası (1919 - 1945), Y.y.
- İnönü, İ. (1994). Cumhuriyetin ilk yılları. Y.y. Yenigün Haber Ajansı ve Yayıncılık A. Ş.
- Kamalov, İ., İrina S. (2011). Atatürk'ten Soğuk Savaş dönemine Türk - Rus ilişkileri. Ankara 14 - 15 Mayıs 2010 Çalıştay Bildirileri.
- Konyar, L. (1981). S.S.C.B. dışişleri bakanlığı, Stalin Roosevelt ve Churchill'in gizli yazışmalarında Türkiye (1941 - 1944) ve İkinci Dünya Savaşı öncesi Sovyet barış çabaları ve Türkiye 1938 - 1939 (seçmeler). 1. Baskı. No:111. İstanbul: Havass Yayınları.
- Menemencioğlu. T. (1983). *Atatürk'ün dış politikası ve bunun İkinci Dünya Savaşı uygulaması*. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi, İstanbul: Güray Matbaası. (1), 201-228.
- Saray, M. (2000). Sovyet tehdidi karşısında Türkiye'nin NATO'ya girişi, üçüncü Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın hatıraları ve belgeler. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Soysal, İ. (1965). Türkiye'nin dış münasebetleriyle ilgili başlıca siyasi antlaşmaları. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sönmezoğlu, F. (2006). İkinci Dünya Savaşı'ndan günümüze Türk dış politikası, İstanbul: Der Yayınları.
- Şahingiray, Ö. (1999). Celal Bayar'ın söylev ve demeçleri (1933 - 1955). 1. Baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Şen, B. (2000). *Sovyet kaynaklarında Boğazlar ve Stalin*. Tarih ve Toplum, 34 (204), s. 333-338.18.
- Tuncay, M. (1986). *İkinci Dünya Savaşı'nın başlarında (1931 - 1941) Türk ordusu*. Tarih ve Toplum. 35, 290.34-297.41.
- Tuncer, H. (2012). İsmet İnönü'nün dış politikası (1938 - 1950), İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye. 1. Baskı. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Okçu, Y. (1953). Türk - Rus mücadelesi tarihi. Ankara: Doğu Ltd. O. Matbaası.
- Okyar, O. (1998). Milli Mücadele döneminde Türk - Sovyet ilişkilerinde Mustafa Kemal (1920 - 1921). 1. Baskı. Ankara: Kültür Yayınları.
- Potskhveriya, B. (1999). *1920 ve 1930'lu yıllarda Türk - Sovyet ilişkileri*. Türk - Rus ilişkilerinde 500 Yıl 1491 - 1992. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Poladhanoğlu Hasanlı, C. (2010). *Türkiye'ye karşı Sovyet talepleri Rusya arşiv belgelerinde (1945 - 1947)*. XV. Türk Tarih Kongresi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. C. 5, 2296-2334.
- Potskhveriya, B. (2005). *İkinci Dünya Harbi içinde Sovyet - Türk ilişkileri ile ilgili Sovyet arşiv belgeleri*. XIV. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. C. 3, 195-198.
- Yalçın, S. (2009). Atatürk'ün Milli Dış Siyaseti, Ankara: Berikan Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ**Kişisel Bilgiler**

Soyadı, adı : EFE, Gülten
Uyruğu : T.C.
Doğum tarihi ve yeri : 23.09.1983 Osmaniye
Medeni hali : Bekâr
Telefon : 0 542 378 69 80
e-mail : efe.801@hotmail.com

Eğitim

Derecesi	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek Lisans	Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü	
Lisans	Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü	2010
Lise	Derviş Paşa Lisesi	2001

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
-----	-----	-------

Yabancı Dil

İngilizce

GAZİ GELECEKTİR..

